

vigilia

CSERHÁTI JÓZSEF
A New-Age világmozgalom

ANTOON VERGOTE
Vallás és szekularizáció

BENEY ZSUZSA
József Attila halála

Nádas Péter regényrészlete

ANDREJ TARKOVSKIJ
Áldozathozatal

Anadad Eldán,
Keresztury Dezső
és Rába György versei

1988

1

***	1
CSERHÁTI JÓZSEF: A New-Age világmozgalom	2
ANTOON VERGOTE: Vallás és szekularizáció Nyugat-Európában (Juth Lenke fordítása)	8
ANADAD ELDÁN: Ó volt az egyetlen... (vers; Turczai István fordítása)	16
KERESZTURY DEZSŐ: Mire őrizzem? (vers)	17
BENEY ZSUZSA: József Attila halála	18
Szentegyházaskfalusi „angyal-betlehemes”. II. rész. (Molnár Johanna gyűjtése)	27
NÁDAS PÉTER: Dávid nővére megérkezik (regényrészlet)	38
RÁBA GYÖRGY: Dünnyögés; Hérosz gyermekkorra (versek)	42
BALÁZS ISTVÁN: Flamandföldi rapszódia	43
KEMSEI ISTVÁN: Átmenet ideje (vers)	50
ROBERT A. MARKUS: Monasztikus élet és aszketizmus Szent Ágoston gondolataiban (Török József fordítása)	51
ADORJÁN GYULA: Harlekin (vers)	54
ANADAD ELDÁN: Áldozat (vers; Jákov Gát fordítása)	66

MAI MEDITÁCIÓK

ANDREJ TARKOVSKIJ: Áldozathozatal (Szilágyi Ákos fordítása)	55
---	----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Anadad Eldánnal (Dobos Marianne)	62
----------------------------------	----

HIT ÉS ÉLET

Talpig nehéz hűségben?	67
------------------------	----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

Ideológia és kereszténység Szudánban (M. M.)	69
--	----

NAPLÓ

Irodalom Sziráky Judith: Zárójelentés (Bodnár György)	72
Kovács András Bálint–Szilágyi Ákos: Andrej Tarkovszkij, az orosz filmművészettalkere (Éger Veronika)	73
Film Áldozathozatal (Tóth Péter Pál)	74
Színház Strindberg a Katona József Színházban (Erdődy Edit)	77
A hónap krónikája	79
Levelek – válaszok	80

A címlapon a 49. és 71. oldalon és a hátoldalon Szebeni András felvételei a Lukács László–Szebeni András: *Boldogok, akik házadban laknak. Szerzetesrendek Magyarországon* című, készülő könyvből. (Corvina). Lantos Miklós: *Három királyok álma* a 37. oldalon.

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szedte: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 88/72001 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk száma: OTP 37-343-VII. – Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12-2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Nem tudni annyi, mint elveszni. A világban, amely a leg- és legújabb gépekkel bombáz bennünket, füsttű sóval, vadonás friss szupernovával, kétperces eszmékkel és izmusokkal, futó ismerősök, barátságok?, szerelmek? szeles hadával, születő tudományokkal, letűnő kultúrákkal, híradattal, tárgy-özönnel, jóssággal és árulással, hazugsággal és bájjal.

Hol vagyunk?

Érvényes tudásra van szükség, korszerűre, eligazítóra.

A kanásztól a magfizikusig minden szakember tudja nagyjából, hogy az ő tudományának szekere mostanában merre halad; tolni kell-e, kanyarítani vagy éppen fékezni. És hogy mi kell a szekér mozgatásához: erő? ügyesség? nyelvtudás? matematika? história? vegytan? énekszó? etológia? elektrofizika? etnográfia? endokrinológia? Beszerezni, ami szükséges. Ami érvényes. Érvényes tudás az, ami érvényesül. Ami előrelendíti a szekeret a versenyben, ami azóta tart, amióta Ádám és Éva evett a Tudás Fájáról. Őseink akkor nemcsak a Teremtővel, de a többi lényvel is szembefordultak, mindörökre elhatárolván magukat tőlük. Kocsira ültek, az állatok maradtak gyalog, nem gyűjtenek tudást könyvtárakba-iskolákba, nem tudnak ölésről, csak evésről, halálról, csak életről.

A korszerű tudás aktuális. Ma hajtja a kocsit, holnapra elévül, a holnapi holnaputánra. A kocsi tudása. A kocsiban a hajtó is korszerű: a holnap leváltja majd, akár az elkopott csapszöveget, ha nem tud alkalmazkodni a kocsi sebesebb futásához. A történet ettől kezdve nem az emberről, hanem a kocsiról szól. Ez elviselhetetlen. A legelviselhetetlenebb: az ember még csak nem is egy másik ember szolgálja lesz, hanem egyenest mindenféle dolgoké. Hisztériázni kezd, garázda lesz, narkomániás, harácsoló, szándékkal buta, mint egy csapszög – hátha megbújhat –, zabálni kezd és fogyókúrázni, csapongani, öldökölni: állatokat irt ki, folyókat, saját magzatát, önmagát. Az elveszettség legsúlyosabb foka, mikor már önmagunkban sem találjuk meg a helyünket.

Sokféle tudásunkból egy hiányzik: a valóságos tudás arról, hogyan éljünk? mivégre vagyunk a világon? legyünk-e jók? miért? hogyan? miért szeressük a másikat? magunkat? mekkora a világ? véget ér-e aktuális tudományunk határainál vagy a halálunkkal?

Lehet a mai iskolának fontosabb tárgya annál, ami századokon, ugyan, évezredekben át a tantárgyak elseje volt és a legutóbbi időkben hit- és erkölcstannak hívták?

A New-Age világmozgalom

A világ magára ébredése

A második évezred végén erőteljesen és lármásan új jelző, új divat jelenik meg: „új korszak”, „New-Age”, „neues Zeitalter”, „nuova Era”. Az ellentétek és feszültségek mindenütt olyan nagyok, hogy valaminek történnie kell. A jelszó: újrakezdetés.

A technika korszaka s a vele és benne kialakult modernség mintha csúcspontjához ért volna el. Már szinte túltelítettek vagyunk; mégis egyedül érezzük magunkat, elhagyatottnak, remény nélkülűnek és megfélemlítettnek. A világ átalakulóban van. Krízisét tekinthetjük kulturális megtorpanásnak vagy kiútkeresésnek. Az átalakulás a vallást is érinti, sőt egyenesen az „új vallásosság” korszakáról beszélnek.

E. Schillebeeckx holland teológus a mai vallási helyzetet így fogalmazza meg: „Szakadás történt a dogmatikusan megfogalmazott kinyilatkoztatás és a konkrét vallásos élet tapasztalata között. Ebben kell látnunk az egyetlen okát annak, hogy a mai válás az egyházas keresztények között is nagy méreteket ölt. A hitnek egyik célja és rendeltetése, hogy emberségesebbé tegyük vele a világot. Ennek lehetőségeit ma újra meg kell vizsgálnunk.” A „régiből” való kivonulással sokan új lelki honfoglalásra indulnak: átlépik a dogmatikai és egyházas határokat, és a vallásos eszmék új kínálatai felé fordulnak.

A lelkipásztorok és a szellemi mozgolódásokra felfigyelő gondolkodók szerte a világon egyre nagyobb csodálkozással és megdöbbenéssel állapítják meg, hogy az egyházi tanításon kívül elméleti tanrendszerek és vallási gyakorlatok születnek, melyek az ezoterikus és gnosztikus hagyományokat újítják fel, és nem kis vonzerőt gyakorolnak a tömegekre az egyházakon belül és kívül egyaránt. Az „ezoterikus” görög szó, belső, titkos ismeretre utal: homályos tartalom, amit csak a beavatottak sajátíthatnak el. A gnózis pedig, az igazi evangéliumi tanításokat elferdítő tévtanítás sok zavart idézett elő az első keresztények között. A mélyebb ismeretekre vágyó felvilágosultak azt vallották, hogy a világ a gonosz foglalata, ezért mindinkább távolodni kell az anyagiaktól; önmagunkat megvetve befelé kell fordulnunk, hogy így a lelki önmegváltás gyümölcsében is részesedhessünk. Ma új gnózissal van dolgunk! Különleges korjelenség, hogy a nagy könyvkereskedések állványain a teológiai és bölcséleti könyvek egyharmadát az ezoterikus művek teszik ki: antropozófia, teozófia, apokaliptika, asztrológia, megszállottság, bioritmika, titkos társaság, új gnózis, gyógyítók és látók, mágia, meditáció, okkultizmus, keleti bölcsesség, parapszichológia, ufológia (más égitesteken élő lények), sugártudomány, korforduló és újjászületés stb.

Lukács László, a Vigilia főszerkesztője, a lap tavalyi 6. számában *Élő világegyház: Megújulási mozgalmak az egyházban* címmel elgondolkodtató és az egyházon kívül is további keresést igénylő tanulmányt írt. Az egyházon *belüli* megújulási mozgalmak élettereje hitünk lényegéből fakad. Ezt a megújulást II. János Pál pápa a Szentlélekről írt enciklikájában így jellemzi: „Az egyház a Szentlélek világa felé való fordulásával választ kíván adni azokra a törekvésekre, amelyek a mai emberiség szívében egyre nyilvánvalóbbakká lesznek. A Szentlélek Isten hirdetésére az egyház új küldetést kapott, és e meghívásnak tesz eleget, amikor az egész emberiség a második évezred végén Krisztushoz kíván közeledni.”

Az új gnózis

Mi most az egyházon *kívül* álló, egyre nagyobb hullámokban jelentkező megújulási megmozdulásokat vesszük szemügyre.

Nehéz az új jelenségekről és elképzelésekről elvileg vagy kritikai szempontból véleményt mondani. A „New-Age” hívói azt állítják, hogy a valóság igazi megismeréséhez új, átfogó világlátásra és értelmezésre, holisztikus, egészező törekvő tudásmodellre van szükségünk. A megokolás az, hogy az elmúlt századokban a racionalizmus és intellektualizmus elválasztotta egymástól a természeti valóságot és a mélyebb transzcendentális igényeket, feldarabolta a tudomány és a vallás egységét, ezért elvesztettük az egymáshoz tartozó elemek és valóságok szintézisét. A tudományosság meddő elemzéseiben merült ki. Ismét meg kell találnunk az egész valóságot. A tudat további fejlődésére van szükségünk, amely kozmikus méretekben világítja meg a mindenséget. Az „én-tudat”-ból átfogó egységtudatot kell kialakítanunk, amelyben az egész emberiség egyetlen egészként találkozik majd ismét egymással.

Az ezoterikus tudás a külsőből a belső felé megy, a dolgok és összefüggések lényegét és új konkrét dimenzióit kutatja fel. Olyan világban élünk, amelyben a társadalmi fejlődésbe vetett hit és ennek pátoza mindjobban elfakul. A nyugati világ embere bizonytalanná vált. Annyi kihívással kell megküzdenie a gazdasági, társadalmi és kulturális életben! A társadalmi egyenjogúság és igazságosság még mindig meg nem oldott problematikája szinte az egész világon egybefűződik a jövő bizonytalanságával, a béke, a túlélés lehetőségének kérdésével. A gyors átalakulások válságba sodorták a modern élet értelmezését, a mai emberiséget egyre inkább a félelem járja át. Mégis, ösztönösen reménykedünk abban, hogy minden jóra fordulhat, és megszabadulhatunk a jelen kínzó bizonytalanságából.

Az új élet, új korszak utáni vágy tehát megpróbál választ adni a jelen gondjaira. Keresi az új szellemi és lelki kibontakozás útjait. Hol végződik a mai megújulási mozgalom, nem tudjuk. Az új hullám, habár vallásos elemeket is tartalmaz, nem mondható vallási újratevésnek, de megtalálhatók benne a vallásos elmélyülést kereső pozitív közös törekvések.

Korunk kiábrándultan veszi szemügyre a békét, belső nyugalmat és lelki növekedést ígérő új világ szivárványszíneit. A technika korszakának tudományos és műszaki eredményei hihetetlen mértékben vitték előbbre a tudást, mégsem lettünk boldogabbak, inkább szétdarabolódtunk és egymástól mindjobban eltávolodtunk. E megállapításokkal semmiképpen sem kívánjuk elhomályosítani az újkor szellemi fejlődését, a tudomány és a technika életteremtő lehetőségeit és ígéreteit. Jelen pillanatban azonban szükségállapotba került az egész emberiség: az értelmesebb élet fel-emelő és felszabadító erői után vágyódunk. Új egységre és az egész valóság mélyebb szemléletére van szükségünk, hogy kiemelkedjünk a nyugati civilizáció, a kereszténység, a keresztény felekezetek azonossági kríziséből.

„Az evangéliumra való éhség” a legutóbbi püspöki szinodus jegyében is azt kívánja, hogy az újabb szellemi-lelki mozgalmakkal, így a New-Age mozgalommal is komolyan foglalkozzunk teológiai és egyházi, lelkipásztori szempontból. Kétszeresen is felszólítást kaptunk arra, hogy a második ezredév nagy korfordulójának kínálataiban keressük meg a pozitív elemeket. Tragikus lenne, ha az ezoterikus illúziók és álmodozások a különböző praktikákkal együtt penészgomba módjára lepnék el lelkivilágunkat, és felemésztenék azokat az erőket, amelyekre oly nagy szükségünk van. A mi erőnk a Jézus Krisztusba vetett hit és remény.

A jobbak összefogása

„Az atombomba apokaliptikus világhelyzetünk jelképe lett: az emberi sorsot meghatározó fordulóponthoz többé nem térhetünk vissza, hogy innen más utat keressünk magunknak. Egyszer és mindenkorra választanunk kell, mégpedig az egész emberi jövő számára. És ha már semmi sem segítene bennünket a továbbjutásban, talán a kétségbeesés megadja a bátorságot ahhoz, hogy az eddig példa nélkül is vállaljuk.” De kérdésessé vált az atomenergia hasznos és biztonságos felhasználása is. Csernobil szintén jelkép lett: elidegenedett a természettől és saját magától. A reneszánsz koráig az ember még egységet alkotott a megfigyelt tárggyal, beleolvadt a természet egészébe. Ezentúl az alany és a tárgy mindjobban eltávolodott egymástól, és így egyre jobban elkülönültünk a bennünket körülvevő világtól. Nem vagyunk többé igazi részesei a természetnek. A mai megújulási mozgalmak tudatunk e részeseését kívánják ismét helyreállítani.

A szemléleti fordulat a természettudományok művelőinél következett be: fizikusok, kémikusok, biológusok mindig jobban felfigyeltek arra, hogy tudatunk beszűkült, életszemléletünk egyoldalúvá és elvonatkoztatottá vált. A fizikában nyert új megállapítások mélyesen megváltoztatták világvégünket. Descartes és Newton koncepciója alapján létrejött az elválasztott részekben gondolkodó mechanisztikus szemlélet. Ennek helyébe az egész összefüggéseinek megragadását szorgalmazó, ökológikus egységben látás kívánkozik. A valóság e szemlélete Keleten és Nyugaton egyaránt fontos szerepet játszott minden korok misztikusainak belső képzeletvilágában. Niels Bohr mondja: „Az egymástól elválasztott részecskék a fizikában és a valóságban nem egyebek, mint elvonatkoztatások; ezek tulajdonságát csak más rendszerrel való összefüggésben tudjuk meghatározni.” Werner Heisenberg állapítja meg: „A világ ma mint fizikai események komplikált szövevénye áll előttünk. Különböző természetű egybekapcsolódások követik és járják át egymást és határozzák meg együttműködésükben az egész szövedék természetét.”

A New-Age új tudatmeghatározást követel: „részesező tudat” elfogadását. A külső világnak olyan belső összetételű világ felel meg, amely az egészre törekszik és részesező szemléletet kíván kialakítani.

Az új tudatalakítás nagy úttörője és prófétája, Teilhard de Chardin szerint a jövő világának teljes szellemi birtokbavételét jelenti majd az a tény, hogy az emberi szellem különböző fejlődési fokozatokon megy keresztül és el fog jutni az „ómegapont-hoz”. Új, kollektív lélek tudata fogja átjárni és átalakítani az egész emberiséget, amint már elég nagy lesz a belülről átalakult és megtért emberek száma. Az emberi fejlődés döntő pontjához értünk el, „új korszak kezdődik, amelyet nem hatalommal, nem rendszerezéssel és szervezéssel, hanem egyedül csak szeretettel lehet megvalósítani”. Ezt az új kort közösen átélte nemes szenvedély hatja át, „a jók, a szelíd lelkűek csendes összekövése. Visszaütesek és valószínűtlenségek ellenére is új korszak felé közeledünk, amelyben a világ majd ledobja bilincseit, hogy végre belső rendeltetésének erőit vehesse igénybe. Újjáalakulásról és megtérésről van szó, az emberiségben új egyedi, társadalmi és vallásos síknak kell kialakulnia. A változás belső szenvedéssel, lemondással, de végül is végső győzelemmel fog együtt járni.” Amint Fr. Capra mondja: „Földünk csak a megtérés krízisében keresztül ébredhet fel új tudatára.”

A New-Age háttere és tartalma

Akkor tudunk helyesen ítélni az új világmozgalomról, ha benne a mai társadalmi és szellemi megújulás vágyát látjuk.

Szinte kibogozhatatlan az a sokféle elindulás és az a tartalmi gazdagodás, ami a tömegeket egyre inkább vonzó New-Age képében elénk tárul. Vegyük számba az új korszak új emberének eszméit.

Az asztrológia és a mitológia. A mozgalom egyik legismertebb élő alakja és írója, az amerikai Marilyn Serguson a következőket írja: „Vezéralak nélküli, mégis erőteljes hálózat dolgozik ma mindenütt az egész világon, hogy radikális változtatásokat idézhessen elő. A követők bizonyos nyugati világnézetű és látásmódú alapelvektől megszabadították magukat, sőt még a történelem kontinuitását is megszakították. E hálózatot és tevékenységet »szelíd összeesküvésnek« lehet nevezni a Vízöntő csillagképének jegyében.” Idevonatkozóan Karl Lehmann a következőket írja: „A Földnek gondolatilag meghosszabbított tengelye 25 868 év alatt egyszer járja körül a csillagos ég állatkörét. E körforgást világevnek vagy bolygóévnek nevezzük. Ha a világevét 12-es számmal, vagyis az állatkör jeleinek számával osztjuk, akkor megkapjuk a »világhónapokat«, egyenként kétezer éves időtartammal. Az ezoterika elképzelése szerint az emberiség fejlődését e kétezer éves korszakok lényegesen befolyásolják vagy legalábbis jellemzik a megfelelő állatkör tulajdonságaival megegyezően, ahogyan az asztrológia elképzelése szerint az ember személyiségét is ilyen befolyások alakítják. Jelen pillanatban a Halak köréből a Vízöntő korszakába lépünk át.” (Karl Lehmann: Die Kirche vor der neuen Religiosität, in: Communio, 1980, 305).

A Halak korszaka után, amely az asztrológia szerint tele volt erőszakos harcokkal, küzdelmekkel, meg nem oldott problémák feszültségével, eljön a békés, a szívárvány jegyében álló Vízöntő korszaka. Annak ellenére, hogy az emberiség birtokában volt Krisztus szeretet-evangéliumának: az elmúlt kétezer év a vakszeretet és gyűlölet, a sötétség és erőszak jegyében állt. Nincs megegyezés abban, hogy az új korszak mikor kezdődött. Komoly ezoterikus vélemény szerint a „Vízöntő” a hatvanas évek végén kezdett jelentkezni, ittlétét állítólag egy ismert musical, a *Hair* (Hajszál) jelezte; ennek szövegében és zenéjében harmóniáról és jogtiszteletről, szimpátiáról, fényről, igazságról és igazságosságról van szó. A szabadság ellen a jövőben többé nem fognak véteni az emberek és semmi sem fogja elködösíteni a közös szellemet. Mindenben a misztika ad majd belátást, az emberek megtanulnak ismét helyesen, harmonikusan gondolkozni.

Holografikus világbép. Az új szellemi keresésben valamilyen egységes formaadás kerül előtérbe; a megértésre törekvő szintéziskeresés a holisztikus gondolkodás műve. A „holosz” görög szó, egészet jelent. Az egészet átölelő akarásban a szeretet jut érvényre. Erre az emberi valót átremegtető magaslatra, az „én-tudatra” és a belső személyesedés magaslatára kell emelkednünk. Dante a *Vita nova*-ban „új intelligenciáról és új tudásról” beszélt. Ma a régi misztikus gondolkodás kezd újra előtérbe lépni. C. Fr. von Weizsäcker, a Nobel-díjas nagy fizikus ma a nyugati tudományos gondolkodás és a spirituális gyakorlat egységét hangsúlyozza: „Elmélkedő elmélyülés nélkül a tudományos reflexió vérszegény marad.” A New-Age tudományossága túl akar jutni a durva materializmus és az empirizmus elavult tételein.

A mechanisztikus természettudományos korszakban a gép volt gondolkodásunk és valóságszemléletünk alapvető sémája. Ez a valóságmodell eddig rendkívül nagy „heurisztikus” jelentőséggel bírt. Ennek köszönhetjük a nagy természettudományos felfedezéseket. A modern fizika alapján azonban új kiindulás felé kell nyúlunk: az egész mint egység sokkal több, mint a részek összessége, az egész a részek előtt jelenik meg és a részeket meg is határozza. Az egész mintegy reflektálódik a részekben, ezeket azonban végtelenül túl is szárnyalja: „az egész mint tárgy vagy folyamat szimfonikus folyamatossági egyensúly, tele harmóniával és szépséggel.”

Az ember nagyobb egésznek a része. Az egyes ember mint cselekvő és megismerő élőlény mikro- és makrokozmikusan állandóan átéli saját magát „mint egy nagyobb

egésznek a részét”. Az ember mint egyedi lény kozmikus vagy „planetárius” testvériségben foglal helyet a mindenségben, és „az egész élő valóság táncának részese”. A megtisztított környezet jelentőségét felértékelő új kultúra arra a meggyőződésre épít, hogy az állatok, a növények, a dolgok „lelkével” kapcsolatban lehetünk. Minden egyes teremtmény egységben van az egésszel. Ez a tény panteisztikus megfogalmazásban tetszetőssé és elfogadhatóvá teszi a lélekvándorlást, a reinkarnációt, amire ugyan egyetlen bizonyítékunk sincsen. Érthetetlen naiv optimizmusról, szubjektív megalapozású hitről van szó. A vallásos elem itt abban jut kifejezésre, hogy az emberek újjászületésükkel meg akarnak tisztulni és a lélek nyugalmi állapotába kerülni.

A tudatnövekedés állandó folyamata. Az új korszak mozgalma erősen hangsúlyozza a tudatnövekedést. Segítségével nagyobb szintézisbe kívánja egybefoglalni a valóságos tapasztalati „én”-t és az erre ráépülő, többdimenziós valóság élményét. Az igazi öntudatára ébresztett ember teljes lelki dinamikájával befelé fordul, de ugyanakkor felfelé is megvalósítja a másokkal és az egész kozmosszal való egységet és egyetlenséget. Ez a mindent egységesíteni akaró tudat helyettesítheti a vallásos hitet is. Ebben az új tapasztalásban a hívó ember úgy tud mindenről, mint ahogyan az ősegyházban a gnosztikusok akarták megismerni és magukba emelni a valóságot.

A gnosztikusok a valóság minél nagyobb, a teljességet felölelő és egységesített tudatára törekedtek. Az új gnózis hívői a régi gnosztikus modell nyomán a belső megvilágosodás ismeretszerzésére törekszenek. Az új vallási mozgalomban egymásra találtak közös érdeke, hogy az ezoterikus megváltó tudatot minél több emberben felkeltse, és így a tudományos és technikus világ felé is megnyissák „a gondolkodás megváltó áradatát”. A New-Age egyik tipikus, jövőt idéző tétele: az emberiség tovább- és újrafejlődésének alapja a mindent egyesítő és egységesítő tudat. „Aki tudatos odafigyeléssel a szellem átláthatóságát elősegíti és ennek mértékében cselekszik, az az új korszak embere.”

Kihívás a teológia számára

El kell fogadnunk, hogy a teológus és a gyakorlati lelkipásztor értékes és fontos lélektani és vallásos elemeket is talál a New-Age mozgalom analizisében és diagnózisában, más szóval sok mindenben felismerhetjük „az idők jeleit”. Vallásos lelkesedést, odaadást, cselekvő szenvedélyt, a közösség érdekében történő újrakezdést fedezhetünk fel a New-Age irodalmában.

A mozgalom életbevágó kérdést tesz föl az egyház hitének. Minden vallásos elkötelezettség és lelkesedés próbaköve a másik ember, akiért felelősek vagyunk. Ha komolyan vesszük az új mozgalomban feltalálható igazságokat, és nem tekintjük ezeket csupán elhanyagolható féligazságoknak, akkor megérezzük a kihívást, hogy a sajátosan keresztény valóságot még jobban el kell mélyítenünk, és szolidárisan kapcsolatot kell találnunk a többi emberrel.

II. János Pál pápa Jézus Krisztus születésének kétezredik fordulója elé tekintve jubileumi évet kíván meghirdetni. A pápával együtt mi is valljuk, hogy az emberiség fejlődése összefüggésben van a hit átalakító erejével és a Szentlélek felszabadító tevékenységével. Ha igazán hívők vagyunk, akkor a Szentlélek valóságában az emberiség átalakulásának és továbbfejlődésének ténye foghatóvá lesz előttünk, és átélhetjük az ég és a föld újjáteremtésének új korszakát.

Az emberiség új korszakával és az új vallásos mozgalommal kapcsolatban a következőt szűrhetjük le: a világ meg akar változni, meg akar újulni, régi köntösét, az elavult életformákat és elveket le akarja vetni; új gondolkodásra, belső állásfoglalásra és magatartásra kényszerül. Az új vallásosságnak a vallást érintő tétéleivel, a benne fellépő vagy álcázható erkölcsi vonatkozásokkal kapcsolatban azonban mint kereszt-

tényeknek néhány kritikus kérdést fel kell tennünk. Hogyan állunk a New-Age mozgalomban az isteni transzcendencia fogalmával, a természetfölöttibe vetett hitmagatartás alakításával, a kereszttel, a szenvedés és a halál vállalásával? Ezek minden vallásnak alapkérdései és próbakövei. Milyen mértékben van panteizmussal vagy immanens istenfogalommal dolgunk? Hogyan különböztetjük meg Istent, a világ és az ember különálló valóságát? E kérdéssel összefügg a világ és az ember istenítése, „divinizációja”, a lélekvándorlás, a reinkarnáció ismét divatos felvetése. A harmadik kérdés: Hogyan állunk az isteni üdvösség közvetítésével vagy egyáltalán az isteni megkegyelmezés elképzelésével? A New-Age mozgalomban nagy szerepet kapnak a „guruk”, a vallásos tanítók, de a názáreti Jézusnak egészen más a profilja. Benne az isteni és emberi elemek csodálatos, emberfölötti, a teremtményi struktúrákat átlépő egységben vannak.

A New-Age kétségtelenül a közép- és a legfelsőbb osztályok intellektuális mozgalma lett és elszánt optimizmus áll mögötte. Kihívást jelent a keresztény teológia, a keresztény spiritualitás és a lelkipásztori gyakorlat számára. A régi egyházakkal szemben emelt kifogás az, hogy elvonatkoztatott és vérszegény lett a hagyományos hit istenfogalma: erőtlenné vált, és nem vonzó a mai ember számára. Karl Rahner szerint az újabb vallásos mozgalmak rendkívülisége abban áll, hogy a mindennapok, a pénz, a technika, a politika, a gazdasági élet korlátain túl a transzcendentális Isten és a lelkiismeret világa után kérdeznek és így korunk egyik reménye lettek: „a közünk lévő és cselekvő Istent újból meg kell tapasztalnunk”.

Talán valóban elhanyagoltuk az eszkatológia kérdéseit, és nem mentünk elég mélyre a keresztény emberkép szépségének és vonzerejének feltárásában. Az „új korszak” mozgalomban a jelen órák parancsolatát kell látnunk. A legújabb korforduló útban van, meg is tudjuk indokolni, miért tart igézetében bennünket a láthatáron jelentkező kétezredik év fordulata. Nem lehet e korszakot eszkatologikus végidővé vagy üdvösségi idővé varázsolni, és nem is lehet a New-Age-től vagy a legújabban jelentkező „Civil Religion”-tól végső időkre szóló és eligazító üdvösséget várni. Ez könnyelműség lenne, mert a sok indító vallásos elem mellett többségében kizárólagosan naturalisztikus és evilági vonások szerepelnek bennük. Sokak szerint az állítólagos megtérések inkább manipulációk, mint belső átalakulások és visszatérések az elmélyültebb lelkiség és misztika felé. Mintha „új pogányság” trónkövetelése jelentkezne a homályos gnózisban.

Kerülnünk kell tehát a túlzott optimista lelkesedést, de a dogmatikus megkeményedést is. A lélek szabad szárnyalása, a fénygyújtás a fontos, amely Jézus Krisztusban meg tudja újítani az embereket. Annak az Úrnak eljövételére várunk, aki Szentlelkével meg tudja változtatni a föld színét és az emberek szívét.

*

*Van egy új,
erőteljes és mélyreható módja,
hogy a dolgokról tudomást szerezzünk,
lássuk, megismerjük, érintsük őket.*

Sri Aurobindo

Vallás és szekularizáció Nyugat-Európában

Törekvések és nézetek

Legelőször is egyértelműen meg kell határoznunk a szekularizáció fogalmát. A szekularizáció a katolikus egyházi törvénykönyvben eredetileg áttérést jelentett a szerzetesi életformáról a világi életformára. A történészek és szociológusok ezt az egyházi kifejezést azután arra az átmenetre kezdték alkalmazni, melynek során a nyugati keresztény civilizáció gondolkodásmódjában, erkölceiben, a hatalom gyakorlásában egyaránt függetlenedett az egyházi tekintélytől, és evilági elvekre alapozódott.

A szekularizáció fogalma tehát azt jelzi, hogyan világiasodott el az újkorban a nyugati civilizáció. A modernség és a szekularizáció fogalma ettől kezdve egymással összefonódott. És minthogy általában pozitívan értékeljük, ami modern, hajlamosak vagyunk a szekularizált civilizációt is értékesebbnek tartani a nem szekularizált civilizációnál. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogyan zajlott le Nyugat-Európában a szekularizáció folyamata, és miért tekintették ezt egy magasabb civilizációhoz vezető útnak.

A szekularizáció a keresztény Európában született, ezért sokan úgy értelmezik, hogy egyet jelent a vallás eltűnésével. Valóban így van-e, a szekularizált Európa valóban vallás nélküli civilizációt teremtett-e – erre az összetett történelmi-szociológiai kérdésre csak a valóság alapos elemzésével lehet válaszolni.

A kérdésre azért sem könnyű objektív választ adni, mert a szekularizáció fogalmának erős ideológiai töltése is volt. Hiszen azok, akik a modern és szekularizált civilizációért küzdöttek, sokszor maguk is új mítoszt alkottak: a boldog, tökéletes, Istentől és az emberi nyomorúságtól tökéletesen szabad civilizáció mítoszáét. A szekularizáció ideológiai töltését meg kell különböztetnünk történelmi és szociológiai jelentésétől.

Mindenesetre nem véletlen, hogy a szekularizáció és a modern korba való átmenet a keresztény Európában született meg – a keresztény civilizáció ellenében, de ugyanakkor támaszkodva is ennek a civilizációnak eszmevilágára. Ezért nem érthetjük igazán a szekularizációt, a modern kor értékeit és ideológiáját, ha nem ismerjük a keresztény vallás lényegét.

A kereszténység újdonsága

A kereszténység forradalmian új kapcsolatot alakított ki a civilizációval. Mikor Jézus Krisztus azt mondja, „adjátok meg a császárnak, ami a császáré” (Mt 12, 17), és az Ő országa „nem evilágból való” (Jn 18, 36), akkor nem csupán aktuális kérdésekre válaszol. Szavai szoros egységben vannak tetteivel és küldetésével; így tekintették az apostolok, majd a későbbi keresztények is. A keresztény hit szerint Jézus több mint próféta. Az Ő szavaival, életével, halálával, feltámadásával és örök jelenlétével Isten új és végleges jelenléte valósult meg. Jézus feltámadása óta kétféle idő és történelem létezik: emberi és isteni, természetes és természetfölötti idő és történelem. Az őskeresztények meg voltak győződve arról, hogy Isten országa és a Szentlélek kiáradása – amit Isten a végső időkre ígért – már elkezdődött az emberi történelemben, Jézus Krisztus személye, az Ő feltámadt és megdicsőült emberségében való részesedés ál-

tal. A keresztény tehát egyszerre tartozik evilághoz és az Isten országához. Szent Pál világosan megfogalmazta az ebből fakadó következményeket, amikor azt tanította, hogy a keresztények engedelmeskedjenek a császárnak – bárki legyen is –, kivéve, ha a pogány vallás gyakorlására, bálványimádásra akarja kényszeríteni őket.

A kereszténység tehát sajátosan újat hozott a vallás és a civilizáció viszonyában. Ez világosan kitetszik, ha a keresztény vallást összehasonlítjuk a zsidó vallási felfogással vagy a pogány vallásokkal. Minden ókori civilizációban az erkölcs és a jog elválaszthatatlan volt a vallástól. A vallás mindenestül meghatározta az embernek a természethez való viszonyát, a társadalmi életet és az erkölcsöket. A vallás, az erkölcs és a jog integrációja olyan teljes volt, hogy kezdetben a két utóbbi fogalomra nem is volt külön szó. A görög és a római társadalom és politika is szorosan kapcsolódott a valláshoz. Ezért volt elkerülhetetlen a kereszténység és a római állam összeütközése ugyanúgy, mint Jézus összeütközése a zsidó nacionalista teokráciával.

Isten országa és a profán világ éles elkülönülése ellenére a kereszténység a nyugati civilizáció egyik alappillére lett. Ritkaság, hogy egy kultúrát annyira mélyen meghatározzanak a vallás szent könyvei, ahogyan ez a középkorban történt. Dante találóan fogalmazta meg az Isteni Színjátékban, hogy „az isteni könyv minden írás Alfája és Ómegája”. (Parad. 26, 18) A keresztény hit és a profán világ között fölmerülő elméleti és gyakorlati problémákra a középkorban igyekeztek olyan megoldást keresni, amely megtartja a kettő közötti harmóniát. És valóban, minden konfliktus ellenére sikerült egyensúlyt teremteni Róma püspökének erkölcsi tekintélye és az uralkodók politikai szabadsága között, a keresztény tanítás és a gondolatszabadság között, a természetfölötti lelkiség és a földi értékek szeretete között vagy az erőszakmentesség és a háborús erények, a misztika és az aktív játékonkodás, a hit és a népi vallásosságnak sokszor a pogányságból átmentett formái között. Ez az egyensúly természetesen folytonosan változott, módosult, és a kölcsönös függetlenségre törekvés következtében magában hordta a szekularizáció csiráit.

A szekularizáció

A XVII. században indult meg Nyugat-Európában az a folyamat, amelyet szekularizációnak nevezünk. E folyamat gyökeres változást hozott, megszületett Európában az első szekularizált civilizáció.

Röviden vázolnunk kell azokat a negatív történelmi körülményeket, amelyek következtében a szekularizáció részben a keresztény örökség ellenében fejlődött ki. A hatalommal való visszaélések és a pápai udvar fényűzése miatt a pápaság elvesztette erkölcsi tekintélyét. A rettenetes vallásháborúk erkölcsi ellenállást, felháborodást váltottak ki. A teológiai iskolák méltatlan hangú vitái következtében a teológusok elvesztették szellemi hitelüket. A vallási türelmetlenség botrányt keltett, hiszen nyilvánvalóan ellentétben állt Jézus Krisztus tanításával.

A keresztény civilizáció hanyatlásától függetlenül is mind többen kezdtek az ókori kultúrák felé fordulni, s ezzel teljesen megváltozott a gondolkodás. Megjelent a tapasztalati tudomány és vele együtt a technikai kutatás. Mindez óriási változást jelentett. A gondolkodók elvetettek minden vallási tekintélyt, helyébe a természet megfigyelését, a tapasztalatot, a természetes ész állították. Elfordultak a vallástól, amely fanatizmusa miatt oly sok keserű tapasztalatot adott – hogy ugyanolyan hévvel, fanatizmussal a technikának (természettudománynak) szenteljék magukat. Úgy gondolták ugyanis, hogy a tudomány segítségével meg lehet javítani az életfeltételeket és tökéletesebbé tenni magát az embert is. Úgy látták, hogy Isten országának megalapozása a földön erőszakot és gyűlöletet eredményezett, a tudomány viszont majd

egyesíteni fogja az emberiséget és békességre viszi. A túlvilágra való előkészület helyett azon akartak munkálkodni, hogy itt a földön teremtsenek paradicsomi állapotokat. Kiválóan érzékelteti ezt az új gondolkodásmódot Sprat Thomasnak, az angol Royal Society első titkárának egyik jelentése 1667-ből. Többek között ezt írta: „Nem kevés dicséretet érdemel a Royal Society azért a tevékenységéért, hogy egyesíti a tehetséges és tudós embereket. Mert ezáltal a különböző pártállású és társadalmi helyzetű férfiak elfelejtik gyűlölni egymást; inkább összefognak, hogy közös alkotást hozzanak létre... túlszárnyalva még az evangéliumi ígéretet is: a párdúc és a gödölye egymás mellett pihen...”

A kor gondolkodói úgy látták, hogy a kereszténység nem tudta egyesíteni az embereket, mert az ellentétes tanok egymással szembeállították őket. A tudományos kutatás azonban megkívánja a nem-tudás lelkiismeretes elismerését; a hatalmas cél, a természet titkainak feltárása érdekében az emberek megtanulják nézeteltéréseiket a közös munka alá rendelni. Az emberek az egyházi és világi tekintélyek helyett csak egyetlen tekintélynek akarták alávetni magukat: a Természet és az Ész tekintélyének. Francis Bacon már 1620-ban megfogalmazta a szekularizált civilizáció célját és alapelvét: „Az ember uralma a dolgok fölött a tudományos ismereteiken és az iparon alapszik, mert a Természetet csak úgy lehet igazgatni, ha engedelmeskedünk törvényeinek.” A tudományos szellem azonban nemcsak a természet meghódítását tartotta feladatának, hanem az erkölcsi és politikai rendet is tökéletesebbé akarta tenni. A XVII. században a felvilágosult gondolkodók kulturális forradalmat indítottak el, amelyet később szekularizációnak neveztek. E kulturális forradalom elvei meghódították Nyugat-Európát, majd fokozatosan mindazokat a területeket, amelyek a Nyugattal kapcsolatba kerültek.

A szekularizáció mint a történetfilozófia alapelve

A következőkben négy kérdésre kívánunk választ keresni; mind a négy fontos az európai párbeszéd szempontjából. E kérdések a következők: 1. A szekularizáció véletlen eseménye a nyugati történelemnek, vagy a civilizáció érési folyamatához tartozik? 2. A szekularizáció a vallás elhalásához vezet-e? 3. Fennmaradhat-e egy teljesen szekularizált civilizáció? 4. Minden civilizációnak szükségszerűen át kell-e esnie ezen a fejlődési fokon? Induljunk ki az első kérdésből. Az erre adott válasz ugyanis segíteni fogja a másik három kérdés megválaszolását.

Mindenekelőtt fel kell figyelnünk arra, hogy maga a szekularizáció kifejezés nem régi keletű. A „sécularisme” szóból származik, melyet 1854-ben alkotott az angol George Jacob Holyoake. Holyoake ezzel az új szóval a „gyakorlati népi filozófiának”, vagyis egy, a vallástól független társadalom koncepciójának kívánt nevet adni. Két német vallásszociológus: Max Weber, majd Ernst Troeltsch alkották meg a szekularizáció szót. Elméletük szerint a nyugati civilizáció szükségszerűen függetlenné vált a vallástól, és ezt a tényt nevezték el szekularizációnak.

A szekularizáció eszméje szerint lehetséges és indokolt a társadalmi, politikai és erkölcsi kérdések vallástól független magyarázata; ezt a meggyőződést igen sok kortársunk osztja, és úgy értékeli a szekularizációt, mint az ember kulturális emancipációját. A szekularizáció ideológiájában ezért uralkodó az a gondolat, hogy az emberiség elérte érettségét. E gondolon belül két, egymással összefüggő, de más-más szempontot hangsúlyozó nézetet különböztethetünk meg. Az első az ész, a tudományok uralmának hangsúlyozása, melynek célja a természet feletti uralom. Az ész elsődleges feladata többé nem az elvont okoskodás a természet törvényeiről, mint az ókorban és a középkorban. A gondolkodás legfőbb feladata most már az, hogy meg-

ismerje és felhasználja az élő és élettelen természet belső törvényeit. Az emberi ész ettől fogva a természet meghódításának eszköze. A világgal való összhang kialakítása helyett a hangsúly a világ fölötti uralmon van.

Másodsorban az ész szerepének megnövekedése egyben a vallástól való elszakadást is erősítette. A társadalomnak olyan problémáit, amelyek azelőtt szorosan a valláshoz kötődtek, most úgy tekintették, mint a lét egyéb gyakorlati problémáit, melyeket az embernek egyszerű gondolkodás útján magának kell megoldania. Nem tekintették többé egységes egésznek az emberi társadalmat, melyet egy szent tekintély irányít isteni megbízás szerint, s úgy vélték, az erkölcsöt magát is le lehet vezetni az emberi természet és a társadalmi szükségletek elemzése alapján. Az emberi kapcsolatoknak ez a racionális alapokra helyezése azt jelentette, hogy az ember ura lett saját magának – ellentétben az eddigi magatartással, mely szerint az embert az isten törvényeknek való engedelmesség kötelezte.

Azok után, amiket a kereszténység felszabadító erejéről mondtunk – hogy a kereszténység mindig is megkülönböztette a természetfeletti világ és a természet rendjét –, meglepő a szekularizációt úgy tekinteni, mint a felszabadulás eszközét a keresztény vallás alól. Hiszen már Aquinói Szent Tamás azt mondta, az embernek először a lelkiismeretét kell követnie, és csak aztán a tekintélyt. Bizonyos szempontból éppen a kereszténység alapozta meg a szekularizációt, amikor az emberi lelkiismeret elsőrendű fontosságát és a világ autonómiáját hirdette, a világot, mely az ember lakóhelye és élettere.

Két elemet kell megkülönböztetnünk: a haladás eszméjét és a keresztényellenességet. Nézzük a haladás eszméjét. A középkorban – csakúgy, mint a görög és a római időkben – sok technikai találmány született és sokféle társadalmi-politikai szervezet alakult. De nem fejlődött ki olyan elmélet, amely egységes folyamatnak tekintette volna a történelmi-társadalmi fejlődést. A kereszténységnek megvolt a maga vallásos történelemfelfogása. A Szentírás az evangélium hirdetésével egyben Jézus jövődjét eljövételét készítette elő. A kereszténység úgy tekintette a Krisztus utáni évszázadokat, mint felkészülést, előkészületet a végső időkre, ez volt a világ és az emberiség természetfölötti célja. Csak a XVIII. században született meg a történelem evilági, öntörvényű felfogása. Ez többé-kevésbé egyenes vonalként kezelte a történelmet, mely az ember tökéletesedése felé tart. Vagyis a változások belső törvényszerűség szerint mennek végbe a tökéletesedés alapján. Ez már történelemfilozófia volt, az emberiségnek a jobb jövő felé való állandó haladását hirdette. E fejlődéselmélet szerint az ember az élővilág evolúciójának csúcspontján áll: a világegyetem minden megnyilvánulása az ember kialakulásáért történt, és a történelmi fejlődés célja maga a szabad és tökéletes ember. Az emberiség büszkén tekint elért eredményeire. A XVIII. században sajnálkozva és némi göggel gondoltak az ősemberre. Úgy tekintették, mint gyermeket. Meg voltak győződve, hogy Nyugat-Európában az emberiség érett korába jutott, míg más kultúrák emberei még gyermek- vagy serdülőkorban vannak.

A kereszténység – elsődleges természetfölötti célja mellett – sok profán ismeretre is tanította a népeket. Iskolákat, egyetemeket létesített; segítette a mezőgazdaság megszervezésében; mérsékelte a barbár harcokat; átmentette a római jogot. De minden civilizációs tevékenysége mellett a kereszténység a világot csupán az isteni történelem megvalósulásának helyeként tekintette. Ezzel szemben a XVIII. században a szekularizációs folyamathoz kapcsolódva új, harcos ideológia született. Hirdetői nemcsak függetlenedni akartak a vallástól – társadalmi, politikai és erkölcsi kérdésekben –, hanem az emberi élet céljának nyíltan az evilági életet vallották. Az ember célja az emberiség evilági jövőjének építése. A kereszténység által hirdetett isteni cél helyébe a tökéletes földi jövő képét állították.

A szekularizáció ideológiája szerint az emberiség haladásának alapvető kritériuma a tudományos ismeretek és a technikai eredmények alakulása. Ideológián olyan koncepciót kell értenünk, amely részben valóságot, részben illúziót tartalmaz. Az illúzió a vágyakban gyökerezik, és épp az erős vágyódás következtében részben félreemagyarazza a valóságot. Senki nem vitatja, hogy a tudományos és technikai eredmények az emberi elme nagyobb érettségi mutatói, de ha a haladás lényegét, az ember fejlődésének és méltóságának legfőbb kritériumát a tudományos fejlődésben keressük, már ideológiáról van szó.

Ez az ideológia ma is élő, noha erősen megkérdőjeleződik. Ha egyáltalán lehet posztmodern korról beszélni, ezt a haladás illúziójából való kijózanodás koraként lehetne definiálnunk. Való igaz, hogy Nyugat-Európában ma is sok kiváló elmét foglalkoztat a tudományos kutatás, a természet, az élő szervezet minél jobb megismerése. De már nem vagyunk úgy eltelve a haladás ideológiájától, mint eleink. Ezt mutatja a Nyugattól eltérő civilizációk iránti érdeklődés fokozódása is. Sőt, a magas technikai fejlettségű civilizáció pusztulásától félve, némelyek sokszor szinte idealizálják a primitív civilizációkat. A szekularizáció ideológiája tehát részben a múlté. Az emberiségnek át kellett lépnie a haladás ideológiájának göggyén, hogy a szellemi fejlődés érettebb fokára léphessen.

Szekularizáció és vallás

Hogyan lett a haladás ideológiájából keresztényellenes ideológia? Hiszen a keresztény tanítás szerint a szekularizációnak az a törekvése, hogy a természetes rendet és a vallást szétválassa, egyáltalán nem vallásellenes törekvés. Sőt, a történelemnek az a felfogása, hogy a fejlődés iránya az emberiség minél nagyobb szellemi érettsége és természet feletti uralmának kiteljesedése – ugyancsak nincs ellentétben a vallás tanításaival. Sok keresztény osztotta ezt a nézetet. Mégis a szekularizáció fogalma ma is sokakban olyan civilizáció képzetét kelti, amely teljesen vallás nélküli. Vizsgáljuk meg szekularizáció és vallás rendkívül összetett kapcsolatát.

Köztudott, hogy sok keresztény volt lelkes szószólója a szekularizáció eszméjének; tény az is, hogy közülük sokan – főként Franciaországban – hevesen támadták a vallást. Mi volt az oka, hogy az emberi haladásért vívott küzdelem olyan gyakran vallásellenes harccá is vált? Mint az előzőkben láttuk, nagyrészt a történelmi körülmények. De hozzájárult az is, hogy az egyháziak jó része a modern tudományos gondolkodástól túlságosan elzárkózva élt, nem tudták megítélni, mi helyes, jogos az új eszmékben, sok mindent elítéltek, amit azután később visszavontak. Ebben az értetlenségben a hatalom régi formáihoz való ragaszkodás is szerepet kapott. Azt is el kell ismerni, hogy az egyházak nem voltak könnyű helyzetben. Annyiféle új eszme lépett fel – hogy az egyház felelőseinek nem sikerült egyensúlyba hozniuk ezeket a hagyományos tanítással. Csak néhányat említünk: a klasszikus keresztény tanítás szerint minden hatalom forrása Isten – a demokratikus koncepció szerint a hatalom forrása a nép; a Biblia szerint Isten az embert külön formálta meg – az evolúció elmélete szerint az ember fejlődése a természet törvényeinek eredménye; a történelemtudomány modern kritikai módszere a szent szövegeket elemezve kimutatta, hogy telve vannak mitológiai ábrázolásokkal, és hogy szoros kapcsolatban vannak korunk kulturális környezetével – hogyan mondhatjuk akkor, hogy sugalmazottak? A kereszténységet tehát óriási feladatok elé állította az új tudományos gondolkodás éppen a szekularizáció századában. A keresztények nem voltak abban a helyzetben, hogy válaszolni tudtak volna az új civilizáció kihívására. Sokan közülük védekezésként vonultak az új tudományos és politikai mozgalmakkal szembeni ellenségeskedés aztán erősítette

a fanatizmust, a vallásos maradiság erőit, annyira, hogy az egyház sokszor elítélte a legragyogóbb keresztény elméket is.

Az embert állítani Isten helyére nem új törekvés. A Biblia szerint – amely ősi emberi dokumentum is – ez a vágy olyan régi, mint az emberiség maga. Az ember mindig is isteni tudásra vágyott. Korunkban az új tudományos és technikai eredmények következtében az emberiség a történelem folyamán először hiszi, hogy meg tudja ismerni a világot és csaknem isteni hatalommal tudja irányítani a gazdasági-társadalmi életet.

A haladásnak ebben az értelmezésében az új vallástudománynak is nagy szerep jutott; hiszen úgy látták, hogy a vallástól csak akkor lehet megszabadulni, ha racionálisan megmagyarázzák keletkezésének okát. Valamennyi új vallásmagyarázat azon a meggyőződésen alapszik, hogy az emberiség gyermekkorában – tudatlanul és a természet erőinek kiszolgáltatva – önmagát bátorította a vallásos képzetekkel. A képlet tehát egyszerű és világos: a vallásokat az ember hozta létre, hogy formát adjon a világnak, amelynek nem ismerte törvényeit, és hogy biztonságot találjon a létezés féltelmei közepette. Szükségtelen hangsúlyozni, mennyire naivak ezek a teóriák, vallásmagyarázatok.

A vallásnak ez a magyarázata szükségszerűen magával hozta, hogy a „felnövekedett” emberiség vallásos reményeit és lelkesedését egy új társadalom építésébe fektesse. J. J. Rousseau javasolta elsőként a *Contrat social*-ban „civil vallás” megalkotását. Úgy vélte, hogy e vallás előírásait az uralkodónak kell megállapítania és halálbüntetés terhe mellett megtartatnia. A későbbi időkben a szekularizált társadalmak átvették a vallástól sok jellemző sajátosságát, funkcióját. Az emberért, az ember körül alkottak liturgikus kultuszt, és misszionáriusi lelkesedéssel hirdették a haladásba vetett hitet. Mindez sokszor olyan tanbeli merevséghez vezetett, amellyel a vallásokban csak ritkán lehetett találkozni. A szekularizáció ily módon társadalmi téren nemcsak a demokrácia szülője, hanem kegyetlen diktatúrák megteremtője is lett.

Kétségtelen, hogy a marxizmus lett a szekularizáció legteljesebb elméleti és gyakorlati megvalósítója. A történelmi materializmus átfogó képet ad a történelemről, a gyakorlatban pedig mozgósítja valamennyi tudományt a haladás, a földi mennyország megvalósítására. Ezért is talált a marxizmus oly sok értelmiségi követőre, akik átfogó szintézist kerestek, mely egyesíteni tudja a tudományos magyarázatot, a gyakorlati-technikai eredményeket és a misztikus lelkesedést.

Sok kettősség található tehát a szekularizáció eszméjében. Egyrészt a kultúra önállósulását jelenti; másrészt – sokak számára – az Istennel való minden kapcsolat kizárását. Az európai államok különböző kapcsolatai a vallással jól mutatják a szekularizáció különféle módozatait. Néhány demokratikus államban a protestáns vallás államvallás maradt, de a társadalom, a politika, a kultúra és a tudomány teljesen független a vallástól. Más államok ateisták, de a vallással kapcsolatban semlegesek. Ismét másutt többféle vallást ismer el a törvény. A demokratikus államok elismerik a vallásszabadságot és az ateista propaganda szabadságát is.

A vallásos hit a szekularizált világban

A szekularizáció fogalmának e kettős értelme miatt nehéz felismerni a vallás jelenlétét a szekularizált civilizációban. Sokan úgy vélik, hogy a szekularizált Európa egyben dekrisztianizált is. Mások – valószínűleg az ideológiát – azt hiszik, hogy az emberek az érettség és a tudományos haladás bizonyos fokán feltétlenül elhagyják a vallást. A vallásszociológusok azonban figyelmeztetnek, ne hozzunk elhamarkodott

ítéletet: a szekularizáció annyiféle formát ölthet, hogy e kifejezés ma már a legkülönbözőbb kapcsolatokat jelentheti a vallás és a társadalom között.

Lássuk, mit mondanak a tények. A szociológiai felmérések szerint a népesség kétharmada vallásosnak nyilvánítja magát, kb. egynegyede azt mondja, nem vallásos, és kb. 5% tartja magát ateistának. Az európaiak nagy többségükben azt vallják, Isten fontos számukra, a tízparancsolatban összefoglalt erkölcsi elvek alapján állnak, ez szabja meg magatartásukat. Egészében tehát az európai civilizáció sok szállal kapcsolódik a kereszténységhez. A megkérdezettek 60%-a imádkozik legalább néhány percet naponta. Mindamellett, különösen a fiatalság körében, az utóbbi húsz évben csökkent az istenhit és a vallásos gyakorlat.

A szekularizáció következtében az élet sok területén csökkent a vallás befolyása. Régebben az emberi nyomorúság, szükség, szenvedés nemigen várhatóan máshonnan segítséget, csak a vallásos hittől: az emberek felajánlásokkal, körmenetekkel, imával folyamodtak az isteni Gondviseléshez, hogy segítsen bajaikon. Napjainkban az orvostudomány, a mezőgazdaság fejlődése, a szociális küzdés kíván segíteni ezeken a gondokon.

A szekularizáció sajátosságai valóban próbára teszik a vallásos hitet. A hívő megkérdezheti: szükség van-e még vallásra? Emellett napról napra ki van téve a harcos ateizmus kritikájának, gyakran megvetésének. Csakhogy észre kell vennie a hívőnek azt is, hogy azok a feladatkörök, amelyeket modern világunkban a vallás elveszített, nem lényegbe vágóak. A világ autonóm rendjét elismerve, a hívő ember a vallás közvetítésével sokkal személyesebben tud Istenhez kapcsolódni, és tőle olyan békét, belső örömet kap, amit senki és semmi más nem adhat. Ily módon a szekularizáció felszabadítja a vallásban a leglényegesebb elemet: a személyes kapcsolat lehetőségét Istennel. De félrevezető lenne, ha ebben a vallás magánjellegűvé válását látnánk. Minél személyesebb a vallásosság, annál jobban átjárja az egész életet, segít megtartani az erkölcsi értékeket, és inspirálja a társadalmi-politikai elkötelezettséget. A vallás jelenléte a szekularizált társadalomban tehát kevésbé látható, mint régebben, de nem kevésbé hatásos.

A posztmodern társadalom

Ezzel a kifejezéssel általában a kortárs európai civilizációt illetik, amely már elvesztette hitét a modern kor céljaiban. A modern kor legfőbb célja a természet és a társadalom feletti uralom volt. Két évszázadon át az emberiség úgy gondolta, az ész szüntelen tökéletesítése hatalmát egyre növeli, s ennek következményeképpen a jólét, a szabadság, a boldogság és az egyenlőség is megnövekszik. Az embernek azonban meg kellett tapasztalnia hatalmának határait. A technikai tudományokon és az ésszerűségeen alapuló civilizáció új problémákat vetett fel: veszélybe került az ember és a természet, az egyén és a társadalom egyensúlya. Ez a csalódás annál keservesebb, mivel a haladásba vetett hit felhevítette a vágyakat és a reményt.

A posztmodern kor civilizációjának válsága abban áll, hogy az emberek ráébredtek, a felvetődött problémák oka éppen a szekularizáció által létrehozott civilizációban van. Ennek a civilizációnak jellemzője, hogy olyan személy feletti gazdasági-politikai rendszereket hozott létre, amelyek az ember hatalmának eszközeiként öntörvényűen működnek, és ennek következtében nagyrészt kisiklanak az ember irányítása alól. Így például a gazdasági élet szerkezete hasonlít egy végtelenül bonyolult gép szerkezetéhez, amely függetlenül fejlődik az emberi szándékoktól és kalkulációktól. A gazdasági válságokban mutatkozik meg a legvilágosabban a kétértelmű kapcsolat a hatalmi viszonyok ember és az önálló gazdasági rendszerek között.

Az élet minden területén megteremtődött az ember uralmát szolgáló racionális szervezet, amit Karl Popper egzoszomatikus környezetnek nevez. Az ember ezeken a szervezeteken keresztül biztosítja uralmát az őt körülvevő dolgok felett. Legelső példa erre a gép: megalkotásában már megnyilatkozott az ember környezetátalakító tevékenysége. Attól a perctől kezdve, hogy a természet tapasztalati kutatását tűzte ki céljául, hatalmas folyamatba került bele, amelynek sajátos logikája személyek felett fejlődő hatalmi szervezet kiépítését követeli meg. A tudományos kutatás óriási költségei kapitalista típusú gazdasági rendszert igényelnek, akár liberális, akár államkapitalista formában, akár a kettő kombinációjában. De a kutatás eredményeinek alkalmazása maga is bonyolult szerkezetet eredményezett. Ily módon olyan egzoszomatikus környezetek jönnek létre, amelyek – akárcsak a gépek – lényegében önállósulnak, autonómok lesznek. Működésüket meg lehet tanulni, de ellenállnak az emberi tudomány ellenőrző kísérleteinek. Így például az orvostudomány fejlődése demográfiai robbanást idézett elő, ez után olyan orvosi beavatkozást váltott ki, ami összeomlással fenyegeti a modern társadalmat.

Az egzoszomatikus szervezetek létrehozása azért torkollik kudarcba, mert e szervezetek nagyrészt éppen azokat az értékeket semmisítik meg, amelyeket a haladás hívei az ő révükön reméltek megvalósítani. A szabadság eszméjének és érzésének változásai jól illusztrálják a technikai civilizáció ellentmondásosságát. Az ember szabadsága növekedett azáltal, hogy ésszerű ellenőrzése alá vonta a természeti és társadalmi jelenségeket. De ez az önállóság olyan bonyolult szervezetek létrehozásához vezetett, amelyek szinte második természetet alkottak, és felszabadulva az ember irányítása alól, már az emberen uralkodnak. Ennek egyik jellemző megnyilatkozása a modern állami bürokrácia. A szociológus R. Merton szerint ez a szekularizáció jellegzetes következménye. Az ember, aki létének irányítása érdekében kikovácsolta az egzoszomatikus szervezeteket, rádöbbsent, hogy már azok uralkodnak felette. De elszakadni sem tud tőlük a sokféle jó miatt, ami mindennek ellenére hozzájuk kapcsolja.

Az ellentmondások megmutatják, milyen utópisztikus vágyakat keltett a szekularizált civilizáció, és milyen keserű kiábrándulást okozott a valóságos helyzet. A végtelen fejlődés lehetőségének mítosza elmúlt, válságba került az európai civilizáció. A nagy kérdés az, hogy a posztmodern társadalom megtalálja-e azokat a közös elveket, amelyek alapján az emberek együttműködhetnek. A szekularizáció előtt a keresztény vallás az életet és a világot az isteni középpont köré helyezve mutatta be, olyan perspektívába állítva őket, amely túlmutatott az emberi történelmen. Kiváló szociológusok szerint a vallásnak ma is megvan ez a funkciója. Talcot Parsons szerint például a vallás a társadalomban „egyensúlyt teremt a társadalmi értékek iránti egyéni elkötelezettség és az egyén társadalmi szerepe között”. Robert Bellah pedig azt vallja, hogy „a vallás a legátfogóbb rendszer, amely a cselekvés egységébe tudja vonni az értelem és érzelem indíttatásait”. Vajon az „ember vallása” meg tud felelni ennek a feladatnak? Hogyan képes korunk megtalálni azokat a közös elveket, amelyek ismét egyesíthetik és mozgósíthatják az egyéneket? A szekularizáció folyamatát nyilvánvalóan nem lehet visszafordítani, de senki sem hisz többé a haladás által megteremthető földi paradicsomban.

Párbeszéd más civilizációkkal

Ezek azok a megfontolások, amelyeket saját történelme sugall egy európai számára. Nem keltenek benne többé felsőbbrendűségi érzést, mert a posztmodern válságból tanulva, nem azonosítja többé az emberi méltóságot és az erkölcsi értéket az ésszerűséggel és a technikai hatalommal. Sőt ellenkezőleg, tudatában van annak, hogy a szív

bölcsessége és a lélek ereje nélkül – amelyek a belső lelkiéletből származnak – a modern kor merész vállalkozásai nem egyebek szemfényvesztő dekorációnál, ürességet takarnak. Való igaz, hogy a racionális fejlődés területén a Nyugat csaknem emberfeletti eredményeket ért el. Komolyan kell venni a kérdést, hogy azok a civilizációk, amelyek átveszik a racionális tervszerűség módozatait, hogyan tudják majd megőrizni saját életstílusukat, politikai elképzeléseiket, életmódjukat és vallásos meggyőződésüket. Nagyon is meg lehet érteni, ha őrizni, óvni akarják saját kulturális örökségüket; de egyelőre úgy látszik, hogy a Nyugattól átvett értékek mélyreható változást fognak okozni.

Mindenképpen abban a történelmi pillanatban élünk, amikor az ipari fejlődésből következő kölcsönös egymásrautaltság elősegítheti egy nagy egység megvalósulását a tudomány égisze alatt. Örvendetes tény, hogy korunkban felfedezhetők szellemi és kulturális egységre törekvő mozgalmak is, anélkül, hogy egy elvont egység nevében el akarnák törölni a sajátos vonásokat. Ahogyan Európában keresik az egyensúlyt az egységesítés és a helyi kultúrák megbecsülése között, ugyanúgy viselkednek az Európán kívüli civilizációk irányában is. Az arab és iszlám centrumokban alapított nagyszámú tanulmányi központ megmutatja a vágyat, hogy közösen fenntartsák a humanizmust, a kereskedelmi kapcsolatokat és a természet védelmét. A Nyugat túljutott már a vallási türelmetlenség korszakán. A szekularizáció azzal, hogy elszakította a társadalom és a vallás szoros összefonódottságát, lehetővé tette, hogy a vallás visszanyerje lelki hitelét, és így a kereszténység ismét lelki közösségben lehessen a többi nagy világvallással.

Volt olyan idő, amikor a keresztények számára az iszlám, és viszont, a muzulmánok számára a kereszténység volt a legnagyobb ellenfél. Ma már nem vágyalom arra gondolnunk, hogy a tudományos haladás olyan szellemi egységet fog létrehozni, amely erősebb lesz a szemben álló érdekeknél, és a szellemi, kulturális és lelki kiegészítésre való törekvés közös erőfeszítésre fogja serkenteni az emberiséget, arra, hogy a technikai civilizáció ne fojtsa meg a szellemet.

Juth Lenke fordítása

ANADAD ELDÁN

Ő volt az egyetlen . . .

*Ő volt az egyetlen,
aki vérével próbálta a sziklát
szólásra bírni,
de a szikla hörgött, hallgatott,
vízzel nem válaszolt.*

*Amikor a nép szomjas ujjai
megérintették a forró homokot,
mintha belehatolnának Mózes testébe,
szemeik az égi fellegeket itták.
Zavaros víz válaszolt nekik a mélyből.*

*Csak ő hallgatott, aki vérével
próbálta a sziklát szólásra bírni,
miközben a pusztulásra ítélt nép
rombolva közeledett az idegen forráshoz.*

Turczi István fordítása

Mire őrizzem?

*Dereng, közelít a hajnal,
egykedvűn tik-takol rám
az óra: törődj magaddal,
hánykódni hiába már!*

*Kivet az ágy. Megölve
mért hullt el annyi barát?!
Emlék szakad vérözönbe,
s nincs benne Ararát.*

*Ez a tájfun áldozatául,
az hullt iszonyú jelül.
Pusztulásuk kit vádol?
Aki átkoz? Aki csak ül?*

*Toporzékolok haraggal:
bár lenne bánatom kés!
fölhasítanám magamban,
mi kelevény-émlékezés*

*mindannyira, ki már elhullt,
kit elnyelt a kor, a galád; –
megfakul lassan a szent mult,
mi belém égette magát.*

*Hallom a bölcs parancsot:
halottait a halott
temesse el; – de ha oly sok
még igazat se kapott!*

*Fölszárad a kristályharmat,
de vérbe szívódik a genny:
kútját annyi friss pataknak
kik tömték be szüntelen?*

*A konok fájdalommal
eszem hiába vitáz:
kifűl a kín, újra robban:
holt gejzír helyébe más.*

*A tapasztalat csitítna
mig a kétség fojtogat
s hullván sok névtelen sírra
– emlékjel a porba írva! –
mire őrizzem magamat?*

József Attila halála

Bár mindannyian tudjuk, hogyan halt meg ötven évvel ezelőtt a balatonszárszói vasútállomáson, mondhatjuk-e, hogy ismerjük halálának okait és körülményeit – vagy merjük-e bevallani, hogy nem értjük, nem ismerjük, és lelkünk mélyén félünk is megismerni azokat? Félünk, mert költészetében olyan közelről érint meg bennünket a szenvedésnek halálba hajtó elviselhetetlensége, hogy nem vagyunk képesek azt saját magunktól elvonatkoztatni; éppen ez a közelség, ez a közvetlen hatás, az azonosulás kényszere az, ami verseinek egyik legfőbb jellemzője. Költészete az érzelmek átlényegülésének folyamata – pontosabban: e folyamat egyetlen pillanata: zuhanás-érzet, amelyben az egyéni érzelem kiszabadul az egyén kontrollja alól, és kozmikussá, a szubjektív átéléstől elidegenítetté, a végzetesség érzetivé válik. Valahányszor újra olvassuk, ezt az átlényegülést érezzük és szenvedjük meg: az átlépést a személyesből az ontológiaiba, illetve, a művészi hatás következményeként ennek megfordítottját: a váltást az általánosból, a diffúz létérzékelésből az érzelemnek a személyiség számára közvetlenebb, kimondható közegébe. Ez a kettősség, mintha egyazon vászonra nyomott két kép lenne, elválaszthatatlanul átjárja egymást – ezért érzékeljük szüntelenül érzelmeinek egzisztenciális fontosságát; ezért válnak mélységesen hitelessé még az olyan levélben írott, időleges aktualitásukkal megtévesztő szavak is, mint a Flóra-hoz címzették: *Talán nem is kellene így elpusztulnom, ha Maga mellettem volna* – és ugyanezért érzékelünk szinte elviselhetetlen szenvedést a létérzékelésnek olyan, csak közvetetten személyes verseiben is, mint például az *Eszmélet*. Az az érzelmi háló, mely József Attilát élete utolsó éveiben egyre sűrűbben fonta körül, és végül áthatolhatatlan szövedékével elválasztotta a külvilágtól, mely egyedül a sajátmagába-süppedést, magábahullást tette lehetővé – talán önmaga utolsó bizonyosságát, legutolsó én-érzékelését is keresve a halálban –, ez az érzelmi háló maga is következmény, a normálisnál sokkalta intenzívebb létérzékelés következménye. Ellenállhatatlan *érzelmi* hatása, az azonosulás kényszere, éppen abból táplálkozik, hogy József Attila lírája elsődlegesen nem érzelmi, hanem lét-költészet. Ezért terheli mint sokszorosan fel-fokozott gravitációs erő minden érzelmi viszonyulását, helyzetét, tragikus kapcsolatait a végzetesség metafizikai súlya; ezért érezzük minden kései léthelyzetében és kapcsolatában a halál potenciális jelenlétét.

Az a folyamat tehát, amely 1937 decemberében a szárszói vasútállomáson fejeződött be, nem akkor és nem ott kezdődött; ezért kutatjuk életének és költészetének történetében azokat a nyomokat, amelyekben ez a halál a megfogalmazódás (és nem az elgondolás) valóságában, évekkal a reális megvalósulás előtt újra és újra megtörtént. Mit jelentett – egyáltalán: mindvégig ugyanazt jelentette-e a halál József Attilának – s ha nem, a különböző fázisok halál-képzetei befolyásolják-e egymást? A semmi víziója, mely valószínűleg nem más, mint a magány képi és fogalmi kivetítése, mennyiben függ össze az öngyilkosság (vagy gyilkosság, vagy egyes más halál-víziók agresszivitásának, illetve auto-agresszivitásának) hiány táplálta élményével; a másikkal, a szeretett személynek egyszerre jelen- és távollétével, egyszerre-létével és nem-létével? A létnek és a nem-itt-létnek – tehát a szubjektum számára nemlétnek – egyidejűsége, ez a mélyen megélt abszurditás oka vagy következménye volt-e a lélek

megzavartságának? És ez a megzavartság, ez a nyelvileg kifejezhetetlen abszurditás milyen ösztönös vagy tudatos csatornákon át jutott el a megfogalmazás kristálytisza logikájához, a nyelvi kifejezés lényeglátásához: a feloldhatatlanul amorf érzélem a feloldott, a kibogozott értelemig? Mert feloldozhatatlanul amorf érzelmek voltak ezek, mint talán, lényege mélyén, minden érzélem az: ambivalensek, magára az én-re vonatkozóan is gyűlölettel és önsajnálattal telítettek, sugárzóak és egyben szorongással terhesek, visszahúzóak, önmagukba zártak; egyszerre kényszerűek és vállaltak – és éppen így: egyszerre mélységesen szubjektívek és az én-érzéstől elszabadultak, a világ kinját megszenvedők. Itt, szenvedéseinek kútjában találkozott és folyt össze; vagy itt eredt, forrásként, az a kettősség, mely ennek a lírának alapja: ktonikus, szavak-alatti szubjektivitása, az emberi szenvedés olyan kompassióra készítő szánalmassága, amelyet csak a teljesen kiszolgáltatottak, a nyomorékok, az állatok és mindenekelőtt a szenvedő gyermekek iránt érzünk – és ennek a szenvedésnek szublimálása, a folytonos átlépés, mely nem ideológiában, hanem minden ideológiainál sokkalta hitelesebb intuitív szférában, az eidetikus költői megfogalmazásban mutatja meg magát – úgy, hogy megszületésének folyamatában az „én” szenvedését azonnal a világ szenvedésének: a világ abszurditásainak képében látatja. József Attila költészetében abban különbözött a szenvedés utána jövő nagy profétáitól (a háborút közvetlenül követő nemzedék, Pilinszky, Nelly Sachs, Paul Celan szenvedés-lírájától, melyeknél valószínűleg nem kevésbé általánosított és nem kevésbé másokért-szenvedő az övé sem), hogy átélésének mélységeiben az én teljes kiszolgáltatottságát kell megéreznünk: az olvasó és a költő távolságtartása éppolyan lehetetlenné válik, mint a költői én és a megfogalmazás tárgyiassága közötti. A szenvedés és a világ – vagy mondhatjuk úgy is: a szenvedés és kimondása – közé egyszerre elidegenítő és közösséget teremtő erőként még csak a történelem, még csak a másokért-szenvedés szakrális mártírúma sem áll; a „feláldoztatás” mélyebb, kimondhatatlanabb zónában történik.

Ez a költészet láthatóan-érezhetően a kiszolgáltatottságból táplálkozott, *anyját falta föl magzatja* – de a kiszolgáltatottság vállalása, a „leszállás” áldozat is volt a költészetért – mert, ha megfogalmazatlanul is, azt tudnia kellett a költőnek, hogy az átélésnek ez a mélysége magában hordja a kifejezés lehetőségét vagy lehetőségének, pontosabban: transzcendálásának öntudatlan reményét. Ez a reménység tesz képessé a teljes reménytelenség elviselésére, a szavakba foglalás potenciális készsége fogadtatja el azt, ami elől, más körülmények között, tudatát becsukva menekül a lélek. A halál a teljes reménytelenség tudatát, lét és nemlét egyszerre-elfogadhatatlanságát jelentette József Attila számára – de az, hogy a már fokozhatatlan szenvedést a költői kimondás öntudatlan reményével töltötte meg, képtelen módon a halált is elfogadtatta. Egyszerre lett az tehát, az érzésekben elválaszthatatlanul, a tudatban pedig differenciálhatatlanul teljes reménytelenség és egyetlen reménység, a szenvedés legmélyébe-lépés és a szenvedésből-kilépés lehetősége. Mert a szenvedésből-kilépés sohasem megszűnésének vagy megszüntetésének *végiggondolása*, még csak nem is ennek ösztönös vágya volt; hanem inkább halál-ekvivalens, beleveszés, beleolvadás valamibe, pontosabban valakibe. – Olyan kívánság volt ez, amely önmagában hordta teljesülhetetlenségét – mert olyan fokú beleolvadás, elfogadás vagy odaadás, mint ami ezekben az újra és újra kigyulladó, mondhatnánk végső, a létre vagy nemlétre kiélezett vágyakban fellobbant, a realitások tartományában, az én integritásának megtartása mellett nem valósulhatott meg, Éppen ebben rejlett abszurditása: az én teljes feladását és teljes magáratalálását egyszerre akarta megvalósítani; két ember kapcsolatánál többre, a létezés nem létező teljességére irányult, egy másféle létezésre, aminek tulajdonsága az, hogy ennek a létnek, a reális kapcsolatoknak álrüháját veszi magára.

De ha ez az álca mégiscsak létezett, sőt, az érzelmek számára valóságosan; ha az érzések oly közel állottak a mindenki számára megnevezhető, a mindenki számára ismertekhez (mint az árvaság, az anya elvesztése, az elhagyatottság, a szerelem tehetlensége, a kiszolgáltatottság), akkor mi lehetett az, ami megkülönböztette őket a mindenki által ismertektől – megkülönböztette olyannyira, hogy valóban a belehalás intenzitásáig fokozta azokat? A hármasság: a sors valóságos kegyetlensége (az átlagosnál valóban sokkalta kiszolgáltatottabb létezés, ami már a születés előtti családi terhekkel kezdődött, és beteg vagy legalábbis nem egészséges életútba torkollott), a verbalizálás olyan fokú igénye, mely a szüntelen kifejezéssel végtelenségig fokozta az őket tápláló feszültségeket, és a mindkettő mögött álló, azokat az élet egészén át hitelesítő halálközelség (egyszerre a belehalás veszélye és a veszély szüntelen provokálása) – ez a hármasság elválaszthatatlanul fonódott össze, éppen úgy, ahogyan a sors és a költészet összefonódott.

És éppen ebből az összefonódottságból fakad az, amit oly kevesen értenek meg József Attilával kapcsolatban: a másokra, az általánosan elfogadottra érvényes kategóriák használhatatlansága. Ha ezt a maximálisan felfokozott érzékenységet már a határvonal túlsó felén, az elmebetegség tartományában, annak jeleként értékeljük, éppoly keveset mondunk (éppen csak elnevezjük valaminek), mint akkor, ha sorsa következményének tartjuk, és akár élettörténetével, akár az élettörténet freudista felidézésével, mintegy mesterséges kiéleztésével magyarázzuk. A lét elbírhatatlan, s végül halálhoz vezető feszültsége mint betegség tört a költőre – betegség, amelynek hajlama már egész életében megmutatkozott, s mely különböző tényezők hatására most, 1935 körül manifesztálódott; aztán, egymást követő javulási és rosszabbodási periódusokkal, törvénytzerűen vezetett a befejezéshez.

Csakhogy – és ez mondanivalónk lényege – ez a betegség, abban a szóhasználatban, ahogyan most alkalmazzuk, egy lelkiállapotnak – talán pontosabb, ha úgy mondjuk: egy lelki folyamatnak a *metaforája*, nem pedig orvosilag definiálható diagnózisa. Nem tudunk és *nem is akarunk* azzal foglalkozni, hogy József Attila elmebeteg volt-e; meggyőződésünk, hogy ha igen, az olyan nehezen meghatározható, olyan kevert, neurózisból, hisztériából, valószínűleg a skizofrénia egy fajtájából összeszövődött kórkép lehetett, amely, különösen ennyi idő távolából, és olyan orvosi ágban, ahol a szubjektív megítélésnek még ma is nagy szerepe van, egzakt módon meghatározhatatlan. Másféle értelemben azonban, a létérzékelés extrém intenzitásában biztosan kóros állapot volt ez. Még egyszer hangsúlyoznunk kell: a létérzékelés folyamatának kórosságán az intenzitás felfokozottságát értjük; ez az, ami a költői átélésben túlmegy az átlagosan emberin, és ezért túlmegy azon, amit normálisnak szoktunk elfogadni. József Attila élete, legalábbis utolsó éveiben, szakadatlan és elviselhetetlen szenvedés volt; olyan mély szenvedés, amely szükségszerűen vezetett a halálhoz, és amely már az életben is magában foglalta a halált: a „halálosságot”.

A költő halála, ez a valóságos bekövetkezte előtt 2–3 évvel kezdődött folyamat lényegében három nagy fázison ment át addig, míg reálisan beteljesedett. Az első a harmincötös év nagy morális időszaka, a bűn-büntetés-ártatlanság metafizikai síkon megélt, sajátosan nem-vallásos kérdésköre, melynek a *Töredék* lehetne emblémája, az a kétsoros vers, melynek pontos keletkezési idejét nem is ismerjük, de amely erkölcs és lét transzcendens összefüggését a legvilágosabban fejezi ki:

*Kásásodik a víz, kialakul a jég
és bűneim halállá állnak össze.*

Ez a vers a személyesnek és a morális-antropológiainak olyan egységét teremti meg, mely a szenvedés és a létérzékelés metszópontján József Attila költészetének egyik kivételes remekművét hozta létre. A bűn, amelyről a költő itt beszél, megnevezhetetlen; egyre terjedő körökben maga az ősbűn, az emberi létezés bűne (mint ugyanezt, körülírtabban az 1935-ben írott versek nagy része is demonstrálja). Hogy ebben mennyi volt a lényegében nem is kimondhatatlan, csak a belső gátlások folytán az élethelyzet egyes fázisait elhallgató tudatosság, az, hogy József Attila ezekben a harmincötös bűn-versekben mit is érzett elsősorban amoralitásnak, nehezen tudjuk körvonalazni – nagyon valószínű, hogy a bűn fogalmának konkrét tartalmát *megelőzte* a megnevezhetetlen büntudat: az a homályos, alig meghatározható érzés, mely bizonyosan összefüggött a költő eszmevilágát akkor erősen foglalkoztató freudizmussal, de amelyet sem ennek rendkívül erős gondolati hatása, sem az analízisek során felszakadó gyermek–szülő relációk kétségtelen bűnösség-érzete nem tud teljesen megmagyarázni. Valószínű, hogy a személyes komplexusok mellett politikai jellegűek is felmerültek; az is, hogy a többszörösen leírt gyermek–szülő konfliktusok más, aktuális, főleg szexuális jellegű problémákat takartak; a legfontosabb pedig egy megmagyarázhatatlan feszültségként átélt létérzékelés lehetett, mely éppen érthetlensége miatt mint „bűn” törhette át a tudattalant a tudatostól elválasztó határvonalat. De bármennyire is a személyiség intim, szinte vegetatív létében látjuk gyökereit, nagyon fontosnak tartjuk azt, hogy a halál egzisztenciális érzete először mint morális kategória, mint büntetés jelent meg József Attila tudatvilágában; s ezt a vonatkozását soha, későbbben sem tudta levetkőzni.

És ezzel, a morális jelentőséggel függ, csak ezzel függhet össze az, hogy a második nagy halál-kör, a kifejezett agresszivitás-önagresszivitás köre szintén, bár mélyen a felszín alá rejtetten, morális indítékú. Bizonyos, hogy már a bűn-bűnhődés alapvetően nem-személyes problémája is (melynek személyessége mégis minden leírt szóban érezhető) egy érzelmi állapotot, a reménytelenséggel elegy reménységet, az érzelmi depriváció érzetét tükrözi: a személyesség betörését a személytelenbe, a személytelenség, az érzelmi űr hiányának bűnét – átszűrve egy olyan fiatal személyiség lelkivilágán, aki érzelmeiben mindig is túlfűtött, szinte gyermekien túlfűtött volt.

Az az időszak, amikor a halál-motívum – pontosabban a halál motivációja – szinte fellángol ebben a költészetben, egybeesik az érzelmek fellángolásának idejével. *Egyszerre* (ha nem is naptári dátum szerint értjük ezt az egyidejűséget) érkezik meg a teljes érzelmi felszabadulással, szerelemnek és gyűlöletnek egymásba átcsapásával, elválaszthatatlanságuk tudatosodásával. Analitikusnője iránti szerelmében a költő felismeri érzelmi kiszolgáltatottságát és ezzel a szerelemmel párhuzamosan, ennek erejével értékeli újra, vagy fedi fel önmaga előtt anyja iránti elfojtott érzelmeit – pontosabban: projiciál ebbe a furcsa, rendkívül komplex viszonyba sok mindent felnőttkorának férfi–nő kapcsolataiból. Többen írják, így maga a versek címzettje is, hogy Gyömrői Edit iránt nem igazi szerelmet érzett a költő; az újra gyermekké tevő kórfolyamatban vagy az analízis e szükségszerű fázisában a beteg vetítette anyja iránti érzelmeit orvosára. Lehet, hogy ez, pontosabban ez *is* igaz; de hát végeredményben melyik szerelem mentes régi, elfojtott érzelmek felszínre törésétől, létezik-e szerelem ambivalencia, az érzelmek komplexitása, *mindenféle* érzelem feltörése nélkül? Egyébként, ha már az anyja iránti projekcióról beszélünk, egyáltalán nem tartjuk lehetetlennek azt, hogy ezeknek az érzelmeknek elsődlegesebb, öntudatlanabb anyja Szántó Judit volt; hogy kapcsolatukban a költő anyjához fűződő viszonyának egyes vonatkozásait élte újra. József Attila sokat panaszkodott anyja gyöngédségének hiányáról; Judit kemény, szigorú természetéről is tudunk, sőt arról is, hogy a költő

viselkedése, irányában, nemegyszer a dacos és érzelem-éhségében negativisztikus jeleket produkáló gyermek viselkedése – a gyermeké, aki a felnőttől való félelmében mélyen elfojtja negatív érzelmeit –, illetve akinek érzelmi életén messze dominánsan a félelem uralkodik. A Gyömrői Edit iránti szerelemben a projekció érzelmi természete változott meg: az érzelmek felszabadultak az évek óta tartó elfojtás alól – minden érzelem aktiválódott, a szerelem éppen úgy, mint a gyűlölet, a valakihez tartozás vágya csakúgy, mint a pusztítás és a frusztráció során az önpusztításé is. Akkor, amikor a *Nagyon fáj*-ban a „legutolsó menedékről” beszél a költő, biztos, hogy igazat mond: ez a hirtelen felszabadulás minden érzelmi védettségtől megfosztotta, a tökéletes kiszolgáltatottság állapotába került – méghozzá nem másnak, hanem önmagának, ellentmondásos érzelmeinek kiszolgáltatva. József Attila utolsó szerelmei nem lehetnek mások, mint beteljesületlen, elromlott, bizonyos értelemben viszonzatlan kapcsolatok (a Vágó Mártához fűződő kapcsolat második fázisában maga a költő élezte ki az ellentéteket, ő vetett véget a viszonyoknak – jellemző módon elsősorban annak negatívumait élezve ki, írva meg).

Mindenesetre: az utolsó két-három év regénye (ez a nem egy-történetű, nem egyszerű szereplős regény) olyan érzellemmel kezdődött, mely intenzitásánál fogva kezdettől magában hordta az egzisztenciális fenyegetettséget – és elsősorban azért, mert el merte vállalni ennek az egzisztenciális fontosságnak tudatát. Átlépésében a semmiből a valamibe, ebben az átlépésben, mely látszólagosan csak az érzelmek szférájára korlátozódik – igaz, hogy ott a semmi vagy a minden feszültségét hordozza –, valójában az egész egzisztenciának „semmi vagy minden” alternatívája a kérdés – éppen ezért oly fájdalmas-tragikusan, mert a költő a létezés hirtelen felismert abszurditását egyetlen érzelmi szituáció feszültségébe szorította – de, ugyanekkor, ezt az abszurditást csakis ez a mérhetetlen érzelmi feszültség láttathatta meg vele.

Ahhoz azonban, hogy felismerjük: a menekülés útja voltaképpen csapdába vezetett, és hogy megértsük, miért is nem történhetett ez másképpen, hogy az érzelmi ambivalencia megélése – mely a későbbiek során (s itt nem időrendről, hanem a jelen idő egymás mögötti síkjairól beszélünk) a tehetetlenség arcát vette magára, s mely talán a halálhoz vezető elviselhetetlen feszültség legfontosabb kiváltó tényezője volt – ahhoz, hogy ezt az állapotot József Attila életének teljességében lássuk, tudnunk kell azt is, hogy ez az ambivalencia az érzelmeknél mélyebb forrásokból tört elő – és az, hogy a költő képes volt az érzelmek medrébe szorítani, ez már maga is védekezés, már maga is kristályosítás, ennek a szétfolyó, deltaszerű mocsárnak partok közé irányítása; a diffúz elviselhetetlenség-érzet olyan paradox átlényegítése, összefogása, mely a létezés egészéről elvonja és egyetlen irányba sodortatja az identitás-hiány semmi-érzetét, ezt a szubjektív fájdalomtól túllépő létélményt. Ez a diffúz, megfoghatatlan közérzet, amelynek látszólag nincs is köze az „én” világához, valódi érzésé, méghozzá az enormis szenvedés érzésévé ebben az időben és ebben a kontextusban válik: éppen ahhoz, hogy érzéssé váljék, ahhoz kellett a gondolati-érzelmi tudatosításnak ez a fantasztikus kombinációja. Két nagyon is különböző élményt kell itt különválasztanunk: a freudizmus gondolati elfogadását és az analízis lélektani hatását. Az elfedett és elfojtott, de a lélektan elevenen munkáló élményeket az analitikus kezelés a költőiségnek olyan tartományába áramoltatta át, ahol a teljes gondolati tudatosítás eleve akadályozott volt: a gondolatokat elfedte az érzelmek vakító izzása, a szenvedésnek és a tehetetlenségnek gondolkodást is megakadályozó kinlódása. A Gyömrői Edit iránt érzett szerelem, az ebben aktiválódott ambivalencia nemcsak érzelmi, hanem egzisztenciális értelemben is ambivalencia, kétfelé-feszítés volt: egyrészt akkor, pillanatnyilag az élet irányában működött, aktiválta az életerőket, lehetővé téve – nemcsak szerelmi témákban – a végső nagy költői remek meg születését.

sét, másrészt, az érzelmi intenzitás és érzelmi frusztrációk alapján (ugyanakkor előhíva ezeket az érzelmi frusztrációkat) felkeltette és megerősítette a halálösztön kialakulását.

Az az ambivalencia, ami a Gyömrői Edit iránti szerelem mélyében igazából az anya felé irányult, érzelmileg nem szorítkozott az anya alakjára; minden bizonnyal az apára és a testvérek közül legalább Jolánra is átsugárzott. A gyermekkor feltámadt ambivalenciája volt ez: a kisgyermeké, akinek első benyomásait az a csonka család határozta meg, amelyben szinte minden a társadalmi normáktól eltérő úton ment végbe, s amelynek alighanem minden szereplője saját osztályának marginális, perifériára sodródott tagja volt. Azt a társadalmi identitás-hiányt, mely József Attila életét oly nagy fokban jellemezte (s amit nehezen érthet meg az, aki a két háború közti magyar társadalom szokás- és értékrendszerét csak leírásból ismeri), az ide-oda sodródást a proletáreredet tudata és a polgári kultúra magához hasonító hatása között, ezt a kettősséget Jolán révén már gyermekkorából hozhatta magával – de azt, hogy ezt ilyen mértékben megszenvedje, azt a gyermekkori környezet érzelmi inhomogenitása okozhatta. A gyermek Józsefi Attila nem egy jól meghatározott, szigorú normák szerint élő társadalmi osztály közösségét cserélte fel egy magasabban állóra, hanem egy teljesen inhomogén paraszt-munkás eredetű, kispolgári aspirációjú világot egy olyan polgáriért, melynek erős zsidó kötöttsége rengeteg bizonytalansági tényezőt rejtett magában: kifelé, de belső megélésében is. Az, hogy fiatalsága legfogékonyabb éveit ez a környezet határozta meg – elsősorban Makai Ödön közvetítésével –, sokkal fontosabb lehet a későbbi labilitás kialakulásában (nem vagy nem csak idegrendszeri, patológiás labilitást értek ezen), mint amennyit ebből hangsúlyozni szoktak. De e szociológiai jellegű meghatározatlanság mellett nagy szerepet játszott a családi háttér érzelmi hatása bonyolult, e társadalmi labilitást előidéző és ettől szenvedő szereplőivel. Biztos, hogy a szülők egyike sem volt átlagos ember; a korabeli társadalmi normáktól való eltéréseik alapján lelki és életviteli rendezetlenségüket, társadalmi alkalmazkodóképességük hiányát éppen annyira láthatjuk pejoratív értelemben is deviánsnak, mint a szabad és független egyéniség jeleinek – olyan előre és felfelé mutató jeleknek, mely fiúkra a zsenialitás magjával együtt az alkalmazkodás képtelenségét is átörökítette. Életvitelük rendkívül különös: mindenekelőtt késői házasságuk (már négy [két meghalt] gyermekük megszületése után); az, hogy a házasság megkötése után három évvel az apa elhagyja családját; az Amerika-legenda, amit, lehetséges, hogy az elhagyott feleség elhitt, és megpróbált gyermekeivel is elhiteni – de amelynek valótlanságáról Jolánnak volt alkalma meggyőződnie. Hogy maga a költő, gyermek és majd felnőtt éveiben mit tudott és mit gondolt az igazságról, mit szülei személyiségéről, azt nem tudjuk, és hitelesen valószínűleg sohasem fogjuk megtudni; feltehetően az apa eltűntét éppoly sokféle motiváció alapján magyarázta ő és családja is, mint ahogyan az emlékezés különböző fázisaiban anyja képe sem tekinthető egységesnek. Feltételezhető, hogy nem is volt egységes; hogy sehol, a tudat, de még a tudatalatti egyetlen rejtett kamrájában sem élt az anyának még csak ideál-képe sem; feltételezésünk szerint inkább valami menekülésféle az anya-kép elszakíthatatlan ambivalenciájától és lelkiismeret-furdalásától. Tükröződik ez az anyjához fűződő fizikai képzetekben – és ha nem is ismernénk a „Szabad ötletek jegyzékét”, megfelelő pszichológiai tudással kikövetkeztethetnénk ezt szerelmi kapcsolatainak sorozatából. Csaknem mindegyiken átsejlik az elveszett vagy a nem is volt anyai gyöngédség keresése éppen úgy, mint a vágy, hogy ő legyen a védelmező, az erős, az eltűnt apát helyettesítő férfi; és most, a halálbamenés szenvedélyét is fellobbantó nagy érzelmi lángolásban a birtoklás, a kizárólagos szeretet vágya is. Milyen ösképe támadhatott

fel ebben az egykori gyermek–anya viszonyok? Milyen mélyre temetett emlékei a megcsalattatásnak, az elárultságnak, a jogos vagy indokolatlan féltékenységnek? Miért is ne tételeznénk fel azt, hogy a magára maradt fiatalasszonyt, aki a legváltozatosabb munkahelyeken, köztük kocsmákban is dolgozott, albérlőket, ágyarázókat tartott, férfiak is próbálták megkörnyékezni? A kisgyermek féltékenysége általában irracionális – nem feladatunk eldönteni, hogy ebben az esetben is az volt-e. A nevelőszülőkhöz adott gyermek nem lehetett tisztában az otthonról eltávolítás okával; de ha talán értelmében el is fogadta, érzelmeiben későbbben sem bocsájthatott meg anyjának és otthon maradt nővérének. És magában a betegségben – anyja betegségében és korai halálában – hogyan is lenne elválasztható a fájdalom a szemrehányástól, a bánat a haragtól: mint az majd, közel két évtizeddel későbbben, a *Kései sirató*ban visszatér. A *Kései sirató* hangneme meglepően közel áll a Gyömrői Edithhez írott versek hangvételéhez. Nemcsak a koncentráció és az anyagszerűség – pontosabban: a testiesség – vonatkozásában, hanem mindenekelőtt abban a vállalt szubjektivitásában, mely tulajdonképpen mindkettőt: az anyagba merülést és a testiességet is lehetővé teszi. Az az ambivalencia, mely az analízis – vagy a szerelem – folytán aktiválódott, nem vezethetett máshoz, mint a pusztítás, illetve az önpusztítás képeinek szinte már naturalista kegyetlenségéhez; ennek az érzelmennek forgószelében csakis szorosan a talajhoz, a földhöz tapadtan lehetett megmaradni: ha nem is mindig kimondottan, de a feszültség szelepjeként a fizikai megsemmisülés másokat és önmagát gyöttrő vízióiban. Ebben a szorultságban ugyanis, a szerelem és a gyűlölet egymást tépő kettősségében a halál éppen olyan elviselhetetlennek tűnhetett, mint amennyire az élet. Az ajándék, amelyet József Attila a sorstól kapott, akkor, ebben a feszültségben – annak díjaként, hogy „gondjaid magamra vettem” – az ajándék az a mintegy évi haladék volt, mely a Flóra-szerelemben (annak kezdetén) olyan megnyugvást hozott számára, hogy leírhatta ezeket a sorokat:

*Én, aki véle mind csak hadakoztam
kibékülnék a haragvó halállal.*

Kibékült-e? Nyilvánvaló, hogy nem; és nyilvánvaló az is, hogy ez az enyhület végül is csak azt eredményezte, hogy utána valóban, *reálisan* elviselhetetlenné váljék a továbbélés – hogy ez az elviselhetetlenség most már (bármily furcsán és paradoxan hangzik is) valóságosan lehetővé tegye a meghalást, a végső lépést, melynek egyértelmű indítéka eddig nem következhetett el. Ebben az értelemben, minden szörnyűsége mellett, a halál, az előző szenvedésekhez képest mégiscsak megváltás volt.

Általában, csaknem minden súlyos, halálba vezető betegség végső rosszabbodását megelőzi egy átmeneti, látszólagos javulás, amelynek enyhülete után mintha a szervezet minden védekező ereje kimerülne: ezután már tehetetlenül vergődik a kínok között, az utolsó reményben is megcsalatkozva; de éppen ez az utolsó remény és az utolsó érzett (csalhatatlanul megérzett) elárultatás emeli fel a lelket a test kínjai fölé. Ez az az időszak, amit a haldoklókkal foglalkozó orvos a közöny beálltaként szokott észlelni – mintha a beteg már túllépett volna, reményeivel együtt a testi fájdalmakon, mintha már azokat, önmagát és a világot is kívülről, minden eddigi kötöttségtől elidegenítetten szemlélné. A test betegségeiben ennek az állapotnak jól magyarázható fizikai okai vannak – okok, melyek a szervezet vegyelemzésével, bizonyos mérgező, a központi idegrendszer működését befolyásoló salakanyagok felszaporodásával indokolhatóak. Valószínű azonban, hogy a folyamat nem ilyen egyszerű – vagy mondhatjuk azt is: nem ilyen egyértelmű –, hogy ugyanekkor, rejtélyesebb módon, a

lélek erői is ugyanezen a hullámvonalon siklanak végig. A látszólagos megnyugvás, az utolsó remény szivárványcsillogása után a tudatot a semmibehullás másféle, a megelőzőtől különböző fájdalma tölti be.

Az 1937 márciusában írott Flóra-versek, a megtalált szerelem és boldogság himnuszai, sajtószerűen csaknem mind halál-verseknek is olvashatóak: mintha ennek a szerelemnek célja és értelme az lenne, hogy a költőt önnön halálával összebékítse. Kísérteties a halálba-nyugvás képzetének újra és újra visszatérte – gondoljunk a Flóra-versek talán legszebbikére, a *Flórának* címűre: *kiolthatnám drága szemem. / lehunyhathatnám fáradt szemem. // Mert jó meghalni* – A halál elveszti végzetszerűségét, különös módon összeolvad az étellel, annak részévé, meghosszabbításává, azzal egy-anyagúvá válik: *Mert a mindenség ráadás csak, // az élet mint az áradás csap / a halál partszegélyein / túl, örök, szívek mélyein // túl* – És elveszti semmi-jellegét is: sőt, betölti a semmit, túlcsap a létezésen – a létezés megnevezhetetlen teljességévé válik. A személytől és a személyességtől független lét másféle formája: elnyugodottabb, gazdagabb, kevésbé a szubjektumba zárt. – Az emberi tudatban különböző gondolati tartalmak is megférnek egymás mellett – sokkal inkább, mint a különböző hangulati-érzelmi. Olyannyira így van ez, hogy az egységes hangulati-érzelmi tónust adó boldogság-menyugvás-remény, mely a Flórával történt megismerkedést követi, nem számúzi, hanem inkább még egy tudatalatti síkon mozgósítja is a halál-képzeteket – pontosabban: a halálba-készülődést: nem az életre, hanem a halálra aktivizál; de teljesen másféle halálra, mint amire az Edit-szerelem. Azok, akik Flórával kapcsolatban a költő utolsó öngyógyító kísérletéről beszélnek, aligha veszik észre azt, hogy ez az „öngyógyítás” a halálba-lépés nyugalma és nem az egészség irányába mutatott; az idézett *Flórának* című vers gépírásos változata ezzel a négysoros „összefoglalással” fejeződik be:

*Hát jó, hogy még sokáig élek,
meg is köszönöm, hogy remélek
magamnak békés elmúlást,
neked gyönyörű búsulást.*

Ez a megnyugvás-élmény, a „magamnak békés elmúlást” reménye-lehetősége teljesen már nem semmisülhet meg. Pedig a Flóra-szerelem reményvesztésével és a mindinkább manifesztálódó betegséggel kapcsolatban megint feltámadnak a hiány és a tehetetlenség démonai – azok, amelyek a Gyömrői Edit-analízis idején a halálvágyat, illetve a halálközelséget felszínre hozták. Ez a mostani állapot sem jár kevesebb – sőt, ha lehet, még több szenvedéssel; erről elsősorban a nemrégén megismert utolsó levelek tanúskodnak. Mégis: a költő mintha az út egy magasabb köréről nézné önmagát és végzetét. A fájdalom nem csökkent – de talán a belenyugvás növekedett. Nehéz eldöntenünk hogy ez még nagyobb, de másféle fájdalomból táplálkozott-e; olyan reménytelenségből, melyben morzsája sem maradt az eddig mégiscsak élő reménynek; az önmagától való teljes elszakadásból, a szubjektum lefosztódásából. Úgy tűnik, mintha ez a halál, most, az én-től való megszabadulással a világ részévé válnék; vele az „én” világ-idegensége szűnik meg, ez a rettenetes, kiáltó folt a világ testén: az, amit a költő mint bűnt élt meg. A legutolsó hónapokban ez a bűnösségtudat visszatér – de elviselhetetlensége alakot, formát ölt, a halál reális képzetévé válik, már, ha csak nagyon áttételesen érthetően is, kimondhatóvá lesz a „puha párna” hasonlata – belép az elfogadható dolgok birodalmába.

Ne felejtjük, hogy mindaz, amit most „reálisról és elfogadhatóról” elmondtunk, már a nemlét határán, az abszurd valóság szintjén játszódik. Azt, hogy ebben az időszakban, élete legutolsó hónapjaiban mit jelentett a halál József Attila számára, már

nehezen tudjuk elképzelni – elsősorban azért nem, mert erre a rendkívül összetett, metafizikai borzongásból, érzelmi elmagányosodásból, a lét elbizonytalanodásából összeszövődött, a halálba örvényként húzó és a létezésből a centripetális erő sodrásával kitaszító élményre *nincsenek* megfelelő szavaink. Az, ami ekkor a halál képzetében megjelent, sejtésünk szerint nagyon közel áll ahhoz, amit általában a transzcendencia élményének szoktak nevezni – annak vallásos vagy szakrális konnotációi nélkül –, mégis, tartalmazva a fogalommal kapcsolatos vallásos és szakrális asszociációkat. Másképpen, egyszerűbben és ijesztőbben is kifejezhetjük: azzal az egyszerűséggel és ijesztő tartalommal, amellyel, feltételezésünk alapján József Attila is gondolt rá; azzal, amely a lét–nemlét kérdéseinek mélyében mindig is meglapul. Említettük már a József Attila költészetében mindig érezhető fenyegető végzetszerűséget – a halál gondolata, úgy véljük, ennek a végzetességnek a megsejtése volt. Nem az elmúlás, az eltűnés, az örök búcsú (hiszen az bizonyos, hogy semmiféle hit vagy vallás nem adhatta vigasztalást a halál időtlensége ellenében); nem félelem, nem a kiszakadás, az elválás, a magány fájdalma – hanem a „végzetesnek” mindebből kinövő (vagy ebbe torkolló) megnevezhetetlen, tárgyatlan, megmagyarázhatatlan érzése. Valószínűnek tartjuk, hogy ez volt az, ami a haláltudat és halálköltészet mindhárom fázisán, különböző aktualizálással, és, talán különböző érzelmi töltéssel (a félelemtől a belenyugvásig, az elnyugvás reményéig terjedő skálán) végigvonult. Végül is a halál lényege nem a „semmi” volt, nem a büntetés, a bűnhődés, sem a pusztítás vagy a pusztulás vágya: hanem annak a borzongató sejtelmé, hogy van a világnak egy másik, számunkra mindörökre beláthatatlan, felfoghatatlan aspektusa – bennünk, kívülünk, az anyagban vagy az anyagon kívül. Ennek létezése pedig mindent megenged, mindent lehetővé tesz, az egész világot átszínezi az ismeretlenség és a kiismerhetetlenség borongásával; abban a baljós félhomályban, amely belőle árad, s amely minden világosság mélyét elsötétíti, mintha a fénykévéket egy sötét magból látnánk kilövellni, a tárgyak körvonalai misztikussá, fenyegetővé válnak, az érzések eltávolodnak az érző lélektől: a világ elidegenedik önmagától.

Azon a decemberi késő délutánon, amikor József Attila elindult a szárszói vasútállomás felé, valószínűleg tudta, hogy a komor, nedves sötétségből soha többé nem fog visszatérni a meleg lámpafénybe; valószínűleg tudta, hogy ezek a percek az utolsók lesznek életében – csakhogy ez a tudás nem tartalmában és a tudás módjában, hanem egészében különbözött attól, ahogyan máskor tudjuk utunk célját, látjuk fázisait, ahogyan a világot észleljük magunk körül. Ahhoz, a mindennapihoz képest, ezt nem lehetett *tudásnak* nevezni; ezt az öntudatot nem öntudatnak; s bár látszólagosan a költő még aznap is részt vett a család mindennapi életében, valójában ott is volt és nem is a nővérek és a gyerekek között. Ott is és nem is az utcán, a vasútállomáson, a két vagon közti résben, ahová, már sohasem fogjuk megtudni, hogy az azonnali halál vágyával lépett-e, vagy csak az „absence” kritikáltságával. Mindez mellékes is: a lényeg az *itt-* és az *ottlét* egyidejűsége; a teljes magabacsukódás, az identitás ponttá zsugorodása: ponttá a kiterjedésben és végtelenné a sűrűségben – és ugyanakkor az énnek a világtól, a bennefoglaltságtól, a világ realitásától, önmaga evilágiságától való teljes elidegenedettsége. A lényeg az a szenvedés, amit maga a lét sem képes többé magába fogadni. Az én számára a világ határainak összetöredezése, az anyag, a cél, a test fájdalma – és ennek fizikai érzékletessége mellett, paradox módon saját ellentéte: a létezés határainak szétfoszlása: a „másnak”, a határtalannak-súlytalanak, a felfoghatatlannak iszonyatos jelenléte. József Attila halála: ennek a kettősségnek elviselhetetlensége.

Szentegyházásfalusi „angyal-betlehemes”

Molnár Johanna gyűjtése

II. rész

Angyal (*recit. A*): Jertek sietséggel, menjünk a városba
Mert Krisztus értetek, romlott istállóban
Született s tétetett a hideg jászolban
Ottan takartatott, a kórós szénában.

A pásztorok minden megszólalásuk elején ütnek egyet a bottal a földre.)

Sajtós (*recit. B*): Hm! Nosza hát menjünk el látogatására
Ne legyünk hát restek ez Angyal szavára
Mert ő eligazít azon istállóba
(szöveg) Melyben az Úr Krisztus született a világra!

Kurutályos (*recit. B*): Hm! Nem bánom menjünk el, látni akarom is
De elvigyünk valamely kis ajándékot is
Mivel, hogy amink van mind ő adta azt is
(szöveg) Azért ne sajnáljunk vinni abból mi is.

Mindenki (*1. dallam*): Elindulának és el is jutának
Szűz Máriának jó napot mondanak
(*A „jó napot” éneklése alatt bólintanak. 1. Pásztor Mária elé áll.*)

1. Pásztor (*recit. B*): Hm! Jó napot Mária, Istennek Szent Anyja
Mert általad nyílt meg a mennyei bányá
Honnan s kiszármazott az Isten Báránya
Melyet föl nem érhet a világ aranya
Hol fekszik a Jézus, mondd meg a jászolban
(szöveg) Kit bétakartál mostan a pólyába!
(*1. Pásztor visszalép a helyére.*)

Mária (*recit. A*): Isten titeket hozott Uratokhoz, de nem szólhatok mostan Szent
Fiamhoz
Mert ő aluszik és pólyában nyugszik, a hideg jászolban szénán bágya-
dozik.

(2. Pásztor kilép a sorból)

2. Pásztor (*recit. B*): Hm! Serkentsd fel a Jézust, Szent Fiadat nekünk!
(szöveg) Mert Szent Angyalidtól hozzája küldettünk!

Mária (*recit. A*): Serkenj fel fiam, pásztorok eljöttek
Kik Szent Angyalidtól tehozzád küldettek!

Mindenki (*1. dallam*): 1. Üdvözlégy Jézus, pásztorok pásztorá
Mennynek és földnek teremtő Szent Ura

2. Ha meg nem utálsz, te szolgálid vagyunk
És azért jöttünk, hogy téged imádjunk.

3. Mária te is, könyörögj érettünk!

Hogy üdvösséget, bocsánatot nyerjünk.

(A pásztorok lehajtott fejjel énekelnek, az aláhúzott részeknél felkapják a fejüket. A 2. versszakban az „imádjunk” szóra letérdelnek.)

(Az öreg Untyiás is megpróbál letérdelni, de felborul.)

1. Pásztor *(recit. B):* Hm. Miért ó Szent József nem benn ez városban
Vagy valamely tetszetes úri palotában
Hanem ily alacsony barmok hajlékában

(szöveg)

(Ezentúl a pásztorok a beszédüket így kezdik: koppantanak a botjukkal és hümmögnek egyet. A sorból kilépnek, a beszédjük végén vissza.)

József *(recit. A):* Nagy kegyetlensége ez városiaknak
Mert házanként szállást keresvén magunknak
De szegénységünkért úgy megútálának
Isten kedvéért is bé nem fogadának.

(József válasza alatt áll)

2. Pásztor *(recit. B):* Hm! Úgy van bizonyára mert ez városiak
Csak a tele erszényű vendégeken kapnak
Ó azok kedvesek kik tallért mutatnak
De ők a szegényekre keveset gondolnak.

(szöveg)

Ordás *(recit. B):* Hm! Vajon jó fortátim hol találjuk okát
Hogy az Isten fia nem úri palotát
Választott magának, hanem barmok jászolát
Hogy így megútálá a nagyúri pompát!

(szöveg)

Vajas *(recit. B):* Hm! Azért, hogy miértünk megalázta magát
Hogy mi is követnének szentséges példáját
Azért választotta barmok istállóját
Hogy a világ látná alázatosságát!

(szöveg)

Túrós *(recit. B):* Hm! Bizony jól mondád fortát tartom is helyesnek
Mert nem szegénysége hozta az Istennek
Hogy ez alacsonyan szülessék e helynek
Mivel teremtője ő volt mindennek!

(szöveg)

1. Pásztor *(recit. B):* Hm! Nosza jó fortátim adjunk ajándékot
A kicsi Jézusnak ki-ki amit hozott
Adjuk be szegénynek ki-ki mit hozhatott
Mivel hogy látjuk mindenektől elhagyatott.

(szöveg)

Málés *(recit. B):* Hm! Igen is szegénynek adjunk amit lehet

Untyiás *(szöveg):* Igen biza!

Málés *(recit. B):* Mert ő a dézsából tudjuk, hogy nem vehet

Untyiás *(szöveg):* Neki nincs dézsája!

Málás (recit. B): De ő ha felnőhet nagy emberkort érhet
(szöveg) Egy kis ajándékért százannyi jót tehet!

(Itt kezdődik az ajándékok átadása. Két ajándék átadása között az öreg Untyiás hangosan, zárt szájjal hümmög és gúnyos, humoros megjegyzéseket tesz. Az ajándékot vivő pásztor a következőképpen megy oda Mária és az Angyal elé: a botját előreteszi maga elé és nyolc apró lépéssel a bot hegyéig topog.)

Untyiás (szöveg): Hm - - - ! Hm! Hm!
Kedves gazda, hát mien bárányt viszel a Jézuskának?
A csengettyűt elfelejtetted felkötni a nyakára!

1. Pásztor (recit. B): Hm! Legszebb bárányomat elhoztam önéki
Tudom, hogy a Jézus ezt igen szereti

Untyiás (szöveg): Jézus szereti a bárányokat!

1. Pásztor (recit. B): Azért ajándékba beadom önéki
(szöveg) Mert ezt az Isten nékem megfizeti!

Untyiás (szöveg): Hm - - - ! Hm! Hm!
Mi van te nagyhatú! Hadd lám mien bőrt hoztál?
Mind elhullott a szőre, a moly megette fiam.

2. Pásztor (recit. B): Hm! Ímhol én is hoztam egy bárány bőröcskét
Örömestebb adnék vagy juhot, vagy kecskét

Untyiás (szöveg): Mit te vadkecskét?

2. Pásztor (recit. B): De eladván vettem vele költségecskét
(szöveg) Mivel én is tartok feles cselédecskét!

Untyiás (szöveg): Hm - - - ! Hm! Hm!
Te no, vied azt a sáros sajtot
Így megsároztattad, a Jézus nem fogja megenni! Kopog, kopog!

Sajtos (recit. B): Hm! Ímhol nékem is van egy szép őszi sajtom
De rég az ideje, hogy én eztet tartom

Untyiás (szöveg): Az akkor nyúves!

Sajtos (recit. B): Ezért a Jézusnak ajándékba adom
(szöveg) Kedvesen is veszi tőlem úgy gondolom!

Untyiás (szöveg): Nem is olyan biztos!
Hm - - - ! Hm! Hm!
Te no Kuttó! Jaj te! Ennek széle-hossza mindegy!

Kurutályos (recit. B): Hm! Ímhol nékem is van egy kis kutorium
Ez bizony szűk mindenütt, jól tudom

Untyiás (szöveg): Nincsen sehol már!

Kurutályos (*recit. B*): Azért a Jézusnak ajándékba adom
(*szöveg*) Píritva apránként eszik belőle tudom!

Untyiás (*szöveg*): Jó es! Hm - - - ! Hm! Hm!
Te no! Túrós! A füled vége nyomja a hátad!
Ez nem ér oda! Annyit tapos!

Túrós (*recit. B*): Hm! Én is a Jézusnak egy kis túrót hoztam
Ezt még otthon néki Domikának szántam
Hogy bárányt hozhassak ahhoz nem bízhattam
(*szöveg*) Mert számadáskor mind kéré vallottam.

Untyiás (*szöveg*): Hm - - - ! Hm! Hm!
No te Ordás. Ne így tartsd a zacskót, mert kihalik, s az ordát elpo-
tyogtatod!

Ordás (*recit. B*): Hm! Én is a Jézusnak egy kis ordát adnék

Untyiás (*szöveg*): Ha vóna neked!

Ordás (*recit. B*): Csak ily ajándékim, ha néki tetszenék
Mert ha gazdagsággal többecskevel bírnék
(*szöveg*) Bővebb adományt is tőle nem sajnálnék!

Untyiás (*szöveg*): Hm - - - ! Hm! Hm! No te Vajas!

Vajas (*recit. B*): Hm! Én is a Jézusnak egy kis vajat hoztam
Ezzel jó lesz néki hatik monyotrántnak*
Mert nem vagyok ura juhnak, báránynak
(*szöveg*) Mivel mindenemet adtam e gazdának.
(*: *tojásos étel*)

Untyiás (*szöveg*): Hm - - - ! Hm! Hm! Na ne sírj!
E nem lesz hosszú én úgy veszem észre. Disznót kell adjak neki
végre.
Nem ér oda!

Málás (*recit. B*): Hm! Édes kicsi Jézus én igen szegény vagyok

Untyiás (*szöveg*): Azt tudjuk!

Málás (*recit. B*): Mivel, hogy kilenc apró gyermekeket tartok

Untyiás: Én nem vagyok gyermek!

Málás (*recit. B*): Azért nagy örömmel egy kis málét adok
(*szöveg*) Én ennél egyebet még magamnak se kapok.

Untyiás: Hm - - - ! Hm! Hm!

1. Pásztor (*szöveg*): Te no, vén Untyiás, eleget csúfoltokdál

Untyiás (szöveg): Kezdjétek újra! Jó-e?

Merre kell mennem? (jajgat, nyög) Melyik a Jézus?

(Untyiás elindul botladozva a többiek mintájára, de nem tudja egyetlenesen a lépéseket, először az Angyal és József közé kukkant be, keresvén a kis Jézust.)

Untyiás (szöveg): Édes kicsi Jézus, én igen öreg vagyok, a füleimmel es igen rosszul hallok, a juhok után es rosszul szaladhatok, immár mind el es hordták a farkasok. Azért néked túrót, ordát nem adhatok, mert én magamnak es egy falatot se kapok. De bogláros szíjat, egyet ugyan szépet adok. Nekem immár nem kell ládd-e, azért mert én már vén vagyok.

Mária (recit. A): Köszönöm pásztorok, nagy jó voltitokat
Szent Fiamhoz való, ajándékitokat
Mert Isten, s embere ti jutalmítokat
Mennyben megszünteté, fáradságítokat.

1. Pásztor (recit. B): Nosza jó fortátim mondjunk egy éneket
Mert minket az Isten leginkább szeretett
Kit Szent Angyal által nekünk megjelentett
Hogy Szent Fia értünk világra született
Hallod-e Untyiás édes furulyásom
Mivel az új királyt nagy örömmel láttuk
Ezért egy jó zsukát szufle* jó fortátim.

(szöveg)

(*: táncot járjunk)

(A furulyás említésekor az egy futamot játszik. A pásztorok kört alkotnak úgy, hogy mindenki fogja a saját és a mellette lévő botját. Az énekre balra indulnak, a jobb lábukat a bal mögött keresztbe rakják – első súly, majd a balt melléje zárják – második súly. Egy sor alatt két súly van – ének felett számmal jelölve. Az öreg Untyiást nem veszik be a körbe, ő magában táncol. Időnként be akar törni a körbe, de nem engedik.)

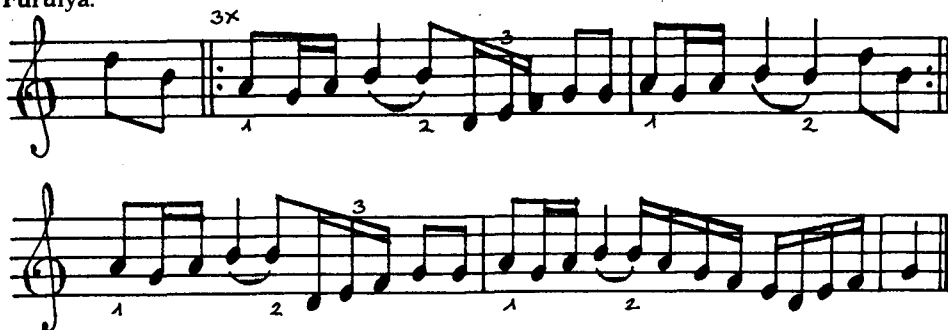
Mindenki:

A Szüz egy fi - at szült, Pász-to-rok, ö - rül - je - tek,
kin mennyben ö - röm gált,
sza - ba - di - tónk, föld - re szal - lott, ör - vend - je - tek!

1. Pásztor (szöveg): Zi! Hajde nokuri!*

(*: kezdjük. Ezzel a felkiáltással adja meg a tánc indulásának pillanatát.)

Furulya:

(A furulya dallamára ugyanazt a körtáncot járják. A pásztorok románul, Untyiás magyarul kiabál bele.)

Pásztor: Inte minte máj porinte!

Untyiás: Én mit mondtam?

Pásztor: Se ku kute, se mocsuke!

Pásztor: Zsoká bine máj bötrine!*

Untyiás: Gyere csak ide! Nem látod, hogy járom?

(*: járjad jobban öreg!)

(A furulya dallama leáll, Untyiás megint megpróbál közéjük furakodni, de kidobják. Ekkor a „Zi! Hajde nokuri!”-tól megismétlik a táncot és a közbekiabálásokat.)

Mindenki: 2. Elhagyta országát, ő nagy gazdagságát

(10. dallam) Pásztorok örüljete, szabadítónk földre szállott örvendjete.

(Megismételve az előbb már ismételt részt, táncot, közbekiabálásokat.)

Mindenki:

2. Csináj intem si na pu*, fácske rukru haj, haj, haj!

Csináj intem si na pu, fácske rukru haj, haj, haj!

(* eltorzult szöveg, így nincs értelme)

(Ezalatt az ének alatt a pásztorok a fal mellett állnak, az első ütem alatt a fal felé fordulnak, a másodikban kifelé – s így tovább váltakozva ütemenként. Minden negyed hangra a földhöz verik botjukat. Untyiás külön áll és a nyolcadokat veri a botjával.)

(Untyiás közéjük áll és szidja őket.)

Untyiás (szöveg): Semminek sem jól jártátok édes jó fortátim!

1. Pásztor: Járja jobban vén Untyiás!

(A pásztorok a botjukra ülnek és úgy nézik. Untyiás a furulya ritmusára hujjogtat s elkezd táncolni. Két pásztor térdelve előrehajol, hátukon keresztbe a botjuk, Untyiás ezt veri ritmusra. Majd végigjárja az ülő pásztorokat és azok botjaira is ráüt. Két botot a földre tesz nek keresztbe és azok között táncol. Néha ráüt a „város” csengőjére.)

Furulya:

Sokszor, amíg a tánc tart.

Untyiás (szöveg): Hej haj hujju! Árom bárom fururu!
Így jártátok édes jó fortátim!

1. Pásztor (szöveg): Fácse mamaliga* vén Untyiás?!

(*: csinál puliszkát)

Untyiás (szöveg): Nincs víz!

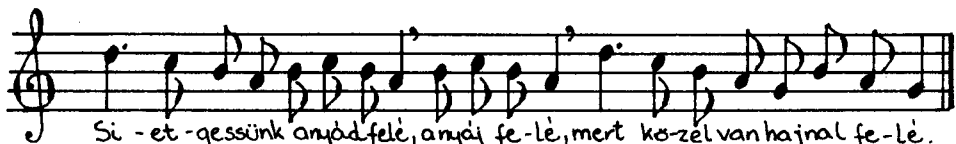
1. Pásztor (szöveg): Akkor kettő kisebbet!

(Untyiás leül a földre, s csinálja mintha nézné a liszteszák fenekit. Erre a nézők aprópénzeket dobálnak bele, hogy vehessen lisztet. Ő a botjával maga elé terelgeti a pénzdarabokat és botjával kevergeti, mintha puliszka lenne. A pásztorok botjaikkal be-benyűlkálnak a „kondérba”, hogy puliszkát lopjanak. Az öreg akit észrevesz, arra rásóz egyet.)

(A következőkben Untyiás hol beszél, hol énekel, rá-ráüt a pásztorok kezére, néha lenyalja a botját, ahogy kóstolja a puliszkát.)

(A most következő szövege és éneke külön van leírva, de ő keveri ezeket.)

Untyiás (szöveg): Elfogyott a víz, nem tudok főzni puliszkát! No megpróbálom, ha sikerülne-e. Hhaj Istenem, de tiszta a feneké itt a lisztnek, a puliszkának semmi liszt, aj megpróbálom. Ej te! Viszed innét! Várjatok valamennyire! Lesz mindjárt, jól van. Ne búsuljatok! Ne kóstolj belé, keverjem meg legalább valamennyire!

Si - et - gessünk anyjod felé, anyj fe - lé, mert köz - zel van hajnal fe - lé.
Is - te - nem de megvénültem, mert sok pu - liszkt ke - ver - tem.
Nem bá - nom ha meghalok is, lát - tam már a Jézuskát is.

Untyiás (szöveg): Nem tudod kivárni? Ládd - é, hogy még össze kell keverni! Költsd föl a fűtőt! Vedd el, s fújd meg, csak vigyázz a füst nehogy kijöjjön! Hogy meg vagytok ehülve! Várjatok egy szikrát, törjem össze azt a lisztet, tiszta csomóka!

Á nem vagytok egészen kibolyodva, tudjátok kivárni! Ne-e! Meg vagytok ehülve.
Ott a kicsi Jézus! Sótalan? Nem baj a tetejére reádöntjük! Hú de egy tele van!
Valami lapát is volt valaha, ha igaz. Haj nem akar megsülni, csak mind tötö-
gettük a füttöt evvel-avval, de nem akar. Valami fedő köllene.

(Untyiás feláll, oldalra megy. 1. Pásztor kilép a sorból.)

1. Pásztor *(recit. B)*: Hm! Nosza jó fortátim, innét elébb álljunk
Mert eddig a mezőn elszéledt a nyájunk
Félős a vad mián a nyájban kárt vallunk

(szöveg) Megvállik számadáskor, számot honnét adunk!

Vajas *(recit. B)*: Hm! Jó volna fortátim, hogyha elindulnánk
De ládd-e mindnyájan, mert üres a csuklyánk
Tudod-e a nyájnál mily keveset hagyánk

(szöveg) Próbáld e gazdától ha valamit kapnál.

Sajtos *(recit. B)*: Hm! E gazdának bátyja én voltam tavaly is
De jó gazdám volt ő nékem akkor is
Mert ha kétszer kértem, nem adott egyszer is

(szöveg) De most megtölti még a tarisznyámat is

Túrós *(recit. B)*: Hm! Ennek a juhait tavaly is én őriztem

Ugyan azért tőle vajmi sok jót vettem

(szöveg) Szájamban az íze, el sem felejtettem!

Untyiás *(szöveg)*: De ti magatoknak mindenütt csak kaptok
Mert csak adnak, hogy ifjabbak vagytok
De mivel, hogy én ilyen öreg vagyok
A füleimmel is igen rosszul hallok
A juhok után es rosszul szaladhatok
Itt is ha kínálnak azt gondolom szidnak: kifelé fartatok
Úgy látom reám keveset vigyáztok
Hogy a farkas után es rosszul szaladhatok
Itt is ha kínálnak híré nem adjátok

Málés *(recit. B)*: Hm! Kérlek vén Untyiás ne panaszkodjál

Lásd nálam sincs egyéb az üres csuklyánál

Ma sem ettem egyebet egy falat málénál

(szöveg) S azt is adták Isten nevében más háznál!

Mindenki:

1. Havasokon pásztorkodtunk

A nagy hegyeken nyáraltunk

A telet is ott töltöttük

2. Istenem de megvénhedtünk

Mert sok nyáját őriztünk

Ilyen éjszakát nem éltünk

Ilyen éjszakát nem éltünk

(2. Gazda kiáll és az elején lévő beköszöntő mintájára énekel, fel s alá járkálva.)

2. Gazda: Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!

Mindenki: Mindörökké amen!

2. Gazda (recit. A):
1. Hallátok rendszerint e rövid példában
Miként Krisztus Jézus romlott istállóban
Született, s tétetett a hideg jászolba
Ottan takartatott a kórós szénába
  2. Az is mindnyájtoknak lón ma látására
Miként a pásztorok ez Angyal szavára
Mennének Krisztusnak látogatására
Miként gyulladának a nagy vígasságra.
  3. Ha nem is ok nélkül méltán vígadtanak
Mert ma tölt be szavuk a Szent Prófétáknak
Ma lett nagy örömük a megholt atyáknak
Mivel megnyitattik kapuja limbusnak
  4. Vigadj méltán te is íme bűnös világ
Mert Áron vesszején nyílt ma egy szép virág
Mely által megnyílik a bezárt mennyország
Megszégyenült pokol ördögi sokaság.
  5. Ti is hát mindnyájan kik itt jelen vagytok
E csekély munkánkat amiként láttátok
A kicsi Jézusnak mind fejet hajtsatok
Hogy szállása legyen mindenkor nálatok
  6. Mert nem tréfaságnak okáért fáradtunk
Vagy hogy e világi muzsikát indítsunk
Hanem megtérésre jó példát mutassunk
Boldog mennyországba együtt vígadhassunk.
  7. Nemes házigazda maradj békeességben
M megbocsáss, ha vétünk csekély verseinkben
Mind kedves házadnál élj jó egészségben
Azután örvendezz a fényes egekben.
  8. Dicséret, dicsőség a kicsi Jézusnak
Ki magára vette terhét e világnak
Áldás Szent Józseffel a Szűz Máriának
Kik gondját viselték e világ urának.

Mindenki:

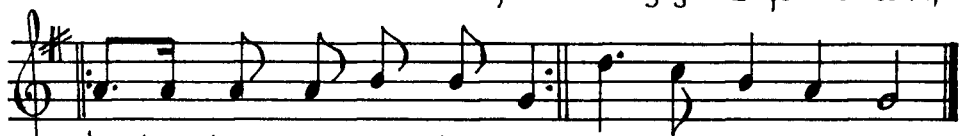
Kis Jé - zus Is - te - nünk, Benned van min - den re - mé - nyünk

Meg ne vesd a - ján - dé - kin - kat, pá - sz - to - ri a - do - má - nyun - kat

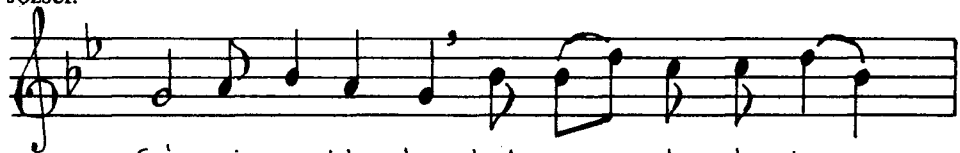
Is - ten hoz - zád in - dulunk, mert a nyá - j - hoz for - du - lunk,

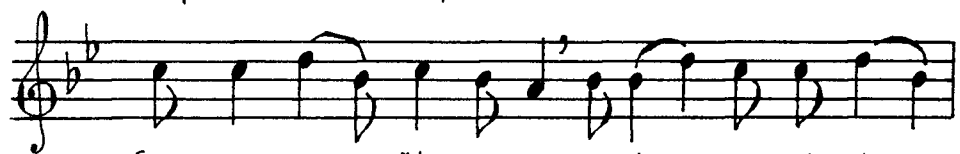
Is - ten hoz - zád for - du - lunk, Al - dott kis Jé - zus!
Mert a nyá - j - hoz in - du - lunk,

(A „fordulunk” szavaknál jobbra-balra forgolódnak.)

József:

Szép vi - o - lács - ka, ked - ves vö - zsács - ka

Sze - rel - mes Jé - zu - som, vi - lát - ra jöt - tél

vált - sá - gunk let - tél, én lel - ki or - vo - som!

2. Jászolyba látva, szívem bevállal, szerelmes Jézusom

Mutasd kegyelmed, hozzám szerelmes, én lelki orvosom

(József állva énekel)

1. Pásztor (*recit. B*): Hm! Induljunk más útra kedves atyafiak
(szöveg) Mert még a szomszédba jó emberek várnak.

2. Pásztor (*recit. B*): Hm! Ausz pakulárom hová sietsz kérlek
Mert e gazdasszonytól útravalót kérek
Láttam gazdasszonynak hozzánk jó szándékát
Jól hallom ládján zörgeti a kulcsát
Ahonnan kivegye száz ezüst garasát
Amellé pediglen Szent János kalácsát
(szöveg) Nem sajnálja tőlünk a száraztó fáját!

Ordás (*recit. B*): Hm! Vajde minebáge,* mely üres a csuklyám
Kum szeduke kásze,** mely messze a hazám
Rókute, dzsupujde pringye cseres csuklyám
Ázicse, vázicse, szánd meg ordás táskám
(szöveg) Nem látád az ordát a Jézusnak odadám.
(*: jaj nekem te, **: hogy menjek haza)

Kulcsár (*recit. A*): Ti pedig jó gazdák, kik helyet adtatok
Hajlékitok alá, itt befogadtatok
Istennek áldása szálljon tireátok
Mi pedig elmegyünk, frissen maradjatok!

HÁROMKIRÁLYOK ÁLMA: PÉCS, SZÉKESEGYHÁZ ROMÁNKORI KÓTÁRA

NÁDAS PÉTER

Dávid nővére megérkezik

(Regényrészlet)

Milyen erősen érzik ilyenkor az iszap szaga, és soha erősebben nem érezhetni a rezgő nyárfák illatát. Hűvös fuvallatokkal langyos áramlatok játszanak; ezek száraz illatot hoznak a partról, azok nedves szagot szállítanak a vízről a hátukon.

Mintha egymáson visszhangzó fémek csattanásait verné a ragyogás. Akik ezen a tájon élnek, nem gondolnak a zárkák ajtóira. Meg nekikeseredetten verték egy üres uszály oldalát is.

Mignem a palló túlsó végére érve, meg nem állt a lány, a révészek a hajócska mélyéről föltekintve nézték a vádlóját. Serényen és igen öntudatosan kopogott el a magos cipősarok. A mocskos víz locsogott a hajó oldalán. Mikor föllépett, még kilátták fehéren harangozó szoknyája alól térdének belső hajlatát. És nemcsak ez, hanem minden testi hajlat titkos a maga természete szerint. Aztán minél jobban távolodott tőlük, annál többet láttak. A kormányos, aki különben tisztos és testes családapa, a fekete ebolit keréken nyújtotta a kezét, segédje pedig, aki csontos és sápadt bőrű fiú, koszos és olajfoltos, sárga trikóban, annak a használatától foszló kenderkötélnek a végét tartotta, amivel a hajót a vízen lebegő pontonhoz kellett kötöznie. Minden loccsanás derengőn zöld békanyálat libegtetett a ponton fekete oldalán, hajójuk rin-gása szívta, a víz árama sodorta.

A partra ívelő palló végére érve letette könyvektől súlyos bőröndjét, s úgy emelte át a másik kezébe, mint aki az előtte álló nehéz útnak nekifoházkodik. Amitől a lép-teit követő két férfinak olyan érzése támadt, mintha haladéktalanul a segítségére kéne sietniük. Dereka büszkén egyenes maradt, így viszonzta ámulatukat. Egyikük se merészelt szóval könnyíteni magán, nem tettek megjegyzéseket a szépségére. Hason-ló volt a hallgatásuk és hasonló a tekintetük. Az idősebbikben halványan moccant a készség, a fiatalabbik azonban tüstént futásnak lódul, ha nincsen ott az idősebb.

Élnek közöttünk emberek, kiket fogantatásuk pillanatában megérintett a tökéletes-ség, és el se hagyja őket a halálukig. Ilyen ember volt Mérő tiszteletes leányunokája, Melinda.

A köves parton kellett fölkapaszkodnia terhével, és a kormányos csak akkor szólalt meg, amikor alakja eltűnt már a sárga reggeli fényben. Akárha távollévről szólna önmagának. Hogy ilyen árvát ő is szívesen örökbe fogadna. A fiatalabbik semmivel nem toldotta meg, mert olykor helytelen beszédnek tartotta, máskor meg élvezte tár-sa csípős megjegyzéseit. Melindának pedig két kilométert kellett gyalogolnia, míg megérkezett. A puszta úton székér nyikorgott előtte, a teheneket egy asszony vezette. De nem érte be. Kiálthatott volna, hogy várja. Csakhogy ezen a reggelen nem tudta eldönteni, hogy kívánja-e valakinek a társaságát.

Nyitott ajtót ebben a korai órában nem találhatott. A tiszteletes az utóbbi években későn kelt föl, amit nem vettek jó néven tőle. A tetőgerinc fölé emelkedő öreg fenyők tártszárnyú ágain hosszú nyalábokban ütött át a fény, s a tiszta égen még látni lehet-tett a felhőfehérre foszlott holdat a ház fölött. Mégis kipróbálta a kilincseket. Be-mászni se lehetett sehol, mert az ablakok zárva, illetve a nyitottakon a zsalugáter volt bevonva. Minden lehetőséget számba véve kerengett fehér vászonruhájában a súlyos árnyakkal és reszketeg fényekkel foltozott régi ház körül.

A ruhának igen egyszerű volt a szabása. Széles lepkegallérban nyílt szét, a gallér hegyes csücske kiborult a vállára, de kivágása csupán a nyakát, rövid ujjá csak mézre barnult karját engedte látni. Egyetlen dísz a meggyszínű bőrvön a derékon, s ugyanilyen színű szandált viselt. Úgy lépett, hogy magas sarkával zajt ne üssön. Megenézte, mi a helyzet a kamra és a fürdőszoba ablakával. Aztán az imaterem ajtaja előtt leült a napverte kölépcsőre, finom lábfejről szórakozottan lelökte a szandálokat, vállát felhúzva, hátát begörbesztve előredőlt, s tenyerét a bő szoknyával együtt a térde közé zárta. Az elmúlt éjszakán mindössze néhány percnyit aludt, e hiány azonban nem hagyott semmiféle nyomot, se a bőrén, se az arcvonásain.

Arra várt, hogy a lélegzete egyszer s mindenkorra elakadjon, holott a lehető leggyenyeltesebben, minden látható fölindultság nélkül vette lélegzetét. Mert nem arra várt, hogy az öccse vagy a nagypapa fölébredjenek. Hanem egy olyan rettenetes büntetés beteljesedésére várákozott, amit valójában minden pillanatától rendesen megkapott, s így nem is kellett rá várnia. Nem értette, miért tett rosszat önmagával, bár mindazt, amit tett, jónak érezte. Ha nem keringene közszájon annyi képtelen ostobaság a boldogságról, akkor boldognak nevezhette volna magát. Élettelen vert, erősen és hatalmasan kerengette a vért a szíve ebben a szenvedélyes nyugalomban. Abban a csontocskában pedig, mely szárnyként nyílik szét a mellek között, nem kis fájdalmat érzett. Óvta a csont, amit nem tárhatott ki a lélek, mert bűnnek gondolta és el kellett ítélnie. Ugyanakkor a szeme oly tágan nyitva állt, mint aki közel se azt látja, amit néz. Tisztán és elrémült örömmel nézett vissza azokra a mozdulatokra, melyeket bűnként kellett volna elhárítania.

Megszédült volna, aki most óvatlanul e szemekbe tekint. Mégse lenne helyes azt állítani, hogy szenvedett, hanem azt kéne inkább mondani, hogy szenvedélyesen játszott a szenvedésével, s így fokozta azt a boldogságot, amit neveltetésének kényszere miatt nem szabadott tudomásul vennie.

Minden olyan volt, amilyennek lennie kellett. Az elvadult, nagy kert elrejtette a házat, s a maga módján hallgatott. Mit tettem, mit tettem, mondogatta magának. A lombok fölfogták, a levelek megtartották a fényt. Nem tudhatott máshová menekülni, ám az élményt itt se oszthatta meg senkivel. Mélyebbre nem sülyedhettem volna, mondogatta magában, mint aki azt reméli, hogy ezen a mondaton majd fölkapaszkodik. Egyszeresen csikorgott a távoli kőbánya csillesora, s a közeli istállóknak olykor felbödült egy fejésre várákozó, türelmetlen tehén. Valaki azt kérdezte kiáltva, kinn az utcán, hogy leszedték-e már a málnát. Kakas rikoltozott, erre más kakasok válaszoltak; torkuk messzihangzó, szakadt szavával kijelölték a maguk helyét erre a napra.

Magára maradt teste nem találta menedékét. Még mindig ment volna, futott volna. Mint aki először érzi, hogy a testének nincsen otthona, nem volt, nem is lesz, és érzésének újdonsága lenyűgözi. Pedig minden olyan közönséges, éppen olyan közönséges, mint bármely más napon. Mint aki az élet közönségességét nem vette eddig észre.

Melinda tíz évvel volt idősebb az öccsénél, mert Dávid már amolyan nem kívánt gyermekként jött a világra. Édesapjuk azon a feledésbe merült keddi napon eltűnt, semmiféle hírt nem adott magáról, és csak november elsejének délutánján került ismét elő. Ha Melinda a halott szülőkre gondolt, vagy Dávid velük kapcsolatos kérdéseire kellett válaszolnia, akkor jószívrrel csak arra a rémes leszámolásra emlékezett pontosan, amely ezen a délutánon e különös férfi és a még különösebben viselkedő utolsó napos asszony között lezajlott.

A fölszakadó indulatok egyike se volt ismeretlen, hanem ez volt az utolsó képe róluk. A hangjuk minden szegletet betöltött, egyik szobáról a másikba, a konyhából az előszobán át a fürdőszobába járt a hang, a mennyezetről visszaverődött, föltépett és bevágott ajtók között csapkolódott, a falakon csurgott alá. Hasonló képeket örizzünk valamennyien, a múlt idő azonban leveszi a hangot. Máskor meg szavak susstorognak a sötétből és teljes mondatok gördülnek elő. Ne lógázd drágám, ne lógázd már a lábod.

Vajon miért nem szabadott a lábát lógáznia, ezen sokszor elgondolkodott a halott anya emlékéet tapogatva.

Ugyanabban a zuglói házban élnek Dáviddal a mai napig, a berendezési tárgyak helyzete alig változott, mégse érzett azonosságot azokkal a szobákkal, amelyekre emlékezett. Az ajtók maradtak hasonlóak. Mintha az ajtóban megmaradt volna az ajtó, ám semmi másban. A kislány ment utánuk a nyitott ajtókon, és a bezárt ajtók mögött is rájuk nyitott. Volt egy szó, melyet minden más szónál gyakrabban használtak. Állandóan veszekedtek e szó miatt, nem kellett se hallgatóznia, se leleselkednie, mert abban az iszonyú indulatban, amit e szó kiváltott, magukra maradtak. Szeretlek. A szó, amelyet a kislánynak meg kellett volna értenie, de örökösen mást jelentett, szobáról szobára járt velük, s ő ment utána. Az egykor barna ajtókat időközben fehérre mázolták át. Mégis minden ajtó megmaradt ugyanolyannak. És ezek között az ajtók között mentek a szavukkal azok az emberek.

Mert ebben a régi lakásban valójában nem hárman éltek az ajtók között, hanem legalább öten. Ezért se tudott Dávidnak a valósághoz hűen beszámolni róluk.

Hogyne emlékezett volna az édesapára. Körül lehetett lovagolni a hátán a szobát. Űsd. Űtni a hátát, hogy döngjön belé. Szorítsd, ordította. Ha nem tudta a térdével eléggé szorítani, akkor a ló levetette magáról. Tudta volna erősebben szorítani, mint ahogyan minden erejével ütötte is, ám azért nem szorította elég erősen, hogy hallhassa a szép ordítását. Nagyon ravasz kislány volt. Mintha teste terhét nem a ló hánykolódó háta vetette volna le magáról, hanem attól a boldog élvezettől alélt alá, amit az ordítás váltott ki belőle. Dávidnak egyszer azt találta mondani, hogy nagyon mély, nagyon erős hangja volt az édesapjuknak, s ő a hasára szorította volna a fejét, hogy ne csak hallja, hanem érezze is, amit hall. Erre nem emlékezett ugyan, de abban a pillanatban, amikor valami ilyen vagy hasonló elbeszélésre ragadtatta magát, igen valószínűnek tetszett, hogy tényleg így történt. És ettől kezdve kedvtelve figyelte, hogy miként igyekszik Dávid is elmélyíteni a hangját; az állát leszegte, és a mellkasából bűgött.

Emlékezett az édesanyjára is. Ő volt a reggeli és a délutáni ébredés. Sima bőr íze az ajaknak, halkan becézó duruzsolás és az orrában a hajlatok illata. Óriási fészek, melyben található puhább helyet és keménységet, forró mélyedéseket és hűvös tisztásokat. A szájacskád épp olyan, mint az enyém, s nem fogsz rosszul járni vele. Nagyra ne nyisd. Igen, oda, bűj csak, csókold. Te is csiklandós leszel, drágám. A derekad azért legyen vékonyabb, a csipőd keskenyebb, szűlj nehezebben, de szépségesen szép legyen, ezt kívánja neked édesanyád, nehogy elhagyjanak. Vagy egyáltalán ne is szűlj édesem, ne szűlj. Ne légy ilyen tenyeres-talpas cseléd, mint amilyen én vagyok, mert az sok bánattal járna. Fél kiló grízzel hagyott minket itt. A vállad, a karod, a csuklód, a kezed, mind-mind finom lesz, ezt kapod a gonosz édesapától. Hideg vízbe se kell mártanod. Majd könnyű cipőket viselsz. És lassú legyen. Ne örvöngj soha, mert utána nagyon fájdalmas. Nagyon. A hajamat nem adtam neked, látod, mégis megörökölted. Én nem tudom, miként történik ez. Az orrocskádról még semmit nem tudunk, de a fülecske kiköpött az enyém, leharapom, ha nem vigyázol. A homlokocskát sem tudom, talán ránéztem valakire, aki tetszett, akinek ilyen szép, domború volt, valami okos pasi. Buta legyen, nálamnál butább. Milyen nyomorult vagyok. A bolondja vagyok. Csak a csúnya férfiakat szeresd, azok majd hálásan szeretnek. Miért nézel így, édesem? Ki ajándékozott ilyen örült szemeket neked?

Amikor később a kicsi Dávidot fürösztötte Melinda, s mindent úgy is tett, mintha az édesanyja lenne, akkor szappantól síkos markában érezte, amire különben igen homályosan emlékezett. Az édesapjuk bőrének tejszínes barnaságán síklott a szappan, ám az eleveneségtől ficáncoló testecske az édesanyjuk pillantásával nézett vissza rá a kisfiú szeméből, lustán, lassún. Önnönmagában nem érezte a kettősségüket, Dávidban azonban látta. Dávid minden mozdulatából előjött mind a két halott, s így

aztán a felnövekvő fiú oly közel maradt a szívében azokhoz, mintha nem csupán az öccse, hanem egyetlen szeretője lenne és a gyermeke.

Másfelől olyan távolról kellett figyelnie, mint azokat az idegeneket abban a régi lakásban, amelyben a mai napig laktak. Mert élt ott velük abban a régi lakásban egy junói termetű nő, a legszebb, akit valaha látott. Erős lábfejen nem tűrte a cipőt, talpa döngött a padlón, csattogott a kövön. Csontja erős volt, mint valami hatalmas, sima állaté. Minden takarót lerúgott magáról, mezítelenül aludt és úgy lehetett megfigyelni, miként egy csodás csodát. A fehér tej illatát árasztotta a bőre. Reggelre kelve könnyű, bő ruhákba bújt, a ruhák selyme betapadt hatalmas combja közébe, izes ölére, fényes hasára simult, vagy ha szorgos tevékenységében hirtelen megállt, melléről hullott alá redősen. Bármit mondhatott, duruzsolhatott a fülébe kedvesen, a kisleány tudta jól, hogy mindez álnok vigasztalás, hiszen ilyen szép ő nem lesz soha.

Két erős kezében egymaga cipelte föl a buggyanásig érett paradicsomot egy roppanó ruháskosárban. Jókedvében énekelt vagy sírt; és kacagott vagy vicсорított, ha rossz volt a kedve. Az óriási jegesember kihúzott a kampójával egy tábla jeget a kocsijából, ő pedig szépen aláhajolt és a vállán vitte föl az emeletre. Dühében kisistergett a szó fehér foga szoros kerítésén. Fájdalmában fintorgott, és a két szemfoga kedvesen mélyedt be puha ajakába.

És ott élt velük egy jupiteri természetű férfiú, akinél vonzóbbat azóta is alig láthatott. Azonnal elment, ha megérkezett. Nem volt nyugovása. Haragjában fütyörészett és elcsüggedt az örömtől. Ha fűrészelt, fűrt, faragott és kalapált, akkor azon morfondírozott, hová kéne még elmennie. Semmit nem tudott véghezvinni, amit eltervezett, mert egyik terve a másikra hágott. Ő volt a vég nélküli kezdet. Hullottak róla a ruhák, a mennyezetig röpült a zokni. Minden elmozdult kicsit a helyéről, amire ránézett ragyogó fekete szemével. Olyan gyorsan járt az esze, miként a felhő a szeles égen. Torkáról se volt ideje kijönni a szónak, mert a nyelvével sebesen elkaszálta. Meséket hozott magával, és elvitte a fényes délelőttöket. Bemászott sima testének súlyos szagába, kezével hajának sötét sátorába túrt, álmoságát a reggeli borostákon dörzsölte ébredésre, mégis minduntalan becsapódott mögötte az ajtó, és nem volt sehol.

Ezek az emberek olykor hasonlítottak az édesapára és az édesanyára, máskor meg nem is hasonlítottak. Néha édesanya lett a nőből, de ebből nem következett, hogy édesapa legyen a férfiúból. Az egyik baba volt a férfi, a másik baba volt a nő. Egyszer a szoknyája alá rejtette, és minden további nélkül megszülte őket, így lett egyszerre mindkettőjük édesanyja. Ebből következőn azonban egy édesapa még jobban hiányzott.

Megkísérelte hangosan használni azt a szót.

Honnan veszed ezt a butaságot, kiáltotta a nő, s villámokat szórt rá a tekintetével.

Csendesen megkérdezte a férfitől is azt a szót.

Ki lenne arra képes, mondta a férfi, tekintete sötétre borult.

Mintha egy fényes estélyt zavartak volna meg, a szoba teli volt gyönyörű emberekkel, de nem volt hová menekülniük. A bécsi csillár fényben szikrázó függői csörögtek. Szavakat muzsikált a rádió.

Ágyúzni kezdte november negyedikének ölmos hajnalán. A szobában egyáltalán nem voltak emberek, hanem a nagymama rohant át a szobákon, minden ajtó fölcsapott, az ablakig, s vissza onnan. Két dörrenés szünetében is volt dörrenés. Szétnyílt pongyolája repült utána. Becsukni, az ajtókat becsukni, kiáltozta inkább magának. Az ablaktáblák nem hagyták abba a reszketésüket. Az utcán nem égtek a villanyok.

Délután, mikor valamelyest elült a lárma, a nagymama a szomszédokra bízta Melindát és elindult az Üllői útra, hazahozni a menyét és az újszülöttet, mert úgy hírlett, hogy azt a környéket érte a legtöbb találat.

Mindenki tudja, mi történt.

Mérő tiszteletes felesége csak másnap délelőtt érkezett vissza, mintha tűzből menekült volna, kormosan. Karján egy kincstári pokrócba csavart néma csecsemőt hozott.

Dünnyögés

*Lehetnek te is lehetsz
míg koronaalakító
olló lemetsz
hányódol félrevetve
alászállsz a tenyészet
fényebomlott lépcsőjén
mondanak tűzrevalónak
vadhajtás kertész szenvedélynek
vadkertész fák természetének
még recsegj-ropogj félreértett
kölcson élet*

Hérosz gyermekora

*Itt dördületlen sortűzek
hangtalanok visszhangzanak*

*Tud-e róluk a gyalog élet
Féldálmában erre tévedt
itt még kútmélybe hallgat
és semmi aztán semmi se*

*Aki a láthatárra dönget
ma senki holnap holnapután
mindenki róla szól
álöltözékben az ige
félrevert harangokat
utaztatott a csontketrecben*

BALÁZS ISTVÁN

Flamandföldi rapszódia

*Megy a vonat, megy a vonat Belgiumba,
Belgiumi, belgiumi állomásra,
Ott várja a mama, papa
Ki a magyar gyerekeket meghizlalja.
(Dalocska a húszas évekből)*

Mondják, Belgiumban sohasem pihennek a tengeri légáramok, csak hol szelídebbek, hol mordabbak. Itt, Antwerpenben éppen mordabbak, a Szent Amandus-templomba igyekvők fázósan húzzák össze kabátjukat, bár a nap elő-elő bukkan egy kis virágvásárnapi derűre.

A békés kis terecskén két busz is kiköt, sok százan jönnek ünnepelni, köszönteni e húsvét előtti szent napon egy idős házaspárt: Dubois-ék ötven esztendeje fogadtak egymásnak örök hűséget.

Föltűnt-e az egybegyűlteknak? Észrevették-e, amire köszöntő szavaiban a belga pap oly kedvesen kitért: hogy az oltárt ma kalocsai mintával kivarrt terítő takarja és a stólán is a magyar Alföld virágai pompáznak. Jolán néni szorgalmát, szülőföld-szeretetét dicsérte az ősz plébános. Jolán néniét, aki most férje oldalán egy-egy könnyecppet igyekszik a kalapfátyol mögé rejtteni.

Gyönyörűen szól a kórus. Aki vezényel: Dubois-ék neves karmester fia. Kezükben köszöntővel, sorra járulnak az unokák a mikrofon elé. Aztán a flamand szót pár percig magyar váltja fel, az alkalomra felkért brüsszeli magyar tisztelendő jóvoltából. A harmónium a magyar Himnusz t játszza.

Szolt-e a Himnusz a pályaudvaron, amikor az első gyerekvonatok – 1923–24 telén – elindultak Budapestről Svájc, Belgium, Hollandia felé? Ha szolt is, hangja elhalt már az emlékezőkben. Csak elesett, ágrólszakadt önmagukra emlékeznek, a kis hátizsákra, ijedten repdeső gyerekszívükre, az azonosító táblácskára, amely nyakukon fityegtet és egy csöppnyi kellemes izgalomra is, hiszen annyit tudtak, csokoládé és kalács várja őket a sánpár másik végén. Csokoládé és kalács mindennap, hat hónapon át . . .

Országházás cigarettadoboz, a falon olajkép: vágatótó ménes a magyar pusztán, az asztalon egy pohárka Unicum – Dubois-éknál az aranylakodalom utáni délután.

Dubois úr fegyelmезetten figyel a magyar szóra. Valami kevéskét ért is belőle, évente megfordulnak Magyarországon. Felesége, született Klein Jolán tízéves volt, amikor „besorozták” az első gyerekvonatra.

– Édesapám a háborúban eltűnt, anyám nem sokra rá meghalt. Hol az egyik, hol a másik rokonom nevelt Erzsébeten, a Józsefvárosban, szegények voltak mindannyian. Belgium? Minálunk senki sem hallott erről az országról . . .

Hollandia, annak legendás gazdagsága valóban szélesebb körben volt ismert. Ilonka nénit – nyolcévesen – ide hozta a vonat annak idején. Ma Ilona van Assendelft Krisztics néven ismerik a rotterdami Volks Universitáten – azaz szabadegyetemen –, ahol magyart tanít.

– A Kriszticsek híres asztalosdinasztia volt Újpesten. Az első világháború elvitte apám kis műhelyét, rokonoknál vállalt munkát. Szép, tágas lakásunkat feladtuk, és apánk ötünkkel egy szoba-konyhába költözött. Anyánkat már korábban elvesztettük, képzelheti, mi lehetett az, egy férfi öt gyerekkel . . . – idézi föl az útrabocsátatás körülményeit Ilonka néni rotterdami otthona „magyar polca” előtt.

– Kenyérre is alig-alig, cipőre meg végképp nem tellett, az államtól kaptunk posztólábbelit. Ha esett, átázott, mire az iskolába értünk. A Wesselényi utca 6-ban volt a Katolikus Gyerekliga. Nagynéném íratott fel a listájukra, hogy valamelyik szerencsésebb országban egy kicsit fölerősödjek . . .

– A nagyfiam sírva fakadt, amikor egy ízben megkérdeztem tőle: el tudnád-e képzelni, hogy odaadd a gyerekedet idegenbe? – meséli brüsszeli otthonában Mme Lambrecht Horváth Irén. Egy sorstársát, De Buyst Beke Annát is meghívta a kedvéért. – Apám a Felvidékről áttelepített állástalan hivatalnok volt. Sopronban laktunk, onnan hozott fel édesanyám Pestre. Megmértek, nem voltam huszonnyolc kiló, jöhettek. De amikor az indulásra került a sor, már nem volt otthon annyi pénz, hogy anyukám újra felkísérjen. „Ha nem találd a Ranolder utcát –, ott lakott a nénikém –, csak kérdezz meg egy rendőr bácsit!” – Ezzel bocsátott utamra szegény . . .

– Csepelen laktunk – így Annuska, De Buyst Beke Anna. – Apám Ludovikát végzett tiszt volt, papírforma szerint gondtalan jövő várt rám. Csakhogy vakon jött vissza a háborúból. Kapott havi harminkét pengő segélyt, abból 24 ment a rokkantotthonnak, ahová került . . .

*

A vonatút még a szűkös otthoni körülmények folytatása volt. Hárman-hatan egy ágyban – ki-ki hogy meséli. Volt, aki a földön aludt. Belgium, Hollandia távolabbi vidékeire négy nap, három éjjel tartott az utazás. Volt dolguk a kísérő nővéreknek, volt miért a hét-tíz éves gyerekekbe lelket önteni . . .

Aztán a várakozás a téli estében: vajon kihez kerülök? Aligha csillapította a kis szívek szapora verését a tábla csokoládé, a forró kakaó – a svájci, belga holland jótekonyság első ízlelhető megnyilvánulásai. Irénke a belga Mercier bitorost emlegeti (1856–1926), akinek szavára a templomokban minden vasárnap beszéltek a magyarországi inségről.

– . . . Egyszer csak szólították Krisztics Ionát, és kivált a sorból izgalomtól remegő gyomorral egy szőke, vékonyka kislány – a rotterdami tanárnő hangja fátyolossá lesz, amint feleleveníti e feledhetetlen pillanatot. – Három nő várt rám. Hál’ Istennek – gondoltam –, nincs papa! Ma sem tudom, miért, előre rettegtem egy holland papától, pedig apám sohasem bántott. A villamoson talákoztam egyik ágytársammal, aki egy hatalmas babát szorított magához. Irigykedtem nagyon: miért nem én kerültem oda? Ahogy hazaérteztünk, nyílt az ajtó, és ott állt – szememben egy óriás – a holland papa! Én úgy megijedtem . . .! Pedig áldott jó ember volt. Egy ujját nyújtotta nekem, úgy üdvözölt. Tetőtől talpig újba öltöztettek, és kaptam egy babát is . . .

– Nénikre emlékszem, akik félkilós táblacsokikat osztogattak. Párosával álltunk az alosti pályaudvar peronján és vártunk – meséli Irénke. – A házvezetőnő és belga szüleim fia jött értem. Ott volt a kezükben ugyanaz a szám, ami az én tábláskámon. És képzelje, autóba szálltunk! Akkor autó, 1924-ben! Igen gazdag családba kerültem. Mindvégig azon drukoltam, bárcsak lennének játékkereskedők. Merthogy odahaza egyetlen játékom sem volt . . .

– . . . Brüsszel volt az első belgiumi állomás, aztán továbbmentünk Antwerpenbe, majd még tovább egy kis faluba, a holland határ közelébe, Hoogstratenbe. Akkor már csak tízen voltunk. Emlékszem – mereng el a régi fotókkal teli albumok felett Mme Dubois, Jolán néni –, hogy megrettentünk a templom melletti temetőtől . . . Ketten maradtunk utolsónak. Végre egy parasztasszony kézen fogott, és elindultunk. Olyan ruha volt rajta, amihez még hasonlót sem láttam.

Annuskát először Svájcba várták:

– Egyszer csak jött egy nagy bácsi, piszkos, fekete, olajos ruhában – mozdonyvezető volt –, fölkapott és elindult velem. Gyönyörű kék szemei voltak... Fölkapott és ment, el se tudtam búcsúzni – így mondja, hisz évente többször is megfordul Pesten – a haverjaimtól...

*

A gyerek már csak ilyen – mondják –, hamar beilleszkedik a jobb körülmények közé. Persze, szerencse dolga is volt, meg a több ezer hét-tíz éves kis magyar karakterén is múltott, melyiküknek hogyan sikerült az új családhoz, az új szokásokhoz simulni.

Klein Jolán (Mme Dubois) tizedmagával érkezett a belga faluba, ám úgy mondja, egyedül ő került parasztcsaládhoz:

– Jó fél órát gyalogoltunk, mire a házukhoz értünk. A ruhámat soha többé nem láttam, beöltöztek valami számomra teljesen idegen, hosszú öltözékbe. Jöttek a szomszédok megbámulni. Azt nem szerettem. Iskolába vagy egy hónapig nem küldtek, csak etettek, altattak, hogy meghízzak egy kissé. Az első este döbbenet láttam, hogy a vajás kenyerekre barna cukrot szórnak. Megettem, mert nagyon éhes voltam. Másnap reggel már megfogtam nevelőnőm kezét: az én kenyereket ne cukrozzák. Én is okoztam meglepetést. Meg kell köszönnöm a vacsorát, ha másként nem, legalább magyarul! – határozottam el, ne mondhassa senki, hogy nem tanultam illetet. Megköszöntem, s hogy meg is értsék, kezet csókoltam nevelőnőmnak. Úgy visszahúzta a kezét, mintha parázs égette volna. Megijedtem, többé nem tettem. Aztán beíratkolt iskolába, kezdtem pötyögni flamandul, egy rövid ideig magyar iskola is működött, oda is jártam. Kedves volt hozzám ez a parasztcsalád, csak jót mondhatok róluk. Mégsem éreztem jól magam. Ha szegénységből jöttem is, de nagyvárosból. Nem tudtam például megszokni, hogy a véce felé a tehenek mellett vezetett az út... Ők is látták, hogy nem lesz belőlem parasztlány. Mégis, amikor letelt a hat hónap – ennyi időre hozták ki a gyerekeket –, írtam, hogy itt szeretnék maradni. Mert kihez is mentem volna haza? Tízéves fejjel is jól tudtam, mit jelentene újra egy éhes szájjal több, hogy a rokonok kénye-kedvén múlna, melyikük fogad be és mennyi időre.

De lássa, milyen az élet, végül mégsem kellett parasztlánnyá válnom. A háziak hente mentek bevásárolni a falu vegyesboltjába. Vittek engem is. Egy alkalommal a boltos leejtett valamit, én meg készségesen felvettem. Megtetszettem neki. Kérdezte, lenne-e kedvem ezután velük élni? Nekem is tetszett a boltocska, ahol olyan sok az arany – buta fejemmel a súlyokat néztem annak –, és igent mondtam. Hivatalos levelek jöttek-mentek, a boltosékhöz költöztem. Első nevelőszüleimmel azért megmaradt a kapcsolat, hálával emlékezem rájuk ma is.

Iréne a brüsszeli ház ódonbarna, dúsan faragott bútoroktól és sok-sok családi fényképtől díszes nappalijában idézi fel az első heteket:

– December elején jöttünk ki, s az egyház – jellemző volt ez is körültekintő gondoskodásukra – arra kérte a nevelőszülőket, hogy karácsonykor díszítsenek fel egy fácskát, mert ez a szokás Magyarországon. Föl is pántlikáztak valami babérfélét, kedvesen, szeretettel, nekem azonban ez nem volt karácsonyfa. Fájt, hogy a Jézuska nekem nem hozott. Talán ez volt az utolsó eset, amikor meglegyintett az idegenség, az ott-hontalanság érzése. Mert különben igen hamar otthon éreztem magam. Ahogy beléptem az idegen házba, ami számomra egy palotának tűnt, szentképekkel, rózsafüzérrel, kakaóval, csokoládéval fogadtak. Mindhiába, egy álló nap sírtam. Akkor egyszer csak a kutyánk, a Mirza elkezdett játszani a macskával. Én is közéjük vetődtem, és többé – így mesélte házvezetőnőnk – nem emlegettem az otthont... Másnap már iskolába mentem. Nem volt probléma, hogy nem beszéltem a nyelvet. Körülvettek, dédelgettek ott is.

Jó dolgom volt, szegény szüleimet mégis megrémisztettem, amikor azt írtam első levelemben, hogy egy pásztorhoz kerültem, mivel flamandul a papot pastornak mondják. Ők azt hitték, valami pusztára tettek, vademberek közé. A házvezetőnők is írt szerencsére – flamandul –, itt a levele, visszakerült hozzám: „Az Irén jó és szófogadó, minden reggel és este imádkozik, iskolába jár, megmértem a súlyát, 27 kiló. Jól megszokott nálunk, nemsokára lefényképeztetjük magunkat. Irénke eddig 22 belga frankot spórolt össze, ha gondolják, veszünk egy pár cipőt a Horváth papának vagy mamának, írják meg a számot, vagy azt, ha valami mást akarnak. Szeretnének, ha a lányuk kilenc hónapig maradhatna, hogy augusztusban elmehessünk a tengerhez. Az bizonyosan jót tenne neki.” Gyönyörű villájuk volt a tengernél, a rokonság – a papbácsim halála után ők neveltek tovább – pénzváltással foglalkozott. Itt a papbácsi levele is, ő franciául írt: „Azon vagyunk, hogy önöket minél jobban tudjuk segíteni, jól tudjuk, hogy hazájuk mennyi szenvedésen és megpróbáltatáson ment át. Az Irén nagyon hálás mindenért, nagyon szereti a pap bácsiját. Én úgy veszem – pap létemre – mintha a saját gyermekem lenne.” A papok mindenütt jó példával jártak elől, volt, aki három kis magyart is magához vett.

Annuska is kezdte otthon érezni magát a Zürich melletti Buchsban, a kék szemű mozdonyvezetőnél, mégis kenyértörésre került a sor.

De Buyst Beke Anna így meséli:

– Három hónapja voltam már náluk, amikor elmentünk valami vendéglőbe. A Szép város Kolozsvárt játszotta a zenekar, mire én örvendezve felkiáltottam: Hiszen ez magyar zene! Dehogy magyar, német – vetették oda a nevelőszüleim. Méghogy német?! Odaszaladtam a primáshoz, megrángattam a kabátját: Bácsi! Ugye, ez magyar zene? Nem magyar ez, kislány, német. Már hogyan lenne német apám egyik kedvenc nótája! Képzelheti, mint ludovikás nagy magyar volt, és a szava, a szava az szent előttem. Sírni kezdtem. Sírni? Inkább bömbölni, mégpedig olyan görcsösen, szünni nem akaróan, hogy orvost kellett hívni. Ez sok volt a nevelőszüleimnek. Hazaküldtek, ahol egy jókora verést kaptam hazafiságomért, és pár hétre rá újra egy gyerekvonaton találtam magam, ami most már Flandriáig vitt. De itt sem volt szerencsém. Egy parasztcsalád vett magához, durva emberek, akik piszkavassal is neveltek. Alig-alig volt hasonló eset, mert a templomokban mindenütt kihirdették, hogy a családok jól gondolkodnak, csak gyerekszerető emberek fogadjanak be magyar gyerekeket. És ezt a papok, amennyire lehetett, ellenőrizték is. Persze én is rendhagyó eset lehettem. Télen, ameddig fakutyáztunk, nem volt velem semmi baj, de amint kitavaszkodott, elkezdődött a cirkusz, hogy látni akarom a nagymamám barackfáit. Addig, addig, míg megszöktem. A csendőrök a helybéli paphoz vittek, aki mellém állt, hiába jöttek érttem a nevelőszülők. Az ő segítségével kerültem egy magas rangú paphoz, ahol végre megbékéltem a sorsommal...

*

A húszas évek gyereksegély-akciójában részes „több ezernyi kis magyar” többsége félesztendő, netán még pár hónap „repeta” után hazatért. Sok százan voltak azonban olyan gyerekek, akik számára Belgium, Hollandia szanatóriumából új haza lett. Többnyire olyanok, akiket az óhazában vagy nem várt család, vagy akiknek családja évek múltán sem tudott kievickélni abból a helyzetből, amely a Liga irodájába vitette velük gyermekeiket.

Másfelől sok múltott a befogadókon is, akik sokszor fájón hiányozni tudó gyermeküként kapcsolták magukhoz a távoli, szegény kis ország emberkét, jobbára leánykát. Mély humanizmusra vall: az akció holland–belga szervezői arról sem feledkeztek

meg, hogy lassan-lassan flamanddá váló kis vendégükben ápolják, ébren tartásuk a Magyarországhoz kötő érzelmi szálakat.

– Mindennap elmondtunk egy rózsafüzért Magyarorszáért, a szüleinkért – emlékezik Irénke.

Kis szentképet mutat, amit bérmálkozásra kapott. Hátán vers, fordítja: „Szüleim, Jézusom, oly messze vannak! Add, hogy egyszer viszontlássuk egymást . . .”

A viszontlátás . . . Van Assendelft Krisztics Ilona Rotterdamban így idézte fel:

– Amikor első ízben hazajöttem Budapestre, itthon azt hitték, multimilliomosokhoz kerültem. Holott a holland papa útépitő munkás volt, a város alkalmazásában. De képzeljen csak el a húszas évek Újpestjén egy gyereket külön hétköznapi és ünneplő kabátban! Nevelőszüleim több ízben is hazaküldtek hosszabb-rövidebb időre, így Újpesten is, Hollandiában is várt egy-egy osztályom. Utoljára az ötödik elemi elvégzése után tanultam itthon, egészen a negyedik polgáriig. Nehéz évek voltak számomra, mert akkorra már inkább Hollandiához húzott a szívem, hisz ott jól ment a sorom, s ha nem is vér szerint, de mégiscsak volt mamám . . . Nagyon féltem, hogy nem kerülhetek ki újra, de végül megérkezett a várva várt levél, hogy mehetek!

Nyolc évi távollét után, 1938-ban, huszonhárom évesen jutottam haza legközelebb, az Eukarisztikus Kongresszusra. Ötszáz volt nevelőszülőt hívtak meg Hollandiából, velük tartottunk húszan a kinnmaradt magyar lányok közül. Megfogadtam a nővéreimnek, hogy két évenként hazalátogatok. Huszonhét év lett belőle . . .

– . . . A hatból kilenc hónap, majd három év lett – tölt egy újabb hosszúra főzött belga kávé Irénke. – Amikor 1937-ben leszálltam Sopronban a vonatról, nem ismerem meg a szüleimet. Alig beszéltem magyarul. Nem kell mondanom, mennyire fáj ez nekik . . . Többé nem mehetsz Belgiumba! – mondták. De a nevelőszüleim annyira megszerettek, annyira kérték, hogy végül vakációkra kiengedtek. Harmincnyolc évben elvégeztem a polgárit, újra kimentem egy utolsó vakációra, és . . . kint maradtam. Kétévente jártam haza, az Eukarisztikus Kongresszus idején úgy volt, most már valóban utoljára megyek vissza Belgiumba. Aztán megismertem a férjemet . . .

– Az első visszafelé tartó gyerekvonattal nagyon olcsón lehetett utazni – forgatja elmerengve a picinyke unicumos poharakat Jolánka, Mme Dubois. – Hazamentem. Nevelőszüleim nagyon féltek, hogy nem jövök vissza. Szerettek, és én is mindent elkövettem, hogy nélkülözhetetlen legyek, sokat dolgoztam az üzletükben. A mama telepakolt egy nagy koffert ruhákkal, élelemmel, volt abban minden. Nagy segítséget jelentett ez az otthoniaknak. Tíznapos, gyönyörű út volt . . . Mondtam a belga nevelőszülőknek, csak figyeljenek: ha gólyát látnak, akkor az már Magyarország . . .

A galambösz, pirospozsgás De Buyst Beke Anna kislányként is komoly támasza volt az otthoniaknak. Miután csitulat honvágya, és a harmadik nevelőszülőtől, a magas rangú paptól már nem kívánczolt el, gyűjteni kezdett. Meg kellett dolgoznia a frankokért. Versmondással, szép leckékkel – és tánccal:

– Sok pénzt köszönhetek annak, hogy anyám – még Csepelen – tanítgatott táncolni, énekelni. Felfedezték itt is, hogy ügyes vagyok, s ha társaság volt, produkáltam magam, mint egy színésznő. Persze, nem ingyen. Keddenként volt a pipatórium összejövetel, havonta pedig a körlevélkiadás a környékbeli papságnak. Ilyenkor sem maradhatott el: „Na, táncolj valamit!” Ugrándoztam, aztán a gyámom kezembe adta az ezüst tálcát, ő adott először, és sosem felejtette el felhívni a többiek figyelmét: többet lehet, kevesebbet nem! Az első évben 450 dollárt küldtem a szüleimnek, amikor pedig hazamentem, mindannyiszor hat-hét bőrönd volt velem. Láttam a nyomort, munkalehetőség nem volt, útban voltam . . . Persze hogy visszavágyódtam a terülj asztalkámhoz.

Tizenhat éves voltam, amikor meghalt a papbácsim. Elmentem szolgálatba, gyerekek mellé. Huszonegy évesen mentem férjhez egy tanáremberhez, ő ma Afrikában él,

a lányom meg Luxemburgba költözött – tömöríti Annuska két mondatba a felnőtté válás óta eltelt éveket. Egyedül éledegl garzonlakásában, éjszakánként módos, segítségre szoruló idős hölgyekre felügyel, és az így keresett „szép pénz” nem kicsiny részét sűrű magyarországi utazásaira fordítja.

– A nevelőszüleimtől mentem férjhez, 1939-ben – gombolyítja újra sorsának fonalát Mme Lambrecht, Horváth Irén. – Két évre rá, huszonnégy évesen özvegyen maradtam. Férjem tüdőgyulladásban meghalt. Visszaköltöztem a nevelőszülőkhöz. 1945-ben kötöttem házasságot mostani férjemmel, aki minisztériumi igazgatóként vonult nyugalmába. Négy gyerekünk van, mindannyian tanultak, szép állást töltenek be. Ez a fiam – mondja az éppen ott vendégeskedő második gyerekről – most családostul Amerikába készül, a cége megbízásából új gyárat alapít . . .

Az antwerpeni Jolán néni, Mme Dubois vállalkozó szellemű leánynak bizonyult. Így meséli:

– Nem akartam folytonosan az üzletet takarítani, árut rakodni, cseléd maradni. Valamit tanulnom kell! Azt vettem a fejembe, hogy legyen ez a fodrászat. Nevelőanyám próbált kijózanítani: fodrász a mi falunkban? Itt csak kontyot láthatsz, itt emberemlékezet óta nem vágta haját! Én azonban kötöttem magam a tervemhez. A mama testvére Antwerpenben élt, ő íratott be egy iskolába. Az utazgatás minden áldott nap négy órába került. Az üzletben kora reggel és késő este végeztem el mindazt, amit máskor egész nap. Aztán elkezdtem otthon frizurákat csinálni. Először a mamának. Az eredmény tetszett mindenkinek. És tudja hogyan van, csak egynek kell elkezdenie, aztán megy utána a többi. Rengeteg pénzt kerestem. És mind egy fillérig odaadtam a nevelőszüleimnek. Hamarosan kiderült, jobban jönnek ki, ha én csak fodrászoló, ők meg segítséget vesznek föl. Két évre rá már kocsit is vettek, azzal fuvarozták az árut a városba. De én is megengedhettem magamnak passziókat, képzelje, lovagoltam! Lányt arrafelé még sohasem láttak lóháton. Hát még nadrágban!

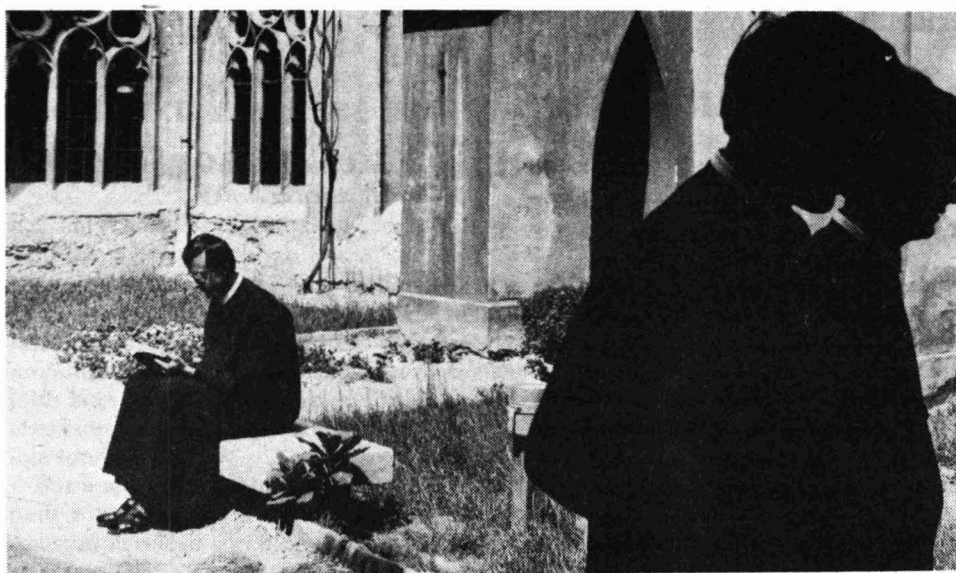
Egyszer hirdettek egy olcsó utat Budapestre. Az utazási irodánál volt egy fiatalember, aki feltűnően készséges volt velem. Személyesen hozott ki a falunkba minden papírt – kérdeztem is tőle, hogy ezt mindenki megteszi-e? Kijött a vonathoz is, olvasnivalót adott az útra. Hát ő lett a férjem, ötven esztendeje . . .

A háború után költöztünk Antwerpenbe. Négy gyereket neveltem, és egy idő után a férjem idős mamája lett az ötödik, akit gondoznom kellett. De én mindig csak a hálát éreztem iránta, mert befogadtak, lányuknak tekintettek, ezt a házat is tőlük kaptuk . . . Mostanában jobbára kézimunkázással telnek a napjaim, rávettek egy kézimunkakör vezetésére, összejárunk vagy tizenöten.

Ilonka néni rotterdami otthonába tanítványok érkeznek. Hórihorgas hollandusok – egyetemisták, egy zenész, egy tanárember, egy kereskedő –, babusgatják a csöpp ősz asszonyt, aki az órakezdésig kis türelmet kér.

– Kíváncsi vagyok, megértene-e valamit beszélgetésünkből – fordul felém –, bár még igencsak kezdők. – Nos, az Eukarisztikus Kongresszus után végleg itt maradtam. A férjem egy nagy kereskedelmi cég tisztviselője volt évtizedeken át, onnan ment nyugdíjba. Mindketten közeleedtünk már a harminchoz, amikor összeházasodtunk. Levélben jegyeztük el egymást. Én akkoriban egy kilencgyerekes családnál nevelősködtem, ő meg Németországban dolgozott, kényszermunkán. 1946 szeptemberében volt az esküvőnk.

A holland különösen gyerekszerető nép, a terhességet örömallapotnak nevezi. Mi is a legnagyobb örömmel fogadtuk a gyerekeket. Negyvenhét évesen szültem meg a legkisebbiket, egy fiút. Szerettem volna, ha gyerekeim jól megtanulnak magyarul, ám sajnos, nem sok siker kísérte próbálkozásaimat. Nagy volt az örömöm, hogy később mégiscsak felébredt néhányukban az érdeklődés anyuka óhazája iránt. A leginkább

egyik lányomban, ő latin–görög–régész szakon végzett, s a magyart választotta melléktantárgyul.

A hat gyerek mellett persze munkát nem vállalhattam. Ahogy felcseperedtek, gondoltam, valami kedvemre való elfoglaltság után nézek. Tudtam róla, hogy a Volks Universitáten ötestés turista nyelvtanfolyamokat tartanak. Mindig is tanárnő szerettem volna lenni, így hát gondoltam egy merészet, és jelentkeztem magyartanárnak. Bíztam benne, hogy öt estén át én is győzöm szóval, bár nem vagyok tanár. Tárt karokkal fogadtak. Ötvenhatban ugyanis háromezer magyar telepedett le Hollandiában, sok a vegyes házasság, és egyre több turista is látogat Magyarországra. Az öt estéből később huszonnégy este lett, majd öt másik városban is indítottam csoportokat. Manapság már évente száznál is több a tanítványom, az eddig eltelt tizennyolc év alatt lehettek vagy ezren-ezerkétszázan. Közben diplomát is szereztem Utrechtben, jóval túl az ötvenen, magyar szakos tanári diplomát. Tanítványaim rengeteget kérdeznek Magyarországról, ezért minden évben otthon töltök pár hetet, a debreceni pedagógustovábbképzőn, aztán a rokonoknál. Próbálok követni a nyelv fejlődését. Úgy érzem magam otthon, anyanyelvi környezetben, mint a kiszáradt növény, mikor újra vizet kap.

*

Így gyúrta, így írta át a sors e négy asszony gyerekkori kalandját új hazában új életté. Picinyke mint a meg nem szólaltatott százakhoz, a hazatért ezrekhez képest. Tán jellemző egyben-másban, sokban tán nem az. Hogy tanúságtétel, az bizonyos. Mindarról, amit a hazai történetírás is elmond a húszas évek nélkülről millióiról, mindarról, amit Európa számon tart a flamand néplélekről. És tanúságtétel még valamiről: a gyökerek erejéről, ami átalthat a csokoládé- és kalácshegyeken. Nyelvért, tájért, barackvirágzásért, Kálmán-melódiáért...

Az IPV kiadásában megjelenő Huszonkét távoli történet című kötetből

Átmenet ideje

„Mert szoros kapu és keskeny út,
amely viszen az életre . . .”

(Máté 7, 14.)

*Hadj mindent magad mögött!
Ruháid hajtsd össze,
felejtsd a sűrű ártéri fűben!
Meztelenül, tárgyak nélkül
lépj a pengekeskeny gátra!*

*Nem házad áll előtted,
se sátrad,
sem kihült tűzhelyed,
a fák közt, a szűk nyíláson túl
szemedbe üres fény lebeg.*

*Nézd a letarolt földet!
Morzsold göröngyeit,
botorkálj át a meddő gödrökön!
Gazverte, régi ösvényeken
vonszoljad vérző lábaid!*

*Nem érsz túlpartra innen,
útvégen
lelsz beroskadt hidat,
forog, kiáltoz gazdátlanul
alvó lény szemhéjad alatt –*

Számunk szerzői

Antoon Vergote, a leuveni Katolikus Egyetem professzora

Balázs István, a Magyar Hírek főszerkesztő-helyettese

Bodnár György irodalomtörténész, az Irodalomtudományi Intézet ig. h.

R. A. Markus történelem professzor, Nottingham

Szebeni András fotóművész, a Nők Lapja főmunkatársa

Monasztikus élet és aszketizmus Szent Ágoston gondolataiban

Az ambiciózus cím ellenére célkitűzésünk szerény: csupán a „De opere monachorum” egyik állítását szeretnénk a következőkben mélyebb vizsgálat alá vetni. A választott szöveg egy olyan fejezet része, melyben Szent Ágoston a könyv legfontosabb mondanivalóját fejtegeti. A következő kérdésre akar felelni: „Mit használ, mennyivel jobb Isten szolgájának – aki a világban végzett munkát elhagyta, hogy a lélek életét élje, Istent szolgálja és a lélek harcát harcolja –, ha ismét dolgoznia kell, mint bármi-fele munkásnak?”

Bár a szerző érvelése ismert, mégis érdemes kiemelni egy rövid szakaszt, ami eddig nem vonta magára a kutatók figyelmét és ennek folytán nélkülözi a kellő kifejtést. Ágoston érvelése során egy szegény emberrel példálózik, aki monasztikus életre tért és ezzel vállalta a szegénységet.

„Ne gondolja ez az ember – mondja Szent Ágoston –, hogy most is azt teszi, amit előzőleg csinált, most, hogy a vágya, amellyel eleddig saját tulajdonát gyarapította, végre megtért a közös élet szeretetére. Többé nem saját magáért dolgozik. Ezúttal azok társaságában él, *quibus est anima una et cor unum is Deum*, azok között, akik nem őriznek meg semmit saját maguk számára, hanem mindent közös tulajdonban tartanak.”

A műben Ágoston idáig a szerzetesi életről vallott felfogását fejtegette. Az idézett kijelentése fokozott figyelmet érdemel. Azt állítja, hogy a két dolog, amit össze lehet tévesztetni, a megtérés előtti és a megtérés utáni fizikai munka teljesen különbözik egymástól. A „*militia Dei*”, Isten szolgálata közbelép és átalakulást eredményez. A szerzetes munkája egészen más, mint amit előzőleg végzett. Az Istenhez egy szívvel, egy lélekkel ragaszkodó közösségben a munka az új összefüggés miatt átalakult.

De kövessük Ágoston szövegét, ahol az apostolokról – akiknek mindenük közös volt – áttér „e világ fejedelmeire”. „E fölötti köztársaság egykori fejedelmeit az írók ékesszólása olyan emberekként magasztalta, akik a nép közjavát a maguk érdekei elé helyezték. Egyikük, a leigázott Afrika meghódítója, nem tudott lányának hozományt adni, ezért a szenátus a közvagyonból utalt ki illendő összeget. Ha ők ilyen példás módon tudtak viselkedni, akkor az égi Jeruzsálem polgárai saját köztársaságuk iránt milyen lélekkel viseltessenek?”

Kár lenne megrekedni az erkölcsi tanulságnál, amit Szent Ágoston Scipio és társai példája nyomán a szerzetes elé állít. Fontosabb az a hasonlóság, amit az idézett rész a 15 évvel később írt „Isten városa” V. könyvének néhány sorával felmutat. „Ezek a nagy rómaiak valóban feláldozták magánérdeküket a közjóért, vagyis az államért és a közvagyonért, ellenálltak a fősvénység kísértésének és szabad lélekkel örködtek a haza javán.”

Ugyanaz a gondolat, nagyjából azonos szavakkal, úgy, ahogy Ágoston 15 évvel korábban Karthago szerzeteseihez beszélt. Hogyan lehet értelmezni a mennyei Városnak ezt az elővételezett képét?

Ágoston az emberiség történetét már hosszú idő óta úgy fogta fel, mint két „*genus*”, két nép, két nemzet, vagy amint véglegesülni fog, két város drámáját. Semmi meglepő nincs abban a szembeállításban, ami itt egyrészt a mennyei Jeruzsálem és polgá-

rai, másrészt Róma és legjobb polgárai között van. Új viszont az, amit Ágoston ösztönösen, habozás nélkül tesz a monasztikus összefüggésben. A monostorról azoknak a fogalmaknak a segítségével ír, amiket majd Isten Városa megrajzolásánál is használni fog.

A donatistákkal az Egyház természetéről és a profán világgal fennálló kapcsolatáról folytatott hosszú vita folyamán Szent Ágoston olyan álláspontra jutott, hogy szakít azzal a nézetel, amely az egyházat a világtól elkülönült, kiválasztott lelki elitnek tartja. Minden más emberi társasághoz hasonlóan az egyházat nem kerüli el a bűn. Az Egyház egyszerre foglalja magába a két várost, Isten Városát és az evilág városát, egyik a másikkal egybevonódik. Szétválasztásukra csak az idők végén kerül sor a fentről jövő által, a maguk igazi mivoltában csak akkor lesznek láthatók. Az egyház állandó sorsa egyfajta feszültség, amely aközött létezik, ami most („*qualis nunc est*”) és aközött, amivé válnia kell („*qualis tunc erit*”). A szerzetesi közösségről ugyanazon szavakkal beszél, amelyeket majd Isten Városának leírásakor fog használni. Ennek alapján azt lehet mondani, hogy Ágoston az egyházban létező sajátos intézményt, a szerzetességet azonosítja az egész Egyház eszkatologikus hivatásával. A szerzetesi hivatás különleges módon kinyilvánítja azt a hivatást, amely az Egyházat arra készíti, hogy tökéletes közösség legyen. Ez azonban csak Isten Városában fog megvalósulni („*qualis tunc erit*”), az időbeli történelmen túl. A monostor az Egyház eszkatologikus valóságának kiváltságos elővételezése. Ez nem valamiféle párhuzamos társadalom, ahová a világból ki lehet menekülni. A monostor arra kapott meghívást, hogy látható formában elővételezze a földön azt a társadalmat, amelyet az Egyház a végső állapotban majd megvalósít, amikor többé már nem „kevert valóság” („*Corpus permixtum*”) lesz, mint most, hanem Isten házává tisztul.

Ágoston nagyon is tisztában volt a bűnnek az emberi társadalomban gyakorolt hatalmával. Az emberek közötti kapcsolat eltorzult, nincs egyetlen emberi közösség sem, amely elkerülné a rendezetlenséget és a belső feszültségeket. A monostor sem mentes ettől az egyetemes emberi adottságtól. Mégis, a szerzetesi közösség áll legközelebb ahhoz a társadalomhoz, amelyben az emberek közötti kapcsolat visszanyeri eredeti teljességét. Az ember szerzetesként azt vállalja, hogy ébren tart egy társadalmi modellt, amely alternatív lehetőséget nyújt az adott társadalom számára. Az emberek a szerzetességben szabad döntés alapján társulnak egymással, hogy közösen felmutassák a páli parancsot: „Ne tartozzatok senkinek, hacsak nem azzal, hogy szeretitek egymást.” Így minden kötelesség-kötelezettség átváltozik szeretetté. A páli teológiának és a szerzetesi hagyománynak ebben a szintézisében Ágoston olyan eszméket közelített egymáshoz, sőt békített össze, amelyekkel az egykori filozófusok a tökéletes társadalmat vázolták fel. A barátság sztoikus eszméje például a szerzetesi eszmében találta meg beteljesedését. Egyik fiatalkori művében Ágoston a következő kérdésről elmélkedett: az emberek miért vágnak együtt élni azzal, akit szeretnek? A válasza ez volt: „így, egyetértésben cselekedve együtt tudják keresni saját lelküket és Istent.” Ez a „szeretet társadalmi funkciója”, amelyet a monostor megvalósít. Ágoston így a monasztikus teológiában a hangsúlyt az askétizmusról az emberi kapcsolatok helyreállítására helyezte. Ennek során a IV. század szerzetesi eszméjének fejlődésében már ott lappangó új irányzatot fogalmazta meg.

A szerzetessé válás tehát többet jelent mint új személyi azonosság elfogadását. A monasztikus hivatásra szóló „*conversio*” megtételekor az ember új társadalmi azonosság lehetőségéről tesz tanúságot. Olyan társadalom képe tűnik fel, amelyet teljesen szabadon társult tagjai azért alkotnak, hogy a szeretet közösségét hozzák létre. Ezt az alázat, és nem a hatalom irányítja, tagjai egyetértésben, egymás kizsákmányolása nélkül élnek. Az ilyen szerzetesi közösségben láthatóvá válnak a szentek társadalmának körvonalai, természetesen olyan mértékben, ahogyan azt a földön elővételezni lehet-

séges. Létezése, ténye a társadalmi lét minden más formáját megkérdőjelezi, minden más formája számára kérdéseket tesz fel. Ez alól a bűnbeesett emberiség társadalmával együtt járó hatalmi struktúrák sem kivételek.

Az aszketizmus kirobbanó sikere a IV–V. században nem magyarázható elégséges módon „az emberi állapot megvetésével és a testtől való irtózással”. E. R. Dodds diagnosztizálta így „a kor egész kultúrájának endémikus betegségét”. A keresztény gondolkodást egész története folyamán szüntelenül kísértette a test iránti ellenszenv és némi filozófiai eredetű nehézkesség. Ez utóbbi akkor jelentkezett, amikor a testi valóságban megjelenő emberi személy egységét akarták kifejezni. Ennek ellenére a keresztények a nemi egyesülést mindig két személy és nem csupán két test egyesülésének tartották. A szüzességet is mindig a teljes személyiségnek Istennel történő egyesüléseként értelmezték. Legutóbb és legvilágosabban Peter Brown fejtette ki, hogy az önmehtagadásra, a szüzességre, átfogó értelemben az aszketizmusra szóló felhívást nem lehet igazán a mélységeiben megismerni, ha azt a „társadalmuktól elidegenedett emberek pszichopatologikus tüneteként akarják értelmezni”. Dodds freudi kifejezésekkel próbált magyarázatot találni, amikor például arról beszélt, hogy a keresztény ember a világgal szemben érzett ellenségességet saját egója ellen fordítja, és benne az ellenségesség introjekciója megy végbe. A valóságban mélységes szakadék van a testet és a világot megvető gnosztikus felfogás és a keresztény aszkézis között, amely egyre inkább a szentlélek templomaként hangsúlyozza a testet. A keresztény ember számára a határvonal a megváltásra rendelt igazi *ego* és a menthetetlen maradék között rajzolódik ki, nem pedig a lélek és a hozzá tartozó test között. Ez a határ a „teljes én” és a bűn által eltorzult világ között húzódik. Az ember ebben a bűntől torzult világban azért harcol, hogy visszanyerje szabadságát. A lemondás, a szüzesség, a szegénység vállalása annyit jelent, mint hitet tenni a szabadság mellett. Ez a szabadság lehetővé teszi, hogy az ember kivonja magát azokból a kötelekekből, amelyek az *egót* megkötözve tartják a nagyon is tökéletlen társadalomban, a házasság, az örökösödési jog, valamint a birtoklás végtelenségig sokasodó formái révén. A keresztény nőknek szánt *Asszonyok tüköre* című írásában Ágoston emlékeztet azokra a kötelezettségekre, amelyeket a feleség elfogadott: „Férjed házassági szerződés által megvásárolt és annyi csomóval kötöttetted meg, ahány tagja van a testnek.” A házasságról történő lemondás és a szüzesség nem a test elutasítását jelenti, hanem átkelés a bűnt a szentségtől elválasztó határvonalon. A szerzetes, amikor megszabadul a társadalmi kötöttségektől és belép a szabad elhatározások alapján létrejött közösségbe, akkor megerősíti azt a lehetőséget, hogy a társadalomba más módon is lehet rendezettséget vinni. Ez a rend nem elvont és ideális lehetőség csupán, hanem konkrét elővételezés a szentek Isten Városában megvalósuló életének, „*qualis tunc erit*”.

A szakemberek ma egyetértenek, hogy Ágoston szerzetességgel kapcsolatos gondolatainak fejlődését a szeretet, a *concordia*, a megosztott javak és a megosztott élet felé való eltolódás jelzi. Egyre inkább a közösségi és nem az aszketikus értékek kerülnek előtérbe. Fontosabb a tökéletes közösség megteremtése, mint az egyéni tökéletesség keresése, ez az ágostoni monasztikus teológia vezéreszméje. A fentebb vázolt szemléletbeni változás szorosan kötődik az aszketizmusnak a IV. század végén bekövetkezett kríziséhez. Sok keresztény – nem csak Jovinianus – nyugtalankodott a közösségekben fellépő megoszlás miatt, ami közönséges halandókra és lelki elitre szakította szét a gyülekezeteket. Maga Ágoston is régóta helytelenítette ezt a folyamatot. Fiatal keresztényként a műveletlen világiakat, de még a félművelt papokat is bizonyos megvetéssel nézte. Amikor pappá szentelték, keservesen megbánta fiatalkori fennhéjázását. A lelkipásztori felelősség megtanította arra az elmélyült közösségtudatra, amely a majdnem írástudatlan, érzéki és babonás hippói keresztények iránt tanúsított oda-

adó gondoskodásban jelentkezett, ugyanis ekkorra már észrevette a lelki elit számára szóló vallás veszélyeit.

Az aszketizmus alapjaiban vált kérdésessé. A IV. század második felében egy egész keresztény nemzedéket segített abban, hogy az egyre gyorsabban és tömegesen kereszténnyé váló világban igazi keresztényként határozzák meg helyüket. Ám Ágoston életének utolsó évtizedeiben, a Jovinianus és Jeromos között kitört keserű konfliktus után a keresztény aszketizmus a manicheista dualizmushoz veszedelmesen közeledik. Magát Ágoston is zavarba ejtette Jeromosnak az aszketizmus érdekében mondott meggondolatlan védőbeszéde. Amikor a karthagói szerzeteseknek írt, már elhatározta, hogy Jeromossal szemben rehabilitálja a házasságot. Ágoston számára hosszabb idő volt szükséges ahhoz, hogy kidolgozza a nemiség, a házasság és a szüzesség új felfogását. Mialatt ennek a teológiának a körvonalai gondolatvilágában kibontakoztak, az igazán keresztény közösségről vallott eszméje is megfogalmazódott. Ebben a fejlődésben a „magánérdek” fogalma rendkívül fontos, mert ez visz megosztottságot a társadalomba és az emberi énbe egyaránt. A gőg, minden bűn archetípusa nem más, mint az önmagába bezárkózott én, ezért eredményezett mindenféle közösségben radikális megosztottságot, akár Istennel, akár másokkal, akár önmagával az emberrel kapcsolatban.

Ágostonnál egyetlen gondolatot nem lehet elkülöníteni szelleme egészének fejlődésétől. Az új irány – az aszketikus értékektől a közösségi értékek felé – a szerzetességről vallott nézetei újraértékelésének az eredménye. Ugyanakkor több is, mert lelki elmélyülésről, gondolatának a teljesség igényével történő újjászervezéséről tanúskodik.

ADORJÁN GYULA

Harlekin

*Szemed óceánjából szomorúság
nő, kis hajóid zátonyra futnak,
felbőszült, rőt kalóz képzeletünkkel
fehér vitorládat szétkasaboljuk.
Fölöttünk állsz, óriás, karmazsinban,
végtelenné tágitott lakkcipőben,
kráter-arcod csöndjével is kivárod:
katedrális ácsolnak szavaidnak.
Magány szögesdrótján a fölfeszített,
hisz szarvakat növesztenek a fák,
a szomjas csillagoknak kos-fejük van.
Várj meg estére az Erdősor úton,
torz, csótányfejű árnyak körbefognak,
segíts, ha kattan a lét vad bilincse.*

ANDREJ TARKOVSKIJ

Áldozathozatal

Az *Áldozathozatal* megfilmesítésének gondolata sokkal korábban született meg, mint a *Nosztalgiaé*. Az első ötletek, feljegyzések, vázlatok, tétova sorok még abba az időbe nyúlnak vissza, mikor a Szovjetunióban éltem. A történet a halálosan beteg Alexander sorsát beszélte volna el, akit a halálos kórból egy boszorkány ágyában eltöltött éjszaka gyógyít meg. Már akkor is, később is, amikor a forgatókönyvvel bajlódtam, állandóan a harmónia, az áldozat, az áldozathozatal gondolata foglalkoztatott; a szeretet-szerелеm és a személyiség „jing”-je és „jang”-ja, mindez létem részévé vált. A Nyugaton szerzett élettapasztalatok aztán még inkább megerősítették, még határozottabbá tették elképzelésemet. Felfogásom a legcsekélyebb mértékben seim változott meg eközben, csak elmélyült és szilárdabb lett. A távlatok, az arányok változtak meg. A film kezdett körvonalazódni, szüntelenül változtatta formáját, anélkül azonban – legalábbis remélem –, hogy alapeszméje, mondanivalója megváltozott volna.

Mi volt az, ami az áldozat nélkül megvalósíthatatlan harmónia – a szeretet-szerелеm kettős függésének témájában megragadott? A kölcsönös szeretet-szerелеm témájáról beszélek. Miért nem hajlandó megérteni senki, hogy a szeretet-szerелеm csak kölcsönös lehet? Másféle szeretet-szerелеm nem létezhet, ha pedig más formát ölt, akkor az már nem szeretet. A szeretet, amelyből hiányzik a teljes odaadás – nem szeretet. Az ilyen szeretet – nyomorék. Engem elsősorban azok az emberek érdekelnek, akik fel tudják áldozni társadalmi helyzetüket, hírnevüket – függetlenül attól, hogy ezt az áldozatot elvekért, az üdvösségükért hozzák-e meg, vagy azért, hogy felebarátjukon segítsenek, netán ezért is, azért is, amazért is egyszerre. Egy ilyen lépésnek az az előfeltétele, hogy teljesen szembehelyezkedjünk a haszonlesés „normális” logikájával; egy ilyen cselekedet ellentmondásban van az anyagelvű világnézettel és anyagi törvényeivel. Gyakran tűnik ostobának és haszontalannak. És mégis – vagy talán éppen ezért –, csak az ilyen cselekedetek hoznak lényegi változásokat az emberek és a történelem sorsának alakulásában. Az az atmoszféra, amelyben ők élnek, az egyszerűség és kivételesség benyomását kelti, mely ellentmond a tapasztalati világ empirikus eredményeinek, s mégis, ettől még nem lesznek kevésbé autentikus emberek. Sőt, azt mondanám – inkább lesznek azok. Ez vitt lépésről lépésre egyre közelebb annak a vágyamnak a megvalósításához, hogy filmet készítsék arról az emberről, aki másoktól függ és éppen ezáltal független, aki szabad és éppen ezáltal nem szabad attól, ami a legfőbb: a szeretettől. És minél nyilvánvalóbb lett számomra, miként nyomja rá bélyegét bolygónk arculatára a materializmus (a Nyugat–Kelet megosztottság lényegtelen); minél gyakrabban ütköztem bele az emberi szenvedésbe, minél gyakrabban találkoztam emberekkel, akiken úrrá lett a pszichózis – ami csak azt mutatta, hogy képtelenek és felkészületlenek annak megértésére, miért vesztette el számukra az élet minden varázsát és értékét, miért vált oly fojtogatóvá számukra az élet –, annál ellenállhatatlanabban fogott el a vágy, hogy ezt a filmet a magam számára legfontosabb filmnek tekintsem.

Korunk embere válaszüthoz érkezett. Vagy továbbra is a vak fogyasztói lét foglya marad, kiszolgáltatva az új technológiák kérlelhetetlen térfoglalásának és az anyagi javak fokozódó felhalmozásának, vagy pedig keresi és megtalálja a lélek felelősségéhez vezető utat, amely az egyén és a társadalom számára a menekvés egyetlen lehetősége. Vagyis az előtt a dilemma előtt áll, hogy visszatérjen-e Istenhez. Ezt a problémát magának az embernek kell megoldania, egyedül ő maga találhat rá a normális lelki élethez vezető útra. (Végtére is ki mondta, hogy a földi élet azért teremtett, hogy boldogok legyünk? S nem valami másért, ami az ember számára fontosabb? Feltéve, hogy a boldogság fogalmának értelmét nem változtatjuk meg, ám ez nem is lehetséges. Ezt próbáld megmagyarázni egy materialistának. Sem Keleten, sem pedig itt, Nyugaton nem fognak megérteni és azon lesznek, hogy kinevessenek. A Távol-Keletre ez nem vonatkozik.)

Eppen a problémának ez a megoldása jelenthet lépést a társadalmi felelősségvállalás felé. Ennek a lépésnek a megtétele az áldozat, azaz az önfeláldozás keresztény eszméje. Bár gyakran látszik úgy, hogy az ember a tőle független megoldás terhéért holmi „objektív törvényekre” hárítja át; melyek mindent megoldanak helyette. Az emberek nagy többségükben nem hajlandók másokért vagy a Legfőbb, a Legnagyobb nevében lemondani önmagukról és megválni saját értékeiktől; inkább hajlandók robottá válni. Kétségtelen, hogy az áldozat, az evangéliumi felebaráti szeretet eszméje nem örvend népszerűségnek; manapság senki sem követel tőlünk önfeláldozást. Ez „idealizmus” lenne vagy haszontalanság. De eddigi tapasztalataink eredményeként saját szemünkkel látjuk, hogyan alakulnak át az emberi kapcsolatok üres viszonylatokká, és – ami mindennél iszonyatosabb – hogyan foszlik szét a menekvés utolsó esélye is: az emberhez méltó lelki-szellemi élethez való visszatérés. A lelki élet helyett manapság az anyagi életet és az anyagi élet úgynevezett értékeit dicsőítik. Hadd hozzak egy szerény példát annak alátámasztására, hogy a materializmus mennyire felbomlasztotta a világot.

Az éhségtől könnyű megszabadulni, ha van pénzünk. De ugyanezen a módon próbálunk megszabadulni lelki bajainktól is. A megmagyarázhatatlan szorongás, a depresszió vagy kétségbeesés jeleit észlelvé, sietünk a pszichiáter vagy – még sebb! – a szexológus szolgálatait igénybe venni; ők helyettesítik számunkra a lelkiatyát, akik – miként mi véljük – könnyűenek lelkünkön és visszabillentik normális állapotába. Megnyugszunk és szabott ár szerint fizetünk. Ha pedig szerelemre van szükségünk, irány a nyilvános ház, és megint készpénzzel egyenlítjük ki a számlát. Közben pedig mindnyájan jól tudjuk, hogy nincs az a pénz, amiért szeretetet vagy lelki nyugalmat kaphatnánk.

Az *Áldozathozatal* – példázat, melyben a lezajló események értelme különféleképp magyarázható. A film első változatának „Boszorkány” volt a címe és – mint már mondtam – arról szólt volna, hogy csodával határos módon meggyógyul egy rákban szenvedő férfi, aki házi orvosától megtudja: halála elkerülhetetlen, napjai meg vannak számlálva. Utolsó napjai egyikén lakásában megszólal a csengő. Alexander kinyitja az ajtót, és ott áll előtte a jós – Ottó, a postás előképe volt ez a filmben –, aki különös, ha ugyan nem abszurd üzenetet ad át neki: menjen el egy boszorkány hírében álló asszonyhoz, aki mágikus képességekkel rendelkezik, töltsön el vele egy éjszakát. A beteg úgy gondolja, nincs más választása; engedelmeskedik, és a gyógyulás isteni kegyelmében részesül. Legnagyobb csodálkozására, házi orvos is megerősíti, hogy meggyógyult. A történet a továbbiakban különös fordulatot vesz: egy borús éjszakán maga a boszorkány jelenik meg Alexander házában, és a férfi boldogan fordít háta csodálatos házában, tekintélyes társadalmi helyzetének, hogy egy szál ócska kabátban kövesse őt...

Az események összességének nemcsak az áldozatkészség példázatát kellett megtestesíteniük, hanem egy ember fizikai megmenekülésének történetét is meg kellett mutatniuk; mert Alexander – akárcsak az 1985-ben Svédországban forgatott film hőse

– meggyógyul, csak ő a szó sokkal átfogóbb értelmében; mert itt a halálos betegségtől való megszabadulás egyben lelki újjászületést is jelent, amely a nő alakjában jut kifejezésre.

Érdekes, hogy amikor a hősök jellemét kialakítottam, pontosabban szólva elkészítettem a forgatókönyv első változatát, minden szereplő éles körvonalakkal állt előttem: cselekedeteik egyre konkrétabbak, egyre tagoltabbak lettek, anélkül, hogy közülük lett volna azokhoz a körülményekhez, melyek között akkor éltem. Ez a folyamat azonban később önálló életre kelt, behatolt az életembe és hatni kezdett rá. Külföldön készült első filmem, a *Nosztalgia* forgatása idején is már állandóan az az érzés kísértett, hogy a *Nosztalgia* hatással lesz az életemre. A forgatókönyv szerint Gorcsakov csak kis időre utazik Olaszországba, a film végén azonban meghal. Más szavakkal: nem azért nem tér vissza Oroszországba, mert nem akar, hanem azért, mert a döntést a Sors hozza meg helyette. Én sem tudtam előre, hogy a forgatás után Olaszországban maradok; én is, akárcsak Gorcsakov, egy Magasabb Akaratnak engedelmessé lettem. Volt itt még egy nagyon szomorú körülmény, amely gondolataimat tovább mélyítette: meghalt Anatolij Szolonyicin, összes korábbi filmem főszerepeinek alakítója, akinek – szándékaim szerint – a *Nosztalgiában* Gorcsakov és az *Áldozathozatalban* Alexander szerepét kellett volna játszania. Abban a betegségben halt meg, amelytől Alexander megmenekült, és amelyben néhány év múlva magam is megbetegedtem.

Mit jelent mindez? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy rettenetes. De aziránt semmi kétségem sincs, hogy a költői kép mindig konkretizálódik, és – akár tetszik, akár nem – hatással lesz az életemre.

Biztos? Ez az, ami hat? Mindenesetre bizonyos, hogy aki ilyen igazság birtokába jut, az nem maradhat tétlen: hisz ezek az igazságok akarata ellenére lettek az övéi, felborították vagy megváltoztatták minden addigi elképzelését a világról, saját sorsáról. Bizonyos értelemben megkettőződik ilyenkor az ember, érzi, hogy felelős a többiekért – eszköz, médium, akinek másokért kell élnie és másokra kell hatnia.

Ebben az értelemben volt igaza Alekszandr Szergejevics Puskinnak, aki úgy gondolta, hogy a költő (márpedig én mindig inkább költőnek, mint filmesnek tartottam magamat) akarata ellenére próféta is. Az előrelátás, a jövőmondás képessége Puskin szerint rettenetes adomány, és ő maga is rettenetesen szenvedett ettől az eleve elrendelt szereptől. Babonásan fogadta a jövőre utaló előjeleket, amelyeknek sorsszerű jelentőséget tulajdonított. Egy versében Puskin a jövőbelátás kínjairól és a költő-próféta küldetésének súlyos terhéről ír. A régen feledésbe merült szavak most újra emlékezetembe idéződtek, és megvilágosító, kinyilatkoztatásszerű jelentőségük lett. Azt gondolom, hogy amikor 1826-ban Puskin papírra vetette az alábbi sorokat, akkor nemcsak az ő keze vezette a tollat, valaki más is jelen volt, ott állt a háta mögött azokban a percekben.

*„Vitt-vitt a sivatagon át
Az Igazság iszonyú vágya,
S hat fény szárnyával egy Szeráf
Egyszerre csak utamat állta.
Halk ujját álomszelíden
Végigvonta szemeimben,
S erejük, mint egy ifjú sasnak,
Lett rögtön, tiszta, hős, hatalmas.
Megérintette fületem,
És fölharsantak az egek:
Fényszült angyalok suhogását
Hallottam, és csillagzenét,*

*Fű növést, tengerfenék
Szörnyek kavarta zuhogását.
S kiszakította nyelvemet,
Mely oly önzően sietett
Társulni minden fecsegésbe,
S vérmocskolt keze az okos
Kígyónak tette be gonosz
Számba fullánkját. Végül érce
Mélyen mellembé hasított,
S a kebel tátongó sebébe,
Még lüktető szívem helyére,
Eleven parazsat dugott . . .*

Némán, élettelen feküdtem,
S az Ūr szava zendült felettem:
»Kelj föl, Próféta, akarom:

Hallj s láss, utad eröm vezesse:
Légy tanum vizen, szárazon,
S lobbants lángot az emberekbe!«

(A próféta. Szabó Lőrinc fordítása)

Az *Áldozathozatal* lényegében korábbi filmjeim folytatása, de ebben a filmben megpróbáltam a dramaturgiai megoldásokra is költői súlyt fektetni. Legutóbbi filmjeim felépítését bizonyos értelemben impresszionisztikusnak lehetne nevezni: minden epizód – kevés kivétellel – a hétköznapi életből van merítve, és ezért teljes egészében eljuthat a nézőkhöz. Utolsó filmem előkészítésekor azonban nem korlátoztam magam arra, hogy saját kikristályosodott tapasztalatom mintáit és a dramaturgia törvényeit követve csupán az egyes epizódok cselekményét dolgozzam ki, hanem megpróbáltam az összes epizódot egységbe fogni, az egész filmet költőileg megkomponálni. Korábbi filmjeimben ennek kisebb jelentőséget tulajdonítottam. Ezért az *Áldozathozatal* szerkezete bonyolultabbá vált, s a költői példázat formáját öltötte. A *Nosztalgia*ból csaknem hiányzik a drámai cselekményfejlődés – kivéve a botrányos jeleneteket Eugeniával, Domenico önkéntes tűzhálalát és Gorcsakov háromszori kísérletét, hogy égő gyertyát vigyen át a medencén –, az *Áldozathozatal*ban viszont a szereplők konfliktusai nemcsak fejlődnek, hanem robbanásig fokozódnak. Mind a *Nosztalgia*ban Domenico, mind az *Áldozat*ban Alexander készek a cselekvésre, és ennek a készségnek a forrása az a képességük, hogy előre megérzik a közelgő változásokat. Már Domenico is magán viseli az áldozatkészség jegyét. Alexandertől csak abban különbözik, hogy az általa hozott áldozatnak nincsen megfogható eredménye.

Alexander örökös depresszióban élő ember. A múltban színész volt. Mindenbe belefáradt: belefáradt a világban zajló változásokba, melyek semmibe veszik őt; belefáradt zilált családi életébe; fájdalmasan észleli az ellenőrizetlenül fejlődő technológiában, az úgynevezett haladásban rejlő veszélyt. Meggyűlölte az üres emberi beszédet és némaságba menekült, hogy így jusson el legalább egy részecskéjéhez az igazságnak. Alexander azáltal biztosítja a néző részvételét az ő áldozatában, hogy megfoghatóvá teszi számára az áldozat értelmét. Remélem azonban, hogy ez nem az a bizonyos „összekacsintó cinkosság”, amellyel ma annyian élnek a filmesek közül, és amely egyike lett a Szovjetunióban, az Egyesült Államokban (következésképp Európában is) a legújabb filmalkotási eljárásoknak; s remélem, hogy az úgynevezett költői filmhez sincs semmi köze, ahol tudatosan tesznek mindent érthetlenné, s maga a rendező is képtelen megmagyarázni, vagy utólag találja ki, mit miért csinált. Az *Áldozathozatal* allegorikus formája megfelel a film eseményeinek, nem igényel kiegészítő magyarázatokat. Tudtam, hogy a film többféleképpen értelmezhető, mindazonáltal tudatosan nem törekedtem a konkrét történet lezárására, hogy megfejtsem vagy következtetéseket vonjak le belőle; ezt átengedtem a nézőnek. A film éppen azért lett ilyen, hogy többféleképpen értelmezhető. Szerintem a néző maga is képes rá, hogy saját megoldást találjon minden összefüggés és ellentmondás magyarázatára.

Alexander imádsággal fordul Istenhez. Ezt követően hátat fordít addigi életének, feléget maga mögött minden hidat, egyetlen utat sem hagy a visszavonulás számára. Elpusztítja otthonát, megválik fiától, akit mérhetetlenül szeret, és némaságba burkolózik, mert a jelen emberének szava végleg értékét veszti számára. A vallásos nézők talán azal fogják magyarázni Alexander viselkedését, hogy kérdésére: mit tegyünk, hogy elkerüljük az atomkatasztrófát? – a válasz: forduljunk Istenhez.

Más nézők, akik hisznek a természetfölötti jelenségekben, talán a találkozást a boszorkánnyal tartják majd a film központi és mindent megmagyarázó jelenetének. S bizonyára akadnak olyanok is, akik számára mindaz, ami a filmben történik, nem

egyéb egy megzavarodott agyú különc fantáziájának termékénél – hiszen a valóságban nem létezik semmiféle atomháború.

A filmben bemutatott valóság azonban lényegesen különbözik mindezekről az elképzelésektől. A film nyitójelenete – a faültetés – és zárójelenete – a kiszáradt fa öntözése – számomra a Hit jelképe; ez az a két sarkalatos pont, amely között az események egyre jobban felgyorsulva kibontakoznak. A film végén nemcsak Alexander igazsága győz. A doktor, mikor először megjelenik, egészségtől kicsattanó, együgyű fickó benyomását kelti a nézőben, aki rabszolgaként hűséges Alexander családjához; ám az utolsó jelenetekre olyan fokú átváltozáson megy keresztül, hogy képessé válik a családban uralkodó gyilkos légkör érzékelésére és megértésére. Nemcsak arra képes, hogy megfogalmazza saját véleményét, hanem arra is, hogy fellázadjon az ellen, ami gyűlöletessé vált számára, és elhatározza: kivándorol Ausztráliába.

Adelaide alighanem az egész film legdrámaibb alakja. Ez az asszony öntudatlanul fojt meg mindent, ami a legcsekélyebb mértékben is egyéni, mindent, ami tekintélyével szembehelyezkedik. A szó szoros értelmében mindenkit elnyom, beleértve saját férjét is, még ha ezt nem akarja is. Adelaide csaknem képtelen arra, hogy józanul gondolkodjék. Maga is szenved belső sivárságától, ugyanakkor éppen ebből a szenvedésből meríti azt a romboló erőt, amely ellenőrizhetetlen, mint a láncreakció. Ő az egyik oka Alexander tragédiájának. Érdeklődése az emberek iránt fordítottan arányos agresszív ösztöneivel, szenvedélyes törekvésével az önérvényesítésre.

Adelaide ellenpólusa Maria, Alexanderék szerény, visszahúzódnó, önmagában mindig bizonytalan szolgálónője. A film elején teljesen elképzelhetetlen, hogy közelebbi kapcsolat alakulhat ki közte és a ház ura között, túlságosan nagy a társadalmi helyzetük közötti különbség. Egy éjszaka azonban mégis egymásra találnak, és ez után az éjszaka után természetesen Alexander már nem tud úgy élni, mint azelőtt. A katasztrófa fenyegető közelségében úgy fogadja ennek az egyszerű asszonynak a szerelmét, mint isteni adományt, mint egész addigi sorsának beteljesülését. A csoda, amelynek hatókörében találta magát, Alexandert átváltozásra készíti.

Nagyon nehéz volt megfelelő színészeket találni a filmnek mind a nyolc szerepére, de azt hiszem, hogy végül is a lehető legjobban állt össze a színészi gárda. A színészek teljesen azonosultak a hősökkel és a hősök cselekedeteivel.

A forgatások alatt sem technikai, sem egyéb problémánk nem volt. A munka utolsó fázisában azonban volt egy pillanat, amikor közös erőfeszítésünk addigi eredményének nagy része veszélybe került, és mindnyájan kétségbeestünk. Akkor történt ez, amikor a filmben felépített ház már lángba borult, és szemünk láttára porig égett, anélkül, hogy akár elolthattuk volna, akár teljesen lefilmezhettük volna a tüzet. Négy hónap kemény és költséges munkája bizonyult hiábavalónak. Hiszen ezzel a film legfontosabb díszlete veszett oda! De néhány nap múlva egy ugyanolyan ház állt a leégett helyén, a régi hasonmása; mindössze pár nap alatt építették meg, ami megmutatta, mire képesek az emberek, ha valamiben hisznek. Sőt, nemcsak az emberek, még a producerek is, ezek az „emberfölötti” emberek. De az irtózatossá váló feszültség alól a jelenet újraforgatása alatt sem szabadultunk fel, mindaddig, amíg ki nem kapcsolták mindkét kamerát – az egyiket a segédoperatőr, a másikat a félelemtől remegő kézzel Sven Nykvist, a világosítás zseniális mestere. Csak ekkor oldódott ki a feszültség belőlünk. Szinte mindannyian sírtunk, akár a gyerekek. Ölegettük egymást, és én éreztem, milyen szoros, milyen erős szálak tartják össze stábunkat. Lehet, hogy a filmben vannak jelenetek – például a fantasztikus jelenetek vagy a kiszáradt fa körül játszódók –, amelyek lélektanilag bizonyos értelemben fontosabbak, mint az, amelyben Alexander felgyújtja saját házát, hogy súlyos fogadalmának eleget tegyen. Én azonban kezdettől fogva annak az embernek – az első pillantásra talán esztelen – viselkedésére szerettem volna a néző érzéseit összpontosítani, aki számára minden

bűnös, ami nem elengedhetetlen az élethez, ami az élet szempontjából nem jelent lelki értéket. Alexander új életére gondolok, arra az életre, amely a tudatában eltorzult idő szférájában zajlik. Ez az oka, hogy a filmben olyan sokáig tart a ház leégésének jelenete. Ilyen hosszú beállítás talán még nem volt a film történetében, de mint már mondtam, erre szükség volt.

„Kezdetben volt a szó, te meg hallgatsz itt, mint egy csuka” – mondja a film elején fiának Alexander. A fiú, aki éppen torokműtéten esett át, kénytelen némán meghallgatni a kiszáradt fa legendáját, melyet apja mesél el neki. Később azonban, az atomkatasztrófa rettenetes hírülvétele után maga Alexander tesz némasági fogadalmat: „Néma leszek, soha senkivel nem váltok egyetlen szót sem, szakítok mindennel, ami eddigi életemhez köt.” Mind a borzalmas, mind az örvendetes következmények okai abban rejlenek, hogy Alexander kérése Istennél meghallgatásra talált. Borzalmasnak tűnhet az, hogy fogadalmához hűen Alexander végleg szakít a világgal, amelynek törvényei szerint mindaddig élt. Ezzel nemcsak családját veszíti el, hanem a legparányibb lehetőségét is annak, hogy az erkölcsi normákat elfogadja, ami környezete szemében a legborzalmasabb. Függetlenül ettől, helyesebben éppen ezért, számomra Alexander Isten kiválasztottja. Olyan ember, aki érzi a szakadék felé rohanó modern társadalom mechanizmusaiban rejlő romboló erő veszélyét. S az emberiség megmentése érdekében le kell rántania a modern világ álarcát.

Isten kiszemeltjei és küldöttei bizonyos fokig a filmben játszódó események más szereplői is. Ottó, a postás, aki megmagyarázhatatlan, titokzatos eseményeket gyűjtöget. Senki nem tudja, hová való, honnan jött, hogyan és mikor tűnt fel a kis településen, s valóban egész gyűjteménye van megmagyarázhatatlan tényekből. Számára, ahogy Alexander fia és Mária számára is, a világ teli van felfoghatatlan csodákkal; egy képzelt s nem a reális világ lakói ők. Sem a tapasztalás, sem a gyakorlatiasság embereire nem hasonlítanak: a kézzelfoghatóban nem hisznek, de ami képzeletükben megjelenik, az számukra igaz. Olyan képességekkel rendelkeznek, amelyekkel a régi Oroszországban a félkegyelműeket, a szent bolondokat ruházták fel. E szent bolondok nem csupán megjelenésükkel, zarándok-külsejükkel, koldusrongyaikkal hatottak a „normális” módon élő emberekre; jóslataik, sok esetben áldozathozataluk is ellentmondott az egész fennálló világ érthető és törvényesített rendjének.

Napjainkban a civilizált emberiség nagy többségében nem vallásos, életfelfogása teljességgel pozitívista. Korunk emberéből kihuny a képesség, hogy váratlan, elképzelhetetlen eseményekbe vesse reményét, amelyek a „normális” logikával ellentétesek; még kevésbé képes elfogadni – akár csak gondolatban is – a csodát, és hinni a csoda varázslatos erejében. A lelki sivárság, amely mindebből következik, már önmagában gondolkodásra, megállásra készítet. Magának az embernek kellene megértenie, hogy sorsa nem mérhető emberi mértékkel, hogy sorsa a Teremtő kezében van, és az Ő akaratára kell hagyatkoznia.

Sajnos, korunkban a producerek többsége egyáltalán nem a szerzői filmek támogatója, úgy tekint a filmre, mint pénzcsinálási lehetőségre, nem pedig mint művészetre, a celluloidszalagból közönséges árut csinálva.

Az Áldozathozatal ebben az értelemben is teljes elfordulás attól, amivel a kommersz filmgyártás foglalkozik. Filmem nem arra vállalkozik, hogy a modern gondolkodás vagy életvitel egyedi jelenségeit igazolja vagy rombolja le; elsősorban arra törekedtem, hogy megfogalmazzam és lecsupasztssam létezésünk lényegi kérdéseit, és a nézőt visszavessem létezésünk betemetett, elapadt forrásaihoz. A filmek, a vizuális metaforák legalább olyan jók erre, mint a szavak; különösen egy olyan korban, amikor a szó elveszítette titokzatosságát és varázserejét, mikor a beszéd üres fecsegéssé változott, amikor az emberi szó – mint Alexander véli – többé már nem jelent

semmit. Fuldoklunk az információk bőségétől, miközben a legfontosabb üzenetek, melyek segítenének megváltoztatni életünket, el sem jutnak tudatunkig.

Világunk kettéesett: a jó és a rossz világára. A lelkiesség és a praktikum világára. Emberi világunk az anyagi világ törvényei szerint van megkonstruálva, modellálva; mint-hogy az ember a holt matéria formáját követve alakította ki a maga társadalmát. A holt természet törvényeit vitte át saját magára. Ezért nem hisz a Szellemben, ezért fordul el Istentől. Mert már csak kenyérrrel él. Hogyan is pillanthatná meg a Szellemet, a Csodát, az Istent, ha az ő nézőpontjából ezek szükségtelenek. Ám ott, ahol hiányukban a tiszta empíria uralkodik, időről időre csodák keletkeznek: ez a fizika. S korunk fizikusainak túlnyomó többsége, mint ismeretes, valamiért istenhívő. Egyszer a megboldogult Lev Landau szovjet fizikussal beszélgettem erről.

A történet színhelye: Krím, tengerpart, kavicsok.

Én: – Végül is maga szerint létezik Isten vagy nem?

(Három perc szünet.)

Landau (tehetetlenül rám függesztve tekintetét):

– Azt gondolom, hogy igen.

Amikor ez történt, én csak egy ismeretlen, napbarnította fiúcska voltam – a neves költő, Arsenyij Tarkovszkij fia. Egyszóval senki. Valakinek a fia.

Landaut akkor láttam életemben először és utoljára. Véletlen találkozás volt és egyszeri. Kizárólag ez a magyarázata a Nobel-díjas tudós őszinteségének.

Van-e remény arra, hogy az apokaliptikus csönd közeledtének minden előjele ellenére, melyről nyilvánvaló tények tanúskodnak, az emberiség fennmarad? Talán az éltető nedveitől megfosztott öreg fa kitartásának legendája adhat választ erre a kérdésre. Alkotói pályám eddigi legfontosabb filmjének ez a legenda az alapja. A legenda egy szerzetesről szól, aki lépésről lépésre, egyik vödörrel a másik után hordja fel a vizet a hegyre, hogy a kiszáradt fát öntözze. A kétség szikrája nélkül hiszi, hogy ezt kell tennie, egyetlen pillanatra sem hagyja el a hit, a csodatévő hit, melyet a Teremtőbe vet. Ezért adatik meg neki a Csoda: egy reggel a fa ágaiba élet költözik, frissen hajtott lombok borítják őket. De vajon csoda ez? – Ez az igazság!

Moszkva–San Gregorio–Paris

? 1986

Szilágyi Ákos fordítása

Következő számunkból

Rózsa Huba: A papi hagyomány

Dobszay László: A zsolozsma tegnap és ma

Novella Lovass Gyula hagyatékából

Fráter Zoltán: „Akarsz-e fényt?” (A posztumusz Áprily)

László Gyula: Michelangelo Mózes

Beszélgetés Dercsényi Dezsővel

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Anadad Eldánnal

– *Tel Avivban vagyunk. Szikár, magas férfi, rövid nadrágban, tarka mintás pólóban. Barnára cserzett arc, tele nevető ráncokkal. Anadad Eldán ül velem szemben. Költő a sivatagból, születésre európai.*

– De újjászületten szentföldi. Sőt vallom, hogy ez az egyetlen gyökerem. Ami Lengyelország volt számomra, az már régen teljesen elmosódott. Hiszen 1930-ban hat éves voltam, amikor szüleimmal együtt az ötödik vagy hatodik alia-hullámmal kivándoroltunk. Érdekes, nagyszüleim, akik nagyon vallásosak voltak, ellenezték a visszatérést. Négy év múlva jöttek ki utánunk. Őket nem vették fel a kibucba, éppen vallási nézeteik miatt. Csodálatos megértéssel fogadták el az új nemzedéknek ezt az állásfoglalását: „Izrael népe: Isten népe. Istennel küzd, és Isten vele. Beleficamodik a csípője, mint Jákobnak, de kegyelmet talál, mert erősnek bizonyult. Keménynyakú nép, akit Isten haragjában elpusztítana, azonban adott neki egy Mózeset, akivel szemtől szembe beszél, mint ember a barátjával.”

„... de Izrael háza föllázadt ellenem a pusztában, nem igazodtak törvényeimhez, elvetették parancsaimat, amelyeket meg kell tartania annak, aki élni akar.” Isten azonban hűséges, nem zúdíttja népére haragját és nem pusztítja ki. Kivezeti a pusztába, hogy ott szívére beszéljen és magához édesgesse, mint ez Ozeásnál olvasható, s ahogy valójában történik évezredek óta. Nagyon szép gondolatuk volt: az ember és az Isten a pusztában mindig együtt van. Akár beismeri, akár tagadja, csupán önmagában bízik. A munka, amit végez a szentföld megtermékenyítéséért, Koocke rabbi szerint, aki ezt a húszas-harmincas években megfogalmazta, önmagában is vallás, addig is, míg az ember rádöbben, hogy Isten nélkül semmi és senki. Nagyszüleim hittek abban, hogy az Ezékiel által adott ígéret megvalósulóban: „Kivezérellek benneteket a népek közül, összegyűjtelek minden országból, és visszaviszlek saját földetekre.”

Hazatérőben és megtérőben. Megfenyítve, de meg nem semmisítve. Művelve a pusztát, földjére elvezetve a vizet, az ember „lelke is olyan lesz, mint az öntözött kert”.

A Biblia ismeretét és szeretetét tőlük tanultam.

– *Milyen érzés „lapozgatni” az élő Szent Könyvekben?*

– Igen találó a kérdés, mert itt a „helyszínen” sokszor rá kell döbbernem, hogy most éppen velem ismétlődik meg valami a leírtakból. Gyermekként még nehezebben türtem a szomjúságot. Hágár és Izmael története jutott ilyenkor az eszembe. Sára kérésére Ábrahám egy kenyérrrel és egy tömlő vízzel útnak indította a szolgát és tizenhárom év körüli fiát, az Izsák elválasztása napját követő reggelen. Beerseba pusztájában bolyongtak. A nap tűzött, enni-innivalójuk elfogyott. Anyja egy bokor alá ültette a gyermeket, maga pedig szemben vele telepedett le, jóval messzebb, mert nem akarta nézni haldoklását. Isten azonban a gyermek sírására elküldte angyalát és forrást mutatott a szomjazónak. Gyermekkoromban nem tudom, az angyalt vagy a forrást kerestem-e inkább, sivatagi csavargásaim, tévelygéseim közben. Akkoriban a 460 méter magas Gilboa-hegy lábánál laktunk. Itt győzték le a filiszteusok Izrael fiait.

Saul és fia, Jonatán kardjába dőlt. Mivel még volt azonban benne élet, megkért egy arra tévedt amalekitát, adja meg neki a kegyelemdőfést. Ez a szerencsétlen azután a király koronáját és karperecét elhozta Dávidnak, s elmesélte, hogy mi történt. Leszúrták, mert kezét emelt Isten fölkejtjére. Az a Dávid pedig, aki bujdosó volt Saul miatt, bár kétszer is megölhette volna, siratóénekeiben átkot mond:

*„Gilboa hegyei, se harmat, se eső ne
öntözzön benneteket,
hítségő földeteket.”*

Hát bizony kopár is ez a vidék.

Általában a keleti oldalak mindig szárazabbak, mint a nyugatiak, a déliek, mint az északiak.

Sokat sétáltunk a Jordán partján. Keleti, délkeleti irányban a sivatag. Nyugat felé pedig Jezrael völgye a virágzás, a termékenység megtestesítője. Isten vet – ahogy a neve mondja. A körülbelül 32 kilométerszer 10 kilométeres, majdnem téglalap alakú területet minden oldalán hegyek veszik körül, közöttük lévő völgykapukkal. A Jordán felé lejtő délkeleti rész Bet-San. Ahogyan a Talmudban olvasható, a Paradicsom kapuja. Ide függesztették ki a filiszteusok Saul holttestét. Katonái visszahozták, fiai testével együtt elégették és Jabesben temették el.

Mondhatnánk, hogy ősi csatatér volt a Jezrael síksága. Gedeon az Úr parancsára Harod forrásához vezette seregét. Csak azt a háromszáz harcost vitte tovább, aki nem mint a kutya, nyelvével lefetyelte a vizet, de fegyelmezetten kezével emelte szájjához, és úgy oltotta szomját, nem pedig térdre esve. Ezzel a maroknyi csapattal győzte le ellenségét, a madianitákat, hogy ne maguknak, de Istennek tulajdonítsák a diadalt.

Itt esett el az Úr szemében kedves Jozija király is, aki „Dávidnak útján járt, de nem tért le róla soha se jobbra, se balra”.

– *Ha jól tudom, a Gilboa mellett északra van Sunem hegység is . . .*

– Gondolom, Elizeus prófétáról szeretne kérdezni. De megelőzőm. Az asszonyról beszélek inkább. Sohase gondoltam erre, de ha már úgy adódott, hogy felemltettem Hágárt mint édesanyját, most hirtelen valami éles kontraszt bukkan fel bennem ketőjük anyaságában. A passzív és az aktív szeretet. Izmael él. Ennek az asszonnak kisfia édesanyja ölében halt meg. A gyermek, aki Elizeuson keresztül Isten ajándéka. Hiszen ők bizony öregecske férjével már rég nem reménykedtek. A próféta azonban meg akarta hálálni vendégszeretetüket, az ételt és italt, a neki épített kis szobát, ahol imádkozhatott, megpihenhetett szolgájával, a szemfüles Géházival együtt. „Isten embere, ne ámítsd szolgálódat!” – kérte a prófétát, aki azt ígérte, egy év múlva fiút fog ölelni. Most azonban cselekedni akar. Bele volt nyugodva a gyermektelenségbe, de újra nem nyugszik bele. Természetes, hiszen már megismerte a boldogságot. Nem, ezt a keserűséget nem tudja elfogadni. A gyermeket a próféta ágyára fekteti. Férjétől egy szamarat és egy szolgálót kér, hogy siethessen a Karmelre, Elizeushoz. Nem magyaráz, csak indul. Talán Illésre gondol, aki prófétai szellemét Elizeusra hagyta, hogy folytatódjék Isten műve. Ha ő visszaadta a sareptai özvegy fiát, neki is segíteni fog a próféta. Teljesen elszánt és igen erősen hisz. Kell hogy segítsen, tud segíteni, fog segíteni. Nem temetésre akar készülni, de ünneplésre. Ez a nagy hite a lehetetlen valóságában kapja meg jutalmát, az életre keltett kisfiúban. Mert Isten az Egy. Az igen és a nem, az élet és a halál, az állandóság és a megsemmisülés; az ellentétek egyensúlya és az ellentmondások harmóniája. De hát meg lehet-e érteni az élet és a halál, a fehér

és a fekete, az igen és a nem azonosságát...? Különleges, kivételezett pillanatokban. A döbbenet villámfényénél. Azt hiszem. Talán este hétkor...

– *Nem délután ötkor?*

– Ennek örülök, hogy a Lorca-versre asszociál, de nem számította bele a zónaidő-eltolódást. Szóval, a kibuc kapuit este hétkor zárják. Feleségem, aki akkorában nemrégén szült, indult szoptatni. Ekkor jött a hír... a halálhír. Megölték a barátunkat. Elkészált tehenet ment keresni, és halva találták a sivatagban. Kisfia együtt járt iskolába a mi nagyobbik gyermekünkkel, mi pedig szintén együtt dolgoztunk a tehénistállóban. Életével fizetett az eltévedettért. Mi sem tudtuk felfogni, hogy nincs többé, nemhogy a gyermeke... Párhetes kisfiam fel-felcsuklik még az anyja keblén az alábbhagyott zokogástól. Szuszogva kortyol, az arcán lecsorduló tejcsoppet beissza kis inge... Barátom véré a homok... Két kép. Élet és halál. Versciklus lett belőle.

– *Mintha az áldozat kérdése is felvetődne...*

– Nem is egyszerű a kérdés. Az emberi kapcsolatokban megszokott, hogy az egészen nagy dolgok eléréseért áldozatot kell hozni. A parányi kis pontember szétnézve maga körül, felismerve tehetetlenségét, kiszolgáltatottságát, áldozni akar a nála nagyobbak. Valahol itt kezdődött a bálványimádás.

Járt-e a Muhrakán?

– *Igen, láttam a próféta szobrát, kezében karddal, és a kápolnában a tizenkét faragatlan kőből készült, Izrael törzseinek egységét szimbolizáló Illés-oltárt.*

– Érdekes, én, a nem vallásos harmadik generáció, megint meghajlok a hit előtt. Gondoljon csak bele, Illés egyedül van, de Baálnak négyszázötven prófétája van. Két bikát választanak ki és készítenek elő áldozatként. Az az Isten, aki elemésztve az áldozatot, tüzzel válaszol, az tanúságot tesz önmagáról, és ő az Egy.

Elijahu (Jahve az én Istenem) naphosszat vár, sőt csúfolja is a hatalmas többségben lévő ellenfelet, hisz az erős Istenben, aki a barátja, aki beszél vele, mint Mózes-sel. Mégis, gondoljon csak bele, mi van, ha most mégsem válaszol... Négy korsó vizet öntet az elkészített áldozatra... Még egyszer, és még egyszer... A víz körül folyja az oltárt, megtölti az árkot... Hosszú nap lehetett. Mi járhatott ezében egész nap, vagy csak imádkozott?! Megremegett-e a hangja, mikor szólította Istenét: „Uram, Ábrahám, Izsák és Izrael Istene! Nyilvánítsd ki a mai napon, hogy te vagy az Isten Izraelben, én a te szolgád vagyok, s ezeket mind a te szavadra teszem! Hallgass meg, Uram, hallgass meg! Engedd, hogy ez a nép fölismerje: te az Úr vagy, az Isten, te téríted meg a szívet.” Mózes Istene vizet fakasztott a sziklából. Illésé tüzet hullatott alá, megemésztve az áldozatot, a máglyát, de még az árokban levő vizet is. A költő elmeditálhat azon, mi van akkor, ha nincs válasz, ha nincs víz, ha nincs tűz. Ha a feldühödött nép széttepi jötevőjét. Mit érzett Mózes? Nem vegyült-e legalább két keserű könnycseppje a forrás vizébe? A forráséba, melynek születésében akkor talán maga se hitt. Lehet egy kő, melyet csak botjával kell érintenie, és felfakad, és ömlik, és felüdít mindenkit a víz. Van-e olyan víz, van-e annyi víz, mely lemossa az emberi kicsinyhitűséget?

Vagy ha a „törvényért lángolót”, a tűz prófétáját nézem tovább, hol találok rá újra?! A pusztában, egy borókabokor alatt, amint éppen a halált kívánja: „Most már elég, Uram! Vedd magadhoz lelkemet! Én sem vagyok külön atyáimnál.” A pusztában. Menekülve, elhagyatva. De nicsak, megint jön Isten angyala. Sült cipót hoz és korsó vizet.

Erő kell a pusztai vándorláshoz. Hosszú az út az Isten hegyéig. A találkozóra Isten hív, erőt is Ő ad hozzá nap nap után negyven évig, negyven hónapig, negyven napig – kinek mennyi kell, hogy megtisztuljon, megigazuljon, és megacélozódjon a maga

pusztájában. Talán van itt még egy tanulság. Isten nincs a szélviharban, a földrengésben, a tűzben, de ott van az enyhe szellőben. A sivatagban élek, az esti szellőben vagy a hajnali fuvalatban kinyitom az ablakom. Isten hegyét látom . . .

– Isten hegyét, mely egyedül magasodik ki a pusztából . . . Elég-e vajon csak látni? Elzarándokolt-e hozzá?

– Érzem a kérdés szimbolikáját, de hadd ne arra válaszoljak. Inkább egy megtörtént élményemet mesélem el. Jól kapcsolódik beszélgetésünk előző részeihez.

Egy alkalommal a Sinai sivatagban kirándultunk. Mi is elérkeztünk arra a helyre, amit a Bibliában Mara-nak, keserűnek neveznek. A szomjas nép a pusztában itt találta az ihatatlanul keserű vizet. Az Úr mutatott Mózesnek egy fadarabot, azt a vízbe dobva ihatóvá, édessé vált. Mi csupán egy beduinval találkoztunk. Kérdeztük, lehet-e valamerre vizet találni ezen a tájon. Hallgatagon csak egy irányt mutatott: Arra. Autóval voltunk. Ez sem sokkal könnyebb a sivatagban, mint a gyaloglás. Kipörgött a kerek, belesüppedtünk a homokba. Kiástuk a kocsit, toltuk, de néha bele is tudtunk ülni. Ránkesteledett. Besötétedett. Mit volt mit tenni, elhatároztuk, itt fogunk aludni. Lefekvéshez készülődtünk. Ketten közülünk merészebbek voltak, vagy talán csak szomjasabbak, s elindultak a beduin mutatta irányba. Egyszer csak kiabálnak: Vízcsobogás . . . Vízcsobogás! . . . Abbahagytuk a hálósákok bontogatását, szaladtunk a koromsötét éjszakában. Talán nem is bíztunk benne, hogy valóban forrást találunk. Annyira szomjasak voltunk, hogy akár hallucináció is lehetett a víz zenéje. De nem. Egyikünk valóban rátalált, s nem győztük szomjunkat oltani. Megszépült az egész éjszaka, még az álmaink is. Korán reggel felkeltünk, s lám csak, rengeteg pálmafa és nagyon sok víz vesz körül. Szinte az édenkertben ébredtünk. Egyikünk felnyitotta a Bibliát és hangosan olvasta: „Ezután Elimbe érkeztek. Ott tizenkét forrás volt és hetven pálmafa. Itt táboroztak le a víz mellett.” A sivatagban aludtunk el, s a Bibliában ébredtünk fel. Megtapasztaltuk, hogy nekünk szól Isten: „Ne félj! Én megsegítelek”, mert „barátomnak, Ábrahámnak ivadéka” vagy.

– Beszélgetésünk eddig is a hit körül kanyargott akarva-akaratlan. Mi lenne, ha most a próbára tett Ábrahám történetének kapcsán beszélnének a – hogy is fogalmazta egyszer? – „lehetetlenség valóságáról”?

– Évezredek teltek el azóta, hogy Ábrahám vette fiát és elindult vele a Mórija hegyére. Mégis mindez röpké pillanatnak számít, ha arra gondolunk, meddig jutott el az ember ezeknek a napoknak a megértésében. A művész és a magánember egyaránt. Nem hiszem, hogy valaki is élt volna vagy élne ma a Földön, aki a történetet olvasva, hallva ne állna meg döbbenetben, és ne gondolná, sőt élné át újra meg újra magában egyszer mint Ábrahám, majd mint Izsák, illetve Sára.

– Gondolt-e arra, hogy Ábrahám is kételkedett?

– Azt hiszem, Ábrahám kételkedésének szülötte Izmael. Az ember, mikor az asszonyra hallgat . . . Ádám Évára . . . Ábrahám Sárára. A Megígért „testéből származó” örökös késik. Istent nem sürgethetik, sürgetik az eseményeket. Azután megpróbálják ezt „jóvá tenni”, valljuk be, még nagyobb rosszal. Vajon nem ennek a kételkedésnek az újra próbálása, hogy a „népek sokaságának atyja” „egyetlenjével” útnak kell induljon, hogy fölládozza őt, a „megvalósult képtelenséget”? Izsák neve is annyit jelent, hogy ő nevet, mert bizony Sára nevetett azon, hogy neki még gyermeke születhet. Lehet, hogy most Isten nevet, és gúnyt űz szolgájából . . .?! Az öreg Ábrahám beleöregedett. Mint az az apa, aki férjhez adja a lányát *Áldozat* című versemben. Kis, mindennapos áldozat, kisémbereké való. Mégis milyen nehéz, ha odajutunk . . .

– Minden ember vagy inkább minden költő ilyen jól ismeri a Szentföldet és a Szentírást Izraelben?

– Nem hiszem. Személyes szerencsém, hogy jóval előbb ismertem és szerettem mind a kettőt, mint ahogy verset kezdtem írni. Sőt, talán hogy költő lettem, az e két dolognak a szintézise:

*„Íme kévéket kötünk
tánc bizsereg a testekben.
Minden kéve lábon áll már
csak az enyém vár szétesetten.
Ezért teremtett nékem cserébe
álom-királyságot az Isten.”*

(Jákov Gát fordítása)

– Anadad, kedves... Te álmodsz engem, vagy én téged, vagy mindketten, hogy itt a Szentföldön vagyunk? Engedje meg ezt a játékos kérdést egy magyar költő, Szabó Lőrinc egyik verse alapján.

– Ha a „benszülött” álmodik, hogyan álmodhatna a vendég. Most éppen azt, hogy fölnyitott egy szabárt, egy kaktuszt...

– Láttam, sőt ettem is ebből a kívülről szúros, de belül finom édes gyümölcséből a kaktusznak...

– Nahát, így hívják a benszülötteket nálunk. Ilyenek vagyunk, de lehet-e másfajta egy sivatagi ember?

A nagyszüleim... Furcsa, de megint ők jutnak eszembe. Ha hallgattak bennünket, azt hiszem, most boldogok.

Dobos Marianne

ANADAD ELDÁN

Áldozat

Magasságokból hívta a hang
mélységekből felelt:
engem
fogadj fiadnak
egyetlenednek
akit szerettél.

És fölkelte és megnyergelte szívét.
Redők vésődtek szája köré
s kezeit vitte.

Mikor fia szólt utána:
apa, térj vissza
még látta egyre távolodóban
a meztelen vakító testet
mint lángoló kést
s a fák koronájában felcsapó tüzet
míg leroskadt

meghajszolt apa
ki megvénült álmában.

(Jákov Gát fordítása)

Talpig nehéz húségben?

A „hütlén kutya” aligha számíthat rokonszenvre, ám a „húséges eb” sem sokkal többre. Ma már a „húségjutalom” eléggé vegyes érzelmeket kelt bennünk, hiszen nemegyszer azok a kollégák kapják, akik „csak vannak”, akik azért maradtak a cégnél, mert máshol nem keltek el, mert megüledtek, beleszürkültek környezetükbe. Persze azért még beszélünk „hú barátról”, „klubhúségről”, „húséges hitvesről”, „egyházhúségről”, de egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés, mekkora erény a húség, meddig erény a húség. Még a mi köreinkben is:

– Már a „hú barát” is kikezdhető, mert a „hú barát” falaz a másiknak, elnézi hibáját, s nemcsak a jóban, hanem a rosszban is vele van, egymást rántják bele a rosszba.

– A húségesnek mondott emberek nagy része csak engedelmes, a parancsot teljesíti. Van egy rémálom: nemcsak a borzalmas tetteket elkövetők mondják majd a végelszámolásnál, hogy „parancsra tettem”, hanem ugyanezt mondják a jók közül is sokan.

– Kétségteljesen van bolond húség és vak engedelmisség.

– Nem mindegy, kihez vagy mihez leszek hú, kinek vagy minek engedelmeskedem.

– Legelőször is önmagunkhoz legyünk hűek, igaz?

– Itt van mindjárt a bökkenő! Bűnös vagyok, ehhez a bűnöshöz legyek hú? A megtérő ember éppen hütlén lesz régi önmagához, s engedetlen a gonoszhoz. Ha magamra öltöm Krisztust, hütlén leszek önmagamhoz, s húséges Krisztushoz.

– Az újító, a feltaláló, a tudós, a művész mind-mind hütlén a hagyományokhoz, a szokásokhoz, az addigi horizontoz.

– Minden szabad tett, minden döntés valamiképpen engedetlenség. Enélkül pedig nem válhatunk egyéniséggé.

– Én még tovább mennék: a legnagyobb szentek, mint Assisi Szent Ferenc, Szent Ignác, Avilai Szent Teréz nem voltak bizonyos értelemben engedetlenségűk és hütlének?

– De megtartották a mértéket! Szent Ferenc egyszerre volt korának szent hobója és az intézményes egyház húséges fia.

– Éppen rájuk gondolva mondhatjuk, hogy lehet emelt fővel, fölemelt szívvel, egyéniségünket föl nem adva, szabad személyként is engedelmeskedni.

– De kihez és mihez lehetek engedelmes és húséges? Itt van például az egyház, amely részint a történelemben megvalósult képződmény, részint Jézus által akart eszmény. Melyikhez legyek húséges, melyikhez legyek húségesebb?

– Az eszményhez feltétlenül húség köt minket, az eddig megvalósulthoz csak feltételes.

– Ahhoz kell húségesnek lennünk, akihez tartozunk, s ahhoz tartozunk, akitől mindenünket ajándékba kaptuk.

– Persze, persze. De az erények és az értékek rangsorában nem került-e túlon túl az elötérbe a húség és az engedelmisség? Olyan értékek rovására, mint a szabadság és a szeretet.

– Így lesz a szófogadó kisfiúból jó keresztény.

– Nem lehetne elvágni ezt a csomót azzal, hogy a húség és az engedelmisség csak Istent illeti meg?

– És a feleséged? És a hazád? És a tiéd?

Shakespeare szállóigévé lett mondatai közé tartozik: „Légy hű önmagadhoz!” Napjainkban divattá vált „identitásunk” fölfedezéséről, megőrzéséről beszélni. A Hamletben Laertes messzi földre indul – apja elsősorban arra inti, hogy más emberek közt forgolódva is maradjon önmaga: ne engedjen a többiek, a másféle nézetek, életutak csábításának, ne ijedjen meg mások fenyegetésétől sem. Ne adja fel és ne adja el önmagát, pillanatnyi előnyökért, örömeikért, ne hátráljon meg a közvélemény nyomására sem.

Nemcsak külső környezetünk fenyegethet elnyeléssel, hanem saját belső világunk is. Az ismert pszichológus, Erikson a felnőtté, egyéniséggé válás útját az önmagunkkal való azonosulásban, identitásunk megtalálásában látja. Érzelmeink, hangulataink, vágyaink folyton változhatnak. A lehiggadt, önmagával azonosult ember kialakította elveit, elkötelezte magát értékeknek, embereknek, feladatoknak, s ezek mellett kitart külső-belső változások, akár hányattatások ellenére is. Akkor vagyunk hűségesek magunkhoz, ha nem pillanatnyi szeszélyeink, indulataink szabják meg tetteinket, szavainkat, hanem elveink és céljaink.

A hűség azonban nem azonos az egy helyben maradással. Az élet: növekedés. A fa akkor hű önmagához, ha lombot hajt, virágozik és gyümölcsöt terem. Persze az ember növekedését nem szabályozzák automatizmusok. Szabad – magának kell megtalálnia fejlődése irányát; szabad – folytonos döntésekkel mindig újra el kell vállalnia a maga elé tűzött vagy számára kijelölt célt, az egyszer elfogadott kötelezettségeket.

Ebben óriási segítséget jelent a keresztény történelemszemlélet. Krisztus egészen új időszámítást vezetett be az életünkbe. Korábban az ember maga formálta történelmét: a múlt tapasztalatain okulva tervezte, építgette a szebb holnapot, a boldogabb jövőt. Aztán az újabb nemzedékek újabb tapasztalatok és eredmények birtokában még merészebb terveket szőttek, még nagyobb céloknak feszültek neki. Századunkban ez a fejlődés olyan látványosan felgyorsult, hogy néhány évtizedig azt hittük: csak idő kérdése, hogy egyszer valóban tökéletessé és boldoggá tehetjük az embert.

Krisztusban a tökéletes végállapot, az „eszkaton” felől táruult föl előttünk a történelem perspektívái – a mi életünké is. A keresztény ember ebből az abszolút jövőből, az Isten által ajándékkal készített tökéletes boldogságból visszafelé szemléli jelenét és soron következő feladatait. Emberi természetünkhöz tartozik az újnak, a jobbnak keresése – ahogy élet nem képzelhető el növekedés nélkül. A többre törekvésnek, az önmagunkon túllépésnek vágyát Isten oltotta belénk – s ez nyugvópontonra csak akkor juthat, ha eléri végcélját, beteljesedését Istenben. Krisztusban föltáruult előttünk Isten örök terve, „Misztériuma”, ahogy Szent Pál nevezi. Tőle tudtuk meg, hogy Isten gyermekei vagyunk, aki szeretetből teremtett minket s szeretetre. Az egyetlen tökéletes ember: Krisztus, aki Fiú – a szeretet egységében az Atyával. „Nyugtalan szívvel” törekszünk erre az ajándékba kapott végső, isteni beteljesedésre – minden más csak félmegoldás vagy zsákutca, látszat vagy átmenet.

Mikor vagyunk hűek önmagunkhoz? Ha a növekedéshez, krisztusi fejlődésünkhöz vagyunk hűek. Ha életünket beállítjuk ebbe a Krisztusra orientált fejlődésbe: eszerint alakítjuk mindenkori önmagunkat.

Mikor vagyunk szabadok? Ha a szeretetben – nem a szolgál, hanem a Fiú engedelmisségével – odaadtuk magunkat. A történelmi fejlődés a nagyobb szabadság felé tart – mondják sokan. A nagyobb szeretet felé – vallja a keresztény. S a szabadság egyedül ebben a szeretetben bontakozhat ki igazán.

Ideológia és kereszténység Szudánban

Hogyan jellemezhető ma a nem muzulmán szudániak (a népesség egyharmada) helyzete? – kérdezte néhány hónapja a L'Actualité Religieuse tudósítója Msgr. Gabriel Zubeir Wakot, Khartum érsekét.

„Sajátosságukat az állam gyakorlatilag nem veszi tudomásul – felelte az érsek. – Az iszlám törvény, a sharia úgy kezeli őket, mint a csökkent képességűeket. Eszerint egy nem-muzulmán nem »normális«, hanem olyan ember, akit a társadalom csak megtűr és akiről a törvénynek kivételek formájában kell rendelkeznie. Az ilyen embereknek egyéneként van joguk saját kultúrára, saját hitre, saját életmódra..., de hát az ember közösségi, társadalmi lény!... A kormány azt reméli, hogy eljön az idő, amikor a nem-muzulmán elemek eltűnnek. Az iszlám törvény a nem-muzulmánok számára kényszer. Aki teljes joggal és felelősséggel részt akar venni az ország életében, annak muzulmánna kell válnia!”

Szudán Afrika legnagyobb országa. Területe (2,5 millió km²) nagyobb, mint Nyugat-Európáé a skandináv országok nélkül. Lakóinak számát 23 millióra becsülik (1986), közülük 13 millió muzulmán, 3,1 millió keresztény, a többiek törzsi vallások hívei. Az iszlám az ország elarabosodott északi részén, a kereszténység a déli, négerlakta területen terjedt el. Az ország története változatos. A Krisztus előtti három évezredben Egyiptom befolyási övezetébe tartozik. Az első századokban ide is elér a római kultúra. Az 5–6. században a Felső-Nílus völgyi birodalom népe s királya megkeresztelkedik. A 7. században megkezdődik az arab bevándorlás, ezt hamarosan az iszlám terjedése követi. A XIV–XV. századig a muzulmán hódítók sorra elfoglalják a keresztény városokat. Észak-Szudánban a XVI. században muzulmán állam alakul. 1822 után az egyiptomi pasa elfoglalja Szudánt. Egyiptom angol meghódításakor Mohamed Ahmed, a mahdi (= a próféta) felkelést szervez, és másfél évtizedre (1882–1898) iszlám államot alapít, amit azután a Lord Kitchener vezetett angol–egyiptomi közös haderő dönt meg. 1899-től 1955-ig Szudán angol–egyiptomi kondominium. 1956 óta független állam. 1983-ban bevezették a Koránra támaszkodó iszlám törvénykezést, ami az alkoholizást 40 korbácsütéssel, a lopást kézlevágással, a házasságtörtést halálra kövezéssel bünteti.

Az új politikai rendet a nem-muzulmánok az első pillanattól kezdve elutasítják, sajátosságaik elismerését követelve. Az Észak és a Dél közötti harc, valamint az iszlám állam és a keresztény egyházak közötti kötélhúzás egyaránt egy általánosabb elmentés része. Szudánban a teljes központosításra törekvő hivatalos (és arab és muzulmán) ideológia és hatalom ütközik meg az emberi jogok és a helyi (és néger és gyakran keresztény) közösségi autonómiák követelésével.

Az Észak–Dél harc első ütközeteire 1955-ben még angol uralom alatt került sor. Az államhivatalok szudáni kézbe adásakor 800 vezető állás közül hármát (!) bíztak déli hivatalnokra. A déliek bizonyítottan látták a diszkriminációt. Ezt követte a toriti felkelés. Egy déli katonából álló hadtestet északi tisztjei a fővárosba indításkor lefegyvereztek. A hadtest fellázadt s a kitörő harcnak 336 civil sebesültje lett. Nagy-Britannia és a szudáni kormány a felkelést leverte, résztvevői közül 300 katonát halálra, több ezret börtönre ítélve.

Az 1956. január 1-én kikiáltott függetlenség az északi uralmat intézményesítette – a Délel szemben. A déli törzsek azonban az arab uralkodó rétegben a rabszolgakereskedők utódait látják (a mahdista állam egyik fontos bevétele éppen a néger rabszolgákból származott). A déli négerék mind az arabosítást, mind az iszlamosítást, mind a gazdasági kizsákmányolást elutasítják s képességeik szerint védekeznek ellene. Ez az ellentét szörnyű áldozatokkal járó polgárháborúba torkollott. Délen a szervezett államélet – az oktatásügy, az egészségügy, a közlekedés, a kereskedelem – összeomlott. Az éhség és a járványok szabadon pusztítottak. Az áldozatok számát az 1955–1972 közötti időben 100–500 ezer főre becsülik. A szomszédos országokba menekültek száma meghaladta az egymilliót. A hetvenes évek ugyan átmeneti békét hoztak, miután a kormány a déli tartományoknak autonómiát és az államvezetésben képviselőket ígért. Ennek az ígéretnek a meg nem tartása, valamint a sharia bevezetése ellenben 1983 óta a polgárháború újraéledéséhez vezetett.

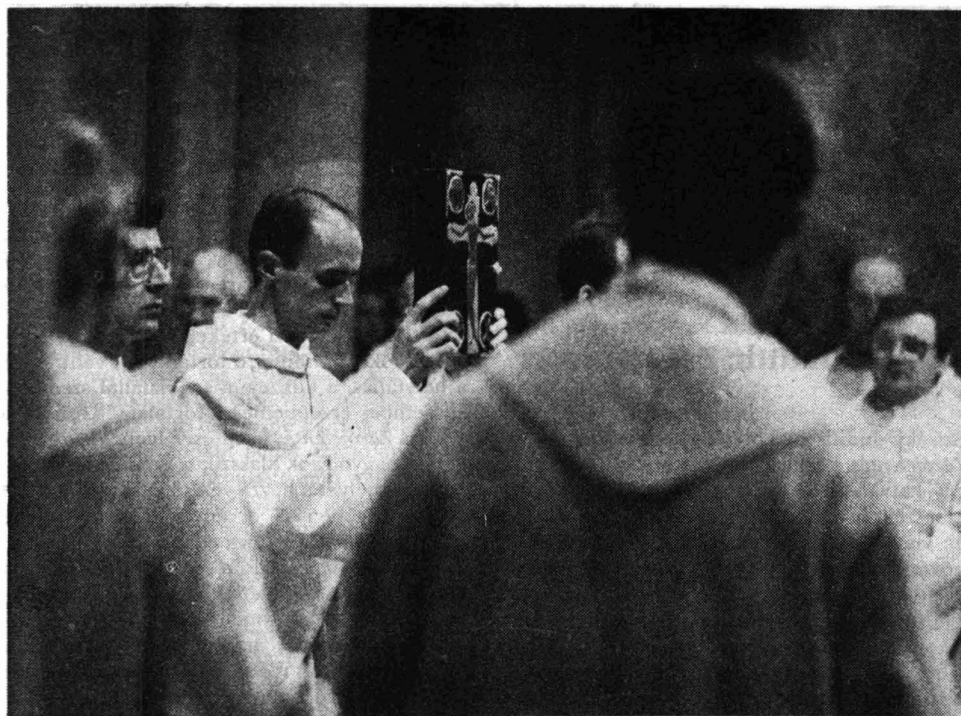
A szudáni alkotmány vallásszabadságot garantál. A hivatalos ideológia azonban egyeduralomra törekszik, és ennek fő akadályát a kereszténységben látja. Az iszlám a kereszténységet reakciónak és a gyarmatosítás eszközeként bélyegzi. Mivel pedig a muzulmán ideológia nemzeti egységet, ellentétek nélküli társadalmat és szebb jövőt ígért, feljogosítva érezte magát minden egyéb hit és felfogás adminisztratív korlátozására. 1956–1972 között ez nyílt egyházüldözést jelentett. Másfelé az iszlamosítás megszerzése után államosították az egyházi iskolákat (de azóta sem sikerült az általános tankötelezettséget érvényesíteni). A kormány ugyanekkor ígéretet tett a kötelező iskolai hitoktatás fenntartására, de néhány év alatt de facto lehetetlenné tette a keresztény hitoktatást. A tanügynek a khalwa, a korániskola mintájára való átszervezése után az iszlám lett a fő tantárgy. A kormány arra kényszerítette a falufőnököket, hogy muzulmánként mondják magukat, hogy gyermekeiket is annak jelentsék s hogy erre hivatkozva kérjék a muzulmán iskola felállítását. Mindezzel szemben sem a számarányokra, sem a hagyományra, sem az alkotmányra való hivatkozás nem ért semmit. Mikor egy déli képviselő, Ezboni Mondiri a parlamentben az angol nyelv és a kereszténység törvényes elismerését javasolta, „hütlenségre felbujtás” vádjával hét évre börtönbe zárták. A déli, rumbeki középiskola számos diákját pedig, akik 1960-ban írásban tiltakoztak a vasárnapi munkaszünet eltörlése és a – muzulmán időbeosztáshoz igazodó – pénteki szabadnap bevezetése ellen, 10–12 év börtönre ítélték. (Igaz, ezt az ítéletet később 3–4 évekre változtatták.)

1962-ben megvonták a szerzetesrendek működési engedélyét. Házaikat, javaikat elkobozták. A külföldieket kiutasították. Az éppen külföldön levő szudáni papoknak megtiltották a hazatérést. A keresztény vallás mindennemű hirdetését megtiltották, „kivéve a külön engedélyezett helyeken és a külön engedélyezett embercsoportokban”. Bármiféle keresztény klub, jótékonyági egyesület, élelmiszer-segély elosztás, közös tévé társaság szervezéséhez belügyminiszteri engedély kellett volna. Ilyen engedélyeket azonban nem adtak.

Az iszlamosításra törekvés és az egyházüldözés váratlan eredménnyel járt. A kereszténységet kérők és a keresztények száma hirtelen megnőtt. A megkeresztelt katolikusok létszáma a mahdi-felkelés leverését követően, 1898-ban mindössze 2500 fő volt; a függetlenség előestéjén, 1949-ben 78 000; az egyházüldözés csúcán, 1964-ben 401 999; 1982-ben 1 005 000 fő. Ha a hitújoncokat is figyelembe vesszük, több mint másfélszer annyi katolikust számolhatunk. Egy 1983. évi számlálás szerint 1,8 millióan mondták magukat katolikusnak. A statisztikai becslések az ezredfordulóra 2,8 millió katolikusra számítanak.

Szudánban sokan akarnak keresztények, katolikusok lenni, de hiányzik az a közösségi struktúra, amely Isten népeként egységbe fogná őket és hiányzik az az egyházi szervezet, amely ennek a közösségnek intézményi és adminisztratív feladatait ellátná.

A megkereszteltek között sem szűnt meg mindenütt a varázslók és a mágia befolyása. A többnejűség kérdésében sem sikerült eddig kielégítő megoldást találni. A kereszténység számszerű terjedése az adott viszonyok között inkább nehezíti, semmint elősegíti a keresztény életvitel elfogadtatását.

1972 óta az egyház működését korlátozó tilalmak meglazultak. Azóta mód van egy-egy egyházi intézmény újbóli megnyitására. Ma 30 elemi, 2 közép- és 4 szakiskolát, 1 kórházat, 28 orvosi rendelőt, 12 lepratelepet és 3 árvaházat tart fenn és lát el a katolikus egyház. A szociális és a lelkipásztori hálózat bővítését az engedélyezés nehézségein túl a munkatársak hiánya akadályozza. A szerzetek feloszlásával és a külföldön születettek kiutasításával súlyos létszámproblémák kezdődtek. Bár 1974-ben megalakult a helyi egyházkormányzat két egyháztartománnyal és 8 püspökséggel, de az országban levő papok létszáma 1984-ben is csak 144, a szerzetes testvéreké 51, a szerzetes nővéreké 251. A szeminaristák száma gyorsan nő (1977: 31, 1979: 37, 1981: 50, 1984: 66 fő), de még távolról sem kielégítő. A plébániák kétharmadában nincs pap. A lelkipásztori munka nagyját világiak végzik. A katekéták száma 1977–1983 között 750-ről 1250-re nőtt. 1977-ben felállították a Nemzeti Lelkipásztori, Liturgikai és Katekétikai Központot. 1983 óta ez a központ kétéves tanfolyamokat tart azon katekéták számára, akiket ezután a püspökök egy-egy plébánia vezetésével megbíznak.

Szudánban a katolikus egyház tele van életkedvvel és életerővel, hogy a romokon új életet fakasszon. – De a polgárháború mindent újra romba dönt. Az iszlám szabadcsapatok a földdel teszik egyenlővé a déli falvakat – mindenkit megölve, akit csak megtalálnak. S a kormány ma nem hajlandó tárgyalásokra, hanem a Dél teljes megadását követeli. „Reméli még a béke eljöttét?” – kérdezték Wako érsektől. „A pusztaság remény már nem elég – hangzott a válasz. – Csodára van szükség!”

M. M.

Irodalom

Sziráky Judith: Zárójelentés

Sziráky Judith új kötetének címadó írása, a *Zárójelentés* kórházi történetre épül, amelyet egy hatvanéves nyugdíjas ápolónő ad elő. Az elbeszélő hős azonban nemcsak az emlékeiből él; visszahívott takarítónőként, majd éjszakai nővérként résztvevője is a történetnek. Középpontba állítása szerencsés írói döntésre vall. Alulról figyeli és reflektálja az eseményeket, de szakmai múltja és tájékozottsága a kórházi világ beavatottjává is teszi. Tehát mint annyi elődje az elbeszélő irodalomban, határhelyzetben lévő alak, akit élete és tudata a külvilággal és a kórház mikrokozmoszával egyaránt összekapcsol. Így közvetítő lehet, s reflexióiban személyes véleményként őrzi azokat a sajátosságokat, amelyek az orvosok és a betegek, a gyógyítás és a társadalom viszonyát meghatározzák. Az író a kórházi világot természetesen más módon is világszerűvé tehetné volna, határhelyzetű közvetítő hőse azonban lehetővé teszi számára, hogy nélkülözhesse a kórház szimbolizálását, avagy parabolisztikus átrajzolását. S ezt az elbeszélő hősnőt nemcsak határhelyzete avatja ilyen gazdag jelentések hordozójává, hanem személyiségrajza is. Sok karatársnőjétől eltérően ő sohasem képes megszokni a szenvedést és a halált: segítő szándéka nem csupán szakmai erény, hanem elemi emberi tulajdonság is. Számára a kórház ugyanolyan közeg, mint más hősök történetében a család, a baráti kör vagy a történelem. S mivel az ő személyes közege, ezért a tágasabb világ mikrokozmosza is.

Sziráky Judith színhelyválasztása nem egyedülálló. Közismert, hogy a kórház jó ideje ugyanúgy a társadalmi problémák bemutatásának és elemzésének a terepe, mint az iskola, a bérház, a vonatfülke és sok más, az életből kimetszhető zárt közösség. Környezetrajzának és eseménytörténetének megvan a maga

konkrétasága, jelentése azonban csak akkor mutathat önmagán túl, ha konkrétumainak egyszerűsége és zártsága kinyílik az olvasó előtt. A *Zárójelentés* zárt világát az elbeszélő hősnő közvetítő tudata és stílusa teszi nyitottá az általános emberi értékek felé. A történet – amely fokozatosan az ő történetévé válik – így a helytállás, a küzdelem s a halállal szemben álló ember érzelmeinek a foglalata. Közhelyes tehát a *Zárójelentés* jelentése? Igen, ahogy közhelyes nagyon sok klasszikus mű végső gondolata is, amelyet a hozzá vezető egyéni életút, az egyszerűségében is érvényes konkrét közeg tesz élővé és újra és újra átélhetővé.

Az előbb az irodalom kedvelt zárt terepei között csupán véletlenül, régebbi olvasmány-emlékeimre visszagondolva említettem a vonatfülkét. Később, amikor a kötet második darabját akartam röpké értelmező elemzés alá vetni, hirtelen felismertem, hogy Sziráky Judith írói reflexei ugyanúgy működtek, ahogy elődeié a mikrokozmoszok megjelenítői között. E második elbeszélés, az *Utasok* színhelye egy vonatfülke. Véletlenül egymás mellé sodródott alakokat tesz akaratlan is alkalmi emberi közösséggé ez a zárt közeg, akik közül az esetlegességben maradtak ki is hullnak. Végül három szereplő marad a vonatfülke zárt terepén, amely először az elbeszélés világát szolgáltatta, majd egyre inkább drámai közegé válik. Igaz, csehovi természetű ez a drámai közeg, tehát a történet és az akció határvonáján helyezkedik el, az írói gondolatok közvetítését azonban egyre következetesebben a feszültségre, a helyzetrajzra és a dialógusok térközeire bízta. A megmaradt három drámai alak: egy mérnökgyakornok, aki vidéki nagynénjéhez utazik, egy kereskedő útban hazafelé üzleti tárgyalásai után s egy csinos kasszírónő, aki újabb stációja felé halad szomorú kálváriáján. Pusztán egymásmellettiségüket a kereskedő beszédkénszere mozditja el a holtpontról. Először a fiatal mérnökkel elegyedik szóba, akit a kénszeres és kénszeredett kölcsönös feltárlkozás után igyekszik bevonni a kasszírónő megfigyelésébe és minősítésébe. A kibontakozó dráma e harmadik alakja egyelőre csupán külső megjelenésével szól bele a dialógusba: ízléstelen kalaptollalval és közön-

séges szépségével. Maga a valódi akció krimiszzerű motívumot képvisel az elbeszélésben: a kasszírón felpróbálja azt az értékes gyűrűt, amelyet a kereskedő visz a feleségének; a gyűrű túl kicsi, s levehetetlenül ráfeszül a kasszírón ujjára, így ők ketten a kereskedővel elválaszthatatlanul egymáshoz kényszerülnek a megoldás megtalálásáig. A fiatal mérnök segítő szándéka áldozataként kerül az akcióba: a kényszer-párt magával viszi a nagynéni otthonába, aki azután orvosló képességekkel felruházott öreg hölgyként megszabadítja a gyűrűtől a kasszírón ujját. Közben azonban felhalmozódik az igazi belső dráma is. A kereskedő alpári udvarlása és gyanúsítgatása, mely trükknek minősíti a gyűrű lehúzhatatlanságát, egyre megalázóbb helyzetbe szorítja a kasszírónót, a fiatal mérnököt pedig akaratlan ítélkezésvé. Az ő ítélete azonban nem válhat érvényessé nemcsak a kereskedő ellentámadásai miatt, hanem mert pártatlansága feloldódik abban az érzelemben, amely közte és a kasszírón között kialakul. Így az ítélkezés arra a nagynénire marad, aki voltaképpen bele se kerül a dráma cselekményébe. Ítéletét személyiségrajza és magatartása fogalmazza meg: a tisztaság, a jóhiszeműség és a segítségre mindig kész erő. Az elbeszélés krimi-motívumának lezárása már csak felkiáltójelet tehet a nagynéni személyiség- és magatartásrajzába belefoglalt jelentés mögé. A gyűrű-problémától megszabadult kereskedő újra kezdi alpári és megalázó udvarlását, mire a kasszírón némileg váratlanul mellbe szúrja. Ez az action gratuite, a modern elbeszélő irodalomnak e gyakori fogása, korábban rejtett tartalmakat fejez ki: a megalázottak lázadását helyezi a jószág és a segítő szándék példázata mellé.

Folytathatnánk az elemzést. Erre most nincs terünk, de talán jól tettük, hogy a kötet teljességének bemutatását feláldoztuk a pillanatnyi elmélyülések érdekében, mert nehezen tudtuk volna különben felvázolni Sziráky Judith írói jellemképét. Mivel szakmánk arra kényszerít, hogy az írókat valamilyen irányzathoz vagy csoporthoz soroljuk, irodalomtörténetünkben őt a Nyugat második nemzedékének fejezetében mutatjuk be. Számoltunk azonban azzal, hogy kategóriánk meglehetősen homályos, s azzal is, hogy a most nyolcvankét éves író nő több korszak hatását fogadta be. Többet mondunk tehát róla, ha leírjuk és értelmezzük eszközeit, világát és mondanivalóit. Láttuk; a Zárójelentésben elbeszélő hőst állított a középpontba, s az epikai hitelre oly mértékben ügyelt, hogy nagyon halványan élénk állítja az

elbeszélés célzottját, az ápolónő férjét is. Nem kell különösen bizonyítanunk, hogy az epikai hitelnek ez a túlzott tisztellete a modern prózában már fölöslegesnek látszik. Annál is inkább, mert az ápolónő férje élő valóságában nem is jelenhet meg az elbeszélésben, tehát csak keretül szolgálhat. Szerencsére az író nő nem is erőlteti ezt a közlésmódot, mert az *Utásokban* már a több nézőpontú előadásmódot alkalmazza, máshol pedig a belső monológot. Nem kísérletező író tehát Sziráky Judith: tiszteletre méltó mondanivalóit a nyugatos magyar prózairodalom közkincsének alkalmazására és jelentéshordozó szerkezetére bízta.

Bodnár György

Kovács András Bálint–Szilágyi Ákos: Andrej Tarkovszkij, az orosz filmművészet Stalkere

Mindössze 2500 példányban, az Eötvös Loránd Tudományegyetem társadalomelméleti folyóirata, a *Medvetánc* mellékleteként jelent meg Szilágyi Ákos és Kovács András Bálint közös munkája, amely abban az értelemben is revelatív hatású, hogy – a nemzetközi szakirodalmat is figyelembe véve – elsőként tárgyalja átfogóan Andrej Tarkovszkij filmművészetét. A kötet 1–2 hét leforgása alatt az utolsó példányig elkelt, minden felmérésnél objektívebben jelezve egyfelől azt a tény, hogy „az orosz film Stalkere” Magyarországon is megtalálta közönségét, másfelől azt, hogy a szerzőpáros igen komoly, minden tiszteletre méltó szellemi erőfeszítése, mellyel Tarkovszkij összetett, súlyosan gazdag művészetének mélyére hatoltak, nem volt hiabavaló. A minőség, a művészi, emberi és tudományos hitel még ebben a botrányos században, „történelmi végjátékban” is előbb vagy utóbb utat talál mindazokhoz, és *közösséget teremt* mindazokkal, akik ezen értékek mentén próbálnak tájékozódni a világban, kultúrában és önmagukban. Igazi értékre, szellemi-lelki kincsre, az Igazságra – melynek létezésében Tarkovszkij mindennel szembenézve és mindennek ellenére rendületlenül hisz – csak úgy bukkanhatunk, ha vállaljuk a felé vezető út (Zóna), küzdelem fájdalmas erőfeszítéseit, a szülés-újjászületés kínjait. Ez a tarkovszkiji örökség egyik alap gondolata. A pillanatokra meglelt és az úton járás során szinte észrevétlenül mindjobban kiteljesedő Igazság azonban – paradox módon – nem rögzíthető, statikussá sem tehe-

tő, *nem birtokolható* teljességgel és csorbítatlanul soha – tanít bennünket tovább ez a senki-vel sem összemérhető filmes próféta, És egy másik paradoxon: a Lényeg maradéktalanul kifejezhetetlen, mégis legfőbb kötelességünk a kimondására irányuló igyekezet. A kimondására – szóval, tettel, hanggal, képpel, mozdulattal, tekintettel, kinek mikor mi adatott és adatik. És ha kell, *némasággal*, mint ahogy azt Rubljov és az *Az áldozathozatal* című utolsó Tarkovszkij-film hőse, Alexander tette, vagy a Zóna-béli *zarándokút* végére, a Szoba küszöbéhez érkezett vándorok. E kimondandó-kimondhatatlan tényeken túli Valóság, a profán világot „átvérző” szakrális, spirituális „másik világ” közelébe csak az *alázatos etikai Személyiségek* juthatnak. „Alázatos” és „Személyiség” így együtt, egy fogalom párra kapcsolva? Miféle *képtelenség* ez megint? Alázatos, azaz nem mindenáron önmagát mondani, kifecsegni akaró, saját maga körül ördögi körben keringő individualista egyéniség, hanem a világot hatni hagyó, a természet, a tárgyak, az emberek és önmaga belső lényegét a *szemlélődésben* átélő *teremtmény*. Etikai személyiség csak alázatból, a bennünk élő individualista egyéniséggel szembeni belső *erőfeszítésből* és a másokért vállalt *áldozatból* születhet. De másokért is csak az önmagát már ilyen értelemben megélt, kiküzdött személyiség hozhat teljes érvényű áldozatot – figyelmeztet Tarkovszkij a *Stalker* figurájával. Az etikai személyiség – a végső világhelyzetbe jutott emberiség fennmaradásának, a túlélésnek egyetlen garanciája – független a külvilág felszínes ítéleteitől és elvárásaitól, a politikai és piaci szempontoktól és egyéb talmi esetlegességektől. Kész, végleges és lezárt etikai személyiség nincs és nem is

lesz – nem árt újra hangsúlyozni. De szüntelen mozgásban, vajúdásban mindig formálódhat, alakulhat, fejlődhet bennünk. Ez az eszmény a legteljesebben, a legtisztábban a „*szent félkegyelműekben*”, *művészekben*, *misztikusokban*, *aszketákban* és a *gyermekekben*, vagyis a *gyöngékben* – Tarkovszkij filmjeinek újra és újra visszatérő alakjaiban – ölt testet. Az eszménybe vetett hitből s a mégoly ritka megvalósulás tapasztalatából sarjad e *komoly művészet derűje*, ez hitelesíti az *Andrej Rubljov* végén felhangzó harangzúgást, a rég elpusztult – vagy csak halottnak vélt? – fa kizöldülését (*Az áldozathozatal*), a szellem, akarat és belső csönd tiszta koncentrációjával előidézett csodát (*Stalker*) és – ahogy egy helyütt a Tarkovszkijjal olyannyira rokon szemléletű Pilinszky János írja – „a világ fölzengését” Bach muzsikájában a *Tükör* című filmben.

Kétlapnyi terjedelem kevés Andrej Tarkovszkij – mindössze nyolc filmből álló, mégis „*evilág*” és ama „*magasabb szféra*” kimeríthetetlen gazdagságát sűrítő – életművének még csak jelzésszerű felvillantására is. Filmjeit nézni, élni, továbbgondolni kell. És kézbe kell venni a róla szóló könyvet, mely tárgyahoz méltó igényességgel és felkészültséggel elemzi „az orosz filmművészet eddigi legnagyobb alakjának” valamennyi filmjét a legutolsó (*Az áldozathozatal*) kivételével. (A szerzők a kötet kiadási munkálatainak kezdetekor az életművet még lezáratlannak hitték.) Kovács András Bálint és Szilágyi Ákos műve nem könnyű olvasmány. De – tudjuk! – igazi értékekre sosem lelhettünk könnyűszerrel, az erőfeszítés megspórolásával.

Eger Veronika

Film

Áldozathozatal

Írásunk nem vállalhatja fel a film valamennyi rétegének feltárását. Néhány támpontot szeretne csupán adni az értelmezéshez, elsősorban a filmbéli figurák s szerepek figyelembevételével.

A nyitójelenetben három ember jelenik meg. Egyikük kiszáradt fát ültet a tengerparton s néma fiának legendát mesél egy szerzetesről, aki éveken át, mindennap megöntözte a mestere által gondjaira bízott, kiszáradt fát – s az egy nap virágba borult. A postás közelít az úton, táviratot hozott az embernek: régi barátai üdvözlik őt születésnapján. Hármásban folytatják útjukat, Istenről és az életről beszélgetve. Íme az expozíció, egyetlen képben, egyetlen lélegzettel, ahogy a gyöngyhalász is nagy levegőt vesz, mielőtt alábukik.

Alexander, a világtól többé-kevésbé visszavonult, közismert író 50. születésnapjára

készül. Vidéki házában vendégek gyülekeznek – Alexander felesége (Adelaide); gyermekei (Emberke, a kislíú és Márta, már növő érett nagylány); házi orvosuk, az asszony szeretője (Viktor); a postás, korábban tanár (Ottó) s a személyzet (Júlia és Mária) van jelen. A konyhában készül az ünnepi ebéd. A várakozás percei közömbös, fel-felizzó, néha viccesre forduló, néha feszültté váló beszélgetéssel telnek. Ez a csevegésnek azon formája, amely az emberi kapcsolatokat talán a világon mindenütt körülveszi, beburkolja, törésmentesen megőrzi. Inkább a hallgatásokból, mint a hosszas monológokból rajzolódik ki előttünk a szereplők jelleme, gondolatvilága, életfelfogása. A levegőben érezhető nyugtalanság és feszélyezettség közelgő tragédiát sejtet. Tarkovszkij azonban nem a lélekrajz és az emberi konfliktusok irányában bontja ki történetét.

Repülőgépek (rakéták?) húznak el a ház felett, földrengésszerű robaj rázza meg a falakat, tárgyak zuhannak a padlóra, köztük egy tejjel telt üvegedény, s az egészséges, a növekedés, táplálék: az élet nedve és itala elfolyik a fényesre lakkozott deszkák közt. Megtört férfihang proklamációt olvas fel a tévében... A fia szobájából visszatérő, a beszédből csak foszlányokat elcsipő Alexander szemzögéből eszmélünk rá mi is a történetekre. Katasztrófa? Atomháború? – a Végpusztulás jött el, mindannyiunk legszorongatóbb félelme van itt, kézfoghatóan, feltartóztathatatlanul. Akkor is, ha még haladékot ad az észak szerencsés földrajzi helyzete. Mert nincs menekvés, nincs biztos pont, nincs fedezék. És nincs jövő. Semmilyen. Az embereken kitör a pánik, az apátia vagy a rettegés. Egymást marják vagy egymásba kapaszkodnak. Minden és azonnal és maradéktalanul értelmét veszítette.

Alexander – aki csak a színpadon játszott a *Félkegyelműt*, aki csak néhány órája is kétegyekkel telten töprengett az élet értelméről – most, amikor kételyei és a valamennyiünket bénító, titkolt és megtagadott, őrjítő halálfélelem fölszabadítja a bomlott kétségbeesést, egy megrázóan szép imával Istenhez fordul. Kéri, mentse meg az embereket. A legközelebb állókat. A barátokat. És az ellenségeket. Azokat, akik hisznek. S azokat, akiket a nyomorúság még nem vezetett el Istenhez. *Mindenkit*. Ha mindent visszaállít Isten úgy, ahogyan még reggel volt – Alexander fölajánlja mindenét, amit életének, élete értelmének tekint. Megsemmisít mindent, ami az övé, néma lesz örökre, örülteként kezelt, számkivetett élőhalott.

Látomások, jelenések sora következnek. Alexandernak Máriaóhoz kell szőknie, Mária Ottó szerint boszorkány, de elháríthatja a bajt, ha Alexander véle hál. Márta meztelenre vetkőzik, Alexander fatörzsek közt lépdél, egy fölfordult autóröncs körül fiatal emberek fejevesztett tolongását látjuk, fölöttük Emberke alszik...

... és Alexander felébred délutáni álmából. Béke van, nyugalom, születésnapis álmos csend. Élet. Sétára indul a család, Alexander otthon marad, japán szerzetesruhát ölt és felgyűjtja a házát. A visszaroohanó hozzátartozóknak nem válasszol, egy mentőautónál ápolók várják.

A befejező beállítás alighanem a filmművészet történetének egyik legszebb képe: Emberke néhez vödörket cipel a halott fához, majd leheveredik, a száraz ágakat nézi, s így szól: „Kezdetben vala az Ige. Miért van ez így, papa?”

Mindezt végtelenül finom, egyszerű, mégis expresszív eszközökkel ábrázolja Tarkovszkij. Mint más filmjeiben is, képeit a valóság (életünk reális eseményei és rekvizitumai) és az „álom” (jelenés, látomás) egymásba játszásaként komponálja meg. Az *Aldozathozatal* képi világát (is), úgy vélem, nem a „realitás” vagy a szimbólumképzés ruhazza fel értelemmel, hanem az imagináció. A középpontban Tarkovszkijnál az áll, ami az emberiség s minden egyes ember számára is a lét legalapvetőbb problémája: a *valóságos szabadság*. A rendezőt magát idézve: „A szó magasrendű értelmében vett szabadság, legkivált művészi szabadság, alkotói szabadság *nem létezik*. (...) Minden valamirevaló művész, a zseni legkivált, rabja annak a tehetségnek, amelyet megadatott hordoznia. Tartozik vele Istennek, akitől kapta. Nem szabad ezt az adományt kompromittálnia, és alázattal kell vele sáfárkodnia az emberek között, akiknek szintén halálával tartozik: az embereknek, akiknek táplálékul s akiknek szolgálatára rendeltetett.” Tarkovszkij szellemétől bizonyosan nem áll távol, ha művészi hitvallását nemcsak a műveket alkotó emberre, de az alkotó módon élt életre magára vonatkoztatom. Ahogyan a tehetség is csak akkor válhat autentikus művésszé, ha művészi adottságait átvilágítani, megszentelni tudja, úgy maga az emberi élet sem nyeri el másként értelmét, mint a személyiség átvilágításával, megszentelésével. Az élet adományát sem szabad kompromittálni, személyes felelősséggel tartozunk Isten s a többi ember előtt. Tarkovszkij utolsó munkájában az élet szolgálatként értelmeződik és megsokszorozódik a szeretetben. Ez a valóságos szabadság.

Az *Aldozathozatal* nyolc szereplője a film modell-voltához illő példázatszerű. Első pillantásra feltűnik párokba rendezettségük: ha Alexanderé az önatáds, Adelaide-é az önzés, ha Ottóé a kudarc, Viktoré a siker; ha Emberkéé a nyitottság, Juliáé a bezárulás. A két cselég más-más módon végzi feladatát.

Fontosabbnak vélek azonban egy másik szempontot a szereplők között fennálló konszolidációk átlátásához. Ennek lényege az az erőközpont, amely a nyolc közül öt ember életét keringeti maga körül: a *boldogság-boldogulás*, vagyis az ún. életcélok: vágyak, kívánságok, akarások.

Maga Tarkovszkij nem tudja, „mi fán terem a boldogság. Elégedettséget jelent? Harmóniát? Aligha, hiszen az ember örökké elégedetlen, s végső soron nem konkrét, megoldható feladatok vonzzák, hanem maga a végtelen (...) A »boldogság« érzeténél sokkal fontosabb, hogy lelkünket egy igazán isteni jellegű szabadságért küzdve megerősítsük.”

Adelaide önzőnek, erőszakosnak, uralkodni vágyónak tűnik. Valójában egyszerűen a „számítását” keresi, a reprezentálás minden álma, hogy az ún. civilizált élet játékszabályait a maga hasznára fordítsa. Életének nagy csatlódása, hogy férje megszűnt „nagy embernek”, „sztárnak” lenni. A katasztrófa bekövetkeztekor feltör belőle a halálfélelem, hisztériás rohamában átkoz s felelősségre von mindenkit. Később úgy tűnik, rádöbben, hogy szeretet nélkül élt, s hogy már nincs mód jóvátenni semmit.

Viktor a tetterő és határozottság embere. Saját kezében szereti tudni életének irányítását. Okos, tájékozott, szerepét józanul, *minden* eshetőségre készen éli meg (pisztolyt hord magánál). Ő az, aki a pánik kitörésekor – inekcióval, tehát a praktikus, „tudományos” megoldást választva – nyugalmat teremt.

Ottó, a postás, nyugdíjas tanár. Perifériára szorult entellektüel. Keserű, megfáradt. Bölcsessége inkább szerepjátszásnak tűnik: szomorú, elvágyódó figura. Érzékenysége nem talált magának érdemes célt: különönségre változott. A „csoda-gyűjtő” hobbyt ez is motiválja. Leélt éveit mindig csak előjátéknak tekintette egy már soha el nem kezdődő Élethez.

Márta passzív, tartózkodó, szinte fáradt. Állandó állapot a várakozás. Csapkerózsika: várja, hogy fölébresszék fogékonyágát, nőiségét. Alexander álmában Viktort, „a férfit”, a halálraítélt utolsó kívánságának örömtelenségével szólítja.

Júlia, a fegyelmezett szobalány titokban gyűlöli úrnőjét. Kenyéradóhoz mégsem csupán a megszokás vagy az önállótlanág köti: a szeretet is, amelyet Emberke s talán Alexander iránt érez. A katasztrófa bekövetkeztekor megtagadja, hogy az alvó Emberkét felébressze. Gesztusain látszik, hogy régóta érlelődő lázadás ez. Elfojtott érzelmeket, elfojtott felelősségtudatot pillanthatunk meg Juliában.

Ötük élete a boldogságkeresés örvényében forog. Ez a civilizációs és pszichológiai szint a katasztrófa következtében teljes egészében kérdőjelek közé helyeződik, hiábavalónak, jelentés nélkülinek mutatkozik. Más síkon zajlik a film három főszereplőjének élete. Alexander fölötte, Mária alatta, Emberke kívül van annak a körnek, amelyen belül a többiek élete folyik. Ők – még, már vagy eredendően – a *teljesség* köré szervezik életüket.

Alexander fölötte van. Túl az emberi világ kínálta szerepeken. Ihletett és sikeres *művész* volt ifjúságában. A színpadot nem kényszerből vagy hiúsági megfontolásokból hagyta oda. Más művészet-(élet)-eszmény vonzza őt, mint az individuális, európai: lenyűgözik az orosz ikonok; japán zenét hallgat. Bölcsé, (brahmanná, a szellem emberévé) vált. Ez a tanulmányíró, egyetemen tanító, a világot *fogalmi szinten* megérteni kívánó *Mester* szerepében jelentkezik. Majd, túljutván élete delén, visszavonult a világtól s napjait annak a kisfiúnak szentelte, akit szinte „ajándékul” kapott öregségére. Az *Atya* szerepéhez már nem kell maszk. Nem törekszik hatásra, mint a művész; nem akar az értelemre apellálni, mint a bölcs. Átadja csupán magát, nemcsak szellemét, ismereteit – hanem önmagát, egészen, esendőségében, kétségeivel és bizonytalanságában – fiának. Sem tehetsége (művész-lét), sem tudása (mester-lét), sem személyiségének melege (apa-lét) nem elég már. *Mindenről* lemond – s távolról sem az anyagi javak a fontosak itt –, hogy megmentse az embereket, feltétlen és alázatos szeretettel.

Máriát a civilizáció-alattiság megtestesítőjévé a *kontextus* teszi, amelyben találkozunk vele. *Cseléd*, akinek mindennapos feladata kenyéradói kívánságának teljesítése: társadalmi helyzete teszi kiszolgáltatottá. *Idegen* a vidéken, messziről jött, s ez is kiemeli „természetesnek” tűnő kivülállását, kiközösítettségét. Végül pedig *csúnya* is – mint nőt sem veszi őt számba a külvilág.

Múlt és jövő nélkülinek tűnik. Van. Hallgató, szótlannul tűrő, igénytelen szolgáló. Szenvtelen és együgyű – statikus. Valójában – s ezt

csak Alexander álmából tudjuk – életének centruma egyszerűen kívül esik a hozzánk hasonló, társadalmiságtól és kételyektől béklyózott emberek látószögén. Ő Istennel, Istenért, Isten által él. Alázatos, indulatok nélküli és termékeny, odaadó. Mária és Alexander együttléte csak mint költői kép fogadható be, ölekezésükhöz az érosznak árnyéka sem férközhet, inkább *egy felsőbb hatalom érinti meg benne Alexandert.*

Emberke, gyermekvoltából adódóan e civilizáción kívüli, fogékonyágát még nem torzították el érdekek-szerepek-vágyak. Érintetlen személyiség, a széttört és pusztulásba tartó felnőttvilággal szemben ő a teljességgel van beszélőviszonyban. A civilizáció számára viszont néma. Ezt hangsúlyozza valóságos – bár átmeneti – némasága is. Nem sokat látjuk őt.

Színház

Strindberg a Katona József Színházban

Strindberg a ritkán játszott szerzők közé tartozik Magyarországon. Néhány drámáját, igaz, már belepte a századvég finom pora – ám úgy tűnik, a legjobbakban a korabeli eszmék, problémák általános érvényűséggel szólalnak meg. Ilyen dráma *Az apa* is – mely tipikusan századvégi, hisz férfi és nő „harcának” egyik legvégletebben felrajzolt példáját mutatja fel; ám a sokszor megírt képlet mögött a megoldás, illetve a megoldatlanság tragikuma, pszichológiai és emberi igazsága örök érvényű, a mai nézőhöz ugyanolyan elevenséggel szól, mint a korabelihez.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a Katona József Színház repertoárján megjelent ez a pszichológiai rémdráma (ezúttal külföldi rendező, Kalle Holmberg irányításával); sőt, mondhatnánk, a színház és Strindberg találkozására törvényszerűnek is tekinthető. Indulatok és végletes érzelmek kusza szövevénye, az emberi kapcsolatok reménytelen és tragikusan sötét zsákutcái, a gyűlölet és a szeretet

Nem kapunk információkat afelől, vajon hogyan látja a világot. Mégis: benne a kegyelem van jelen. Az élethez való gyermeki viszony, a bizalom, feltétlen szeretet az, amelyben a kegyelem megmutatkozik. Alexander belőle merít erőt, jelenléte felszólítás a világ tiszta, bizakodó tekintettel való szemlélésére, felszólítás a teljességre. Aki ennél kevesebbrel beéri – mondja Tarkovszkij a záróképpel –, az elveszett. A fa nem hajt ki – ezt súgja logikus, kalkulatív tudatunk. A fát öntözni kell – döbrent rá egyetlen lehetőségünkre a film. „Kezdetben vala az Ige.” Ha az Írásnak csak ezt az egyetlen sorát valaha megértjük, s életünket e köré szervezni merjük – már nem éltünk hiába.

A fa – mi vagyunk.

Toth Péter Pál

ravasz csapdáival: erről szól *Az apa*. S erről szólt a Katona József Színházban legutóbb Füst Milán Catullusa is, vagy a csodálatosan színpadra állított Három nővér. A színészek itt mintha a bőrük felszínén hordanák idegszállakat; s különösen érvényes ez *Az apa* címszereplőjére, Cserhalmi Györgyre, aki ezúttal is minden ízében kidolgozott, megrendítő alakítást produkál. Pszichológiailag árnyaltan, érzékletesen építi fel azt a belső folyamatot, mely az egészséges, normális embert a józan ész elvesztéséig sodorja. A légy és a pók drámája ez. Az apa a kiszemelt áldozat, felesége pedig a pók, aki lassan, óvatosan, egyre szűkülő körökben keríti be, szívja el előle az élethez való lehetőségeket, szünteti meg mozgásterét, hogy végül egyetlen pontra: a kényszerzubbonyra redukálja azt. De hát miért? Maguk a szereplők is felteszik a kérdést, a harc csitulásának, a „tűzszünetnek” ritka, idilli pillanataiban, amikor ifjúságukra emlékeznek. Miért kellett így történnie, miért kerültek szembe egymással, s lettek, szövetségesből, kibékíthetetlen ellenségek? Törvényszerű, hogy így lett, mondja Strindberg, hiszen (s ez nála nem csupán a századvég divatos „nemek harca” elmélete, hanem saját életének személyesen megzenvedett tanulsága is) férfi és nő: tűz és víz, természet szerinti ellenségek. Bizonyára akadnak jobb párhuzamok is, első pillanatban mégis a magyar Karinthy Frigyes jut eszünkbe, a maga bullockjaival és oiháival; az építő,

racionális agyakat, a magasra törő, célszerű tevékenységet könnyedén pusztítják el, döntenek romba Capilláriában az oihák, az érzékek és az erő letéteményesei. Magasra törne a *Kapitány* is, aki a csillagok üzenetét, a meteorokat vizsgálja, tudományos pályát és sikert remélve, ám, mint kiderül, ezt is csak azért, hogy valami módon megtörje felesége fölényét. Mindig is te voltál az erősebb – vallja be az asszonynak. „A férfi sorsa a nő” – mondja az elcsépeelt századvégi szlogen – s ez a sors kap itt végtelenen drámai, tragikus formát. Mert a Kapitányt az asszony ott támadja meg, ahol a legérzékenyebb és a legkiszolgáltatottabb: apai mivoltában. Az asszony egyedül akarja birtokolni és irányítani, saját képére és hasonlatosságára formálni az apja által rajongva szeretett kislányt – akiben az az örökkévalóságot, a túlélés zálogát látja. Ördögi, ahogy az asszony elhinti férjében az eszmét: nem ő a gyermek apja. Ördögi, kegyetlen és könyörtelen – akkor is, ha – végső soron – ő is *jót akar* a gyermeknek. Bodnár Erika Laura szerepében jól érzékelteti ezt a kegyelmet nem ismerő céltudatosságot, s bár a szerep csábít a túlzásokra, óvakodik attól, hogy túlrajzolja ezt a gonoszságot: az ő Laurája épp azáltal lesz félelmetes, hogy nagyon is hihetően, nagyon is emberi módon cselekszik. Játéka eszköztelenül visszafogott, de belső feszültségtől izzik: elhiszük neki, hogy el kell pusztítania férjét, hogy érvényesítse saját akaratát.

Elhiszi neki ezt a Kapitány is – aki tudja, mi féle csapda felé halad. A végkifejlet: a Dada és a Kapitány kettőse háborzongatóan igazi, nagy színházi pillanat. Cserhalmi remekel ebben a jelenetben: megrendítően jeleníti meg a gyermeki kiszolgáltatottság állapotát, majd, drámai ellenpontként, a csapdába esett vad erejének utolsó fellobbanását. Olsavszky Éva, Margret szerepében a monoton nyugalom és a ragaszkodás egy tömbből faragott alakját játssza el, nem sok színnel, de korrekt, pontos alakítást nyújtva. A csapdába ejtéshez rajta kívül mások is szekundálnak. Az asszony bátyja, a tiszteletes jól ismeri hűgát, átlátja praktikáit, mégis cinkosul szegődik – talán azért, mert sógora szabadgondolkodása neki sincs ingyére. Balkai Géza elegánsan és pontosan rajzolja meg a figurát, finom, alig észrevehető eszközökkel hangsúlyozva a jellem simulékonyosságát, valami jólfélsült tip-topságot, melyet épp csak egy hajszál választ el az öntetszegtől. Nőjd, a fiatal katona alakjában a kialakulatlan, forrongó ifjúságot jeleníti meg a tehetséges Varga Zoltán. Ő még nem tudja igazán, mit is cselekszik, eszköz csu-

pán, akit az asszony fölényesen kihasznál. Eszközzé válik a fiatal orvos is, aki mit sem tudva csöppen e zűrzavaros család életébe; s akarva-akaratlan lesz az asszony terveinek kiszolgálója. Bán János erre a határozatlanságra, a pilátusi „mosom kezeimet” magatartásra építi fel a szerepet, mely tulajdonképpen nem az ő mozgékony, vibráló egyéniségére szabott. Az előadás egyetlen igazán vitatható pontja: a kislány, Laura szerepének hasonló korú leánykával való eljátszatása. Gyalog Eszter mint jelenőség meggyőző a színpadon – ám hangjával és játékával nem tud felnőni a szerephez és az együtteshez.

Ami az előadás külső jegyeit – tehát a dizlettervező Székely László és a jelmeztervező Füzy Sári munkáját illeti, itt is csak mérték-tartásról és izlésről beszélhetünk. A sötét árnyalatokban tartott, sima ruhák, a puritán, már-már csak jelzészzerű dolgozószoberendezés, a teljesen zárt, félkör alakú belső tér megfelelő háttérként szolgál. Olykor ugyan a tárgyak funkciója nem egészen világos; így például a tükörajtóé, mellyel a rendező, illetve a dizlettervező feltehetően mélyebb jelentéseket akart kifejezni – ám ez az előadás folyamán nem válik egyértelművé. A rendezés a mű emocionális, indulati oldalát domborítja ki; homályban hagyva az intellektualistát – tehát az emberi kapcsolatokat, a szeretet és a gyűlölet kortól független szférájában mozgatja a szereplőket. A játék ezáltal valóban izgalmas és modern lesz – kérdés, hogy bizonyos mozzanatok figyelmen kívül hagyásával nem távolodik-e el túlságosan is a mű által megjelenített realitástól. Hangsúlytalanná válik például az a fontos körülmény, hogy az apa: lovassági tiszt. Cserhalmi laza, görnyedt testtartása nem vall katonatisztre – ez nem az ő hibája természetesen, hanem a rendezői koncepcióból következik. Pedig a katonatiszti foglalkozás – mondhatnánk: állapot – nem teljesen közömbös a jellem szempontjából sem, hiszen ez is magyarázza, motiválja az apa merevségét, azt a külső keménységet és határozottságot, mellyel ideig-óráig a belső gyengeséget, bizonytalanságot próbálja ellensúlyozni, kompenzálni.

Mindéz azonban inkább csak töprenkedés a műben rejlő lehetőségekről – s nem befolyásolja az előadás egészéről kialakult egyértelműen jó benyomást. A színház az évad első bemutatójával azt bizonyítja, hogy azon a termékeny, de rögzös úton halad tovább, amelyen, immár öt esztendeje, elindult.

Erdődy Edit

A hónap krónikája

A százéves Áprily. Neki nem volt zajos ünneplése. Nem is illett volna hozzá, hiszen a csendet, a magányt szerette, ha tehetné, visszahúzódott a világtól. Szentgyörgypusztán figyelte a vadludak csapatát.

Verseit nem szokták szavalni. Pedig ő tudta még, hogy a vers lehet szép is. Elálmélkodott „megszokottakon”, mert megőrizte a „táguló szemet”, „mellyel csodálkozott gyermekkorában”. Ezt a maradandó, folytonos nyitottságot is érdemes megtanulni tőle.

S azt a nyugalmas várakozást is, ahogy bölcsen, elszántan és tudatosan készült a végre:

*Valaki nyílnak szánt. Kivárja
míg még könnyebbre szikkadok.
Messez repít a nagy komor kéz,
ha majd sötét ijába fog.*

Nagy költő volt, aki még felfedezésre vár, s akit érdemes felfedeznünk.

Boldog vagy, mert hittél. Ezzel a címmel adta ki az OMC Bécsben Carlo Carretto rendhagyó Mária-könyvét. Már a cím olvastán felkapjuk a fejünket: hogyan, a hit boldogságáról szólna, amikor oly sokat hallunk az egzisztenciális szorongatásról? Nem korszerűtlen, nem meghaladott ez a szinte gyermeki tisztaságú hit-ideál?

Aztán eszünkbe jut egy modern hívó: Pilinszky példája. Aki a fájdalomban, a sebheyles évszázadban is meg tudta őrizni ezt a gyermeki princípiumot.

Pilinszky *Összegyűjtött versei* most jelentek meg s tüntek el a könyvesboltokból. Jó jel. Talán az ő segítségével visszaperelhetjük az igazi gyermekséget, amelyik nem gügyög, de tud tiszta könnyeket ejteni, mert átélte a század botrányait éppúgy, mint a jelenlét bizonyosságát.

AIDS – alkalom az újjászületésre. Meghökentő nézőpontból közelít a század új, szörnyű veszedelméhez Basil Hume a Times-ban. (Tanulmányának teljes fordítása a Mérés 1987. II. számában olvasható.) Az új és kiszámíthatatlan vesz jelenléte szerinte arra kényszerít, hogy új életstílust alakítsunk ki, melynek két sarokpillére a hűség és az önuralom. Nehéz lesz megszokni, mondja némi szomorúsággal.

Milyen szorongató érzés arra gondolnunk, hogy ilyen alapvető emberi magatartásformá-

kat is újra kell tanulnunk! Milyen szégyen, hogy elfelejtjük őket!

A tanulmány mégis a reményben csúcsoodik ki. Mi mást tehetnénk: reménykedjünk, hogy az emberiségnek lesz ereje megtanulni az érzés és a magatartás ábécéjét.

Hiszek a gondviselő Istenben. Ez az új Szolgálat összefoglaló címe. (75. szám) Milyen sokszor elmondjuk ezt! De milyen kevésbé tudatosítjuk magunkban e szavak értelmét!

Egyáltalán tudunk-e még hinni? Atérezzük a gondviselést?

Sokszor hallunk, beszélünk, olvasunk a nagykorú, a nyitott keresztény magatartásról. A nagykorúságnak persze feltétele az elemi fogalmak átérzése és megismerése.

Nem árt hát elgondolkodnunk az ilyen egyszerű kijelentő mondatokon sem: „Hiszek a gondviselő Istenben.”

A tiszta beszéd. A logikus gondolkodás és a tiszta, szép beszéd feltételezik egymást. Erre gondolhatunk, amikor Éder Zoltán összeállításában olvashatjuk *A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig* című tanulmánygyűjteményt. Mert Pázmány ebben is jó tanítómesterünk. Nem árt néha fellapozni őt vagy valamely másik nagy írónkat.

Az évfordulók elmúlnak. A tanulságaiknak azonban nem szabad elmulniuk. A Pázmány-évfordulónak például erősítenie kell a magyar nyelv ügyét. Mert manapság nagy szükség van tiszta elmékre.

De tiszta beszéd nélkül hol lesznek ezek az elmék?

Az emberi érintkezés alapszabályai. Az OMC kiadó baráti küldeménye jó néhány könyvecskét tartalmazott. Elsősorban fiatalok használhatják lelkiéletük formálásához ezeket a füzeteket. De mindnyájan megszívlelhetjük Josef Krumbacher *Lélektől lélekgig* című füzetének harminc jó tanácsát arra, hogyan tehetjük boldoggá emberi kapcsolatainkat. Figyeljük csak: „Beleélem magam testvéreim helyzetébe.” „Jót gondolok arról, akivel találkozom.” „Meghallgatom a másikat, ne mindig én beszéljek.” „Nem a saját igazamat keresem, hanem az igazságot.” „Barátságos légkört teremtek minden találkozáshoz.” „Minden emberben Isten képését látom.” „Minden embertársam testvérem.”

Levelek – válaszok

Gratulálnom kell a júniusi szám nagyszerű cikksorozatához a mozgalmakban élő egyházzól. Vető cikke alapján most értem meg először a karizmatikus mozgalom lényegét. Még többet tanultam volna belőle, ha ezt kiegészítette volna egy teológiai értékelés és társadalomtudományi kritika. Kamarás pompás szövege arra ingerel, hogy „egy középvárosi egyházközség” közösséget mihamarabb megismerhessem. Nagyon tetszett L. L. kiütő beszámolója a nemzetközi megújulási mozgalmakról. Hiányoltam azonban, hogy nincs benne szó az Opus Dei-ről, s nem foglalja magába az egyház társadalmi elkötelezettségének programját.

Köszönjük elismerő és kritikus megjegyzéseit egyaránt. Szándékunkban áll, hogy a megújulási mozgalmak között egyszer ismertessük az Opus Dei működését is, hiszen ez a szervezet hazánkban egészen ismeretlen. – Valóban igen sürgető volna kidolgozni „az egyház társadalmi elkötelezettségének programját”. Ez persze messze meghaladja lapunk lehetőségeit, de a feladatot mi is magunkévá tesszük.

Szíves figyelmükbe ajánlom és mellékelten megküldöm a Világosság július havi számát. „Miért vagyok vallásos?” címmel, véleményem szerint, figyelemre méltó írást tartalmaz. Elsősorban meglepett tárgyilagosságával és szókimondásával. Annak ellenére, hogy a másik oldalról szemléli dolgainkat, rendkívül rokonszenves számomra, ahogy szinte az azonosulásig eljutva keresi a kapcsolatot istenhívők és nemhívők között. Jó lenne ezt a beállítottságot gyakrabban tapasztalni.

Köszönjük figyelmességét és szíves küldeményét. A Vigilia értékes hagyományai közé tartozik a nyitottság, s az egymást tiszteletben tartó, egyenrangú dialógus kezdeményezése. Úgy tűnik, hogy ma ez a párbeszéd elsősorban az etikai kérdésekben lehetséges és szükséges – jó példát szolgáltatott erre az 1986 őszén Budapesten megrendezett marxista–katolikus kollokvium. Ez a kezdeményezés folytatásra vár – mégpedig nemcsak a legmagasabb szinten, ahogy másfél éve történt –, hanem minél szélesebb körben, minél több résztvevő bevonásával.

Régóta rendszeres olvasója vagyok a Vigiliának. Megragadta figyelmemet a 8. számban a „Terjed-e a vallásosság a fiatalok körében?” című

cikk, amiben a legkülönfélébb felfogású hozzászólók fejtették ki nézeteiket. Engedjék meg, hogy mint a lap szorgalmas olvasója, én is elmondhassam a kérdéssel kapcsolatos gondolataimat.

Levele egész tanulmánnyal felér, megjegyzéseit nagy érdeklődéssel olvastuk. Igen rokonszenvesnek találtuk azt, hogy a társadalom szempontjából is vizsgálja a fiatalok vallási törekvéseit, útkeresését: „Én csak a vallás reneszánszának további folytatásában reménykedem, mert csak kedvező hatása lehet a társadalom életében.”

A Vigilia októberi számában Czákó Gábor A Teremtő mosolya c. írásában a 3. pontban ezt írja: „Hogy Isten van és hogy milyen, azt a teremtmények közül a legjobban az angyalok tudják. Tudják a Bukott Angyalok is. A Bukott Angyal is színről színre látta Őt, akár a többi.”

Nagyon csodálkozom azon, hogy ilyen hittételbe ütköző, teljesen heretikus kijelentés világot lát a közismerten hívős Vigiliában. A színről színre látás egyértelműen visio beatificat jelent. Akinek ebben egyszer része volt, az soha többé nem akarhat kisebb jót, nem választhat Istennél kisebbet. Az nem vétekezhet. A Bukott Angyal sem. Remélem, hogy ezt a vasok tévedést korrigálni fogja a Vigilia.

Ettől függetlenül felhasználom az alkalmat, hogy hívős lapjukhoz gratuláljak, mindig nagy örömmel várom érkezését.

Köszönjük a kiigazító megjegyzést. Gál Ferenc professzor urat kérdeztük meg a hivatalos egyházi tanításról. Ezt válaszolta: „A szellemi teremtmények kiletéről, életéről a kinyilatkoztatás nagyon keveset árul el. Inkább jelképesen beszél róluk, mint Isten mennyei udvartartásáról és Isten üdvörténeti megnyilatkozásainak kifejezőiről. Az egyház azonban ennek alapján tanítja személyes létüket. – Isten színelátására vonatkozólag azonban biztos tanítás, hogy az minden teremtmény számára csak a kegyelem alapján szerzett érdemek jutalma lehet, vagyis bejutás az üdvösségre. Tehát az angyalok teremtésük után nem láthatták Istent, legföljebb következtethettek léteire, teremtésből, s ha kaptak kinyilatkoztatást és kegyelmet, akkor is csak a hit homályában éltek. Erkölcsei érdemeiket csak ebben az állapotban szerezhették, s bünt is csak így követhettek el. A színelátásban már nincs érdemszerzés és nincs bűn, mert a végtelen szeretet magához vonzza a teremtményt. A bukott angyalok tehát nem láthatták Istent színről színre, legföljebb természetes tudásuk és hitük lehetett róla.”

RÉSUMÉ

József Cserhádi rend compte du mouvement New-Age, répandu dans le monde entier. Antoon Vergote analyse le rapport de la religion et de la sécularisation. Dans son étude, Zsuzsa Beney commémore le cinquantenaire de la mort d'Attila József, grand classique de la poésie hongroise moderne. Nous publions une méditation de Andrej Tarkovsky sur le thème de „faire un sacrifice”. Vous lirez un extrait du roman en présentation de Péter Nádas. La poésie est représentée par György Rába. L'entrevue de Vigilia a pour partenaire: Anadad Eldán, poète israélien, dont nous présentons les poèmes. Dans la rubrique Eglise mondiale vivante, nous rendons compte de la situation de l'Eglise Soudanaise.

INHALT

József Cserhádi berichtet von der weltweit verbreiteten Bewegung New-Age. Antoon Vergote analysiert das Verhältnis der Religion zur Sekularisation. Zsuzsa Beney gedenkt in einem Essay dem grossen Klassiker der modernen ungarischen Poesie, Attila József, gelegentlich der fünfzigsten Wiederkehr des Todestages des Dichters. Dem folgt eine Meditation von Andrej Tarkowski über die Opferbringung. Im Literaturteil ein Auszug aus einem entstehenden Roman von Péter Nádas, sowie Gedichte von György Rába. Das Vigilia-Gespräch wird diesmal mit dem israelischen Dichter Anadad Eldán geführt, und bei dieser Gelegenheit werden auch Gedichte von ihm präsentiert. In der Spalte Lebendige Weltkirche ein Referat über die Lage der Kirche in Sudan.

CONTENTS

József Cserhádi reports on „New Age”, a movement that has spread to all parts of the world. Antoon Vergote analyses the connections between religion and secularization. In a study, Zsuzsa Beney commemorates the 50th anniversary of the death of Attila József, a great classic author of modern Hungarian poetry. This is followed by a meditation of Tarkovszkij on Sacrifice. In our literature part we publish a passage from a novel in preparation by Péter Nádas. Lyrical poetry is represented by György Rába. This month's interview of Vigilia is with Anadad Eldán, an Israel poet. We also publish some of his poems. In our Column „The Living Universal Church”, we report on conditions in the Sudanese Church.

